

BOREC

1977

LETNO KAZALO

BOREC 1977

LETNIK XXIX

Revija »Borec« izhaja mesečno ob finančni podpori Kulturne skupnosti Slovenije. Izdaja jo Založba Borec, Ljubljana, Miklošičeva 28/I. Revijo ureja uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič (predsednik sveta) dr. Miro Stiplovšek (nam. preds.), France Sušteršič in Zima Vrščaj. Glavni in odgovorni urednik Črtomir Šinkovec. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani.

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO NOB

- Marjan Žnidarič: Priprave na vstajo v Mariboru leta 1941 1/1, 2/65, 3/265
Dr. Tone Ferenc: Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943—1945 1/15, 2/77
Fabijan Trgo: Tito kot strateg NOB in revolucije 5/257
Marjan Žnidarič: Ilegalne tehnike v Mariboru v letih 1941—1945 5/265, 6—7/345
France Škerl: Primorsko partizanstvo v dobi Primorskega odreda 8—9/427
Tone Čamernik: Srečanje z Borisom Kidričem in ustanovitev aktiva OF v ljubljanskih sodnijskih zaporih 10/513
Drago Novak: Ustanovitev Lacijeve in Prleške čete 10/551
France Škerl: Odhodi primorskih partizanskih novincev na Dolenjsko pozimi in spomladi 1943 12/647

GRADIVO IN SPOMINI

- Ivo Čeh: Tako sem postal partizan 3/129, 4/207
Tončka Majcen: Iz mojih spominov na politično delo v okrožju Revirji 3/161
Jernej Primožič: Pot je vodila v Mauthausen 3/165
Gema Hafner: Zadnje srečanje s Slavo Klaworo 3/181
Cvetko Zagorski: Po sledi pisem 35 let po usmrtnitvi Jožeta Fluksa 4/240
Marija Jontes: Spomin na Ljubljano v ilegali 4/245
Jože Kožuh: Ostrovnica v zapiskih slovenskega izgnanca 5/287
Radko Polič: Partijski posvet na Jordan Kalu 5/295
Ivan Šulič-Iztok: Partizanski pohod v Režijo 6—7/331
Jože Vidic: Miniranje nemške orožniške postaje v Vačah 6—7/369
Ivan Šulič-Iztok: Ustanovitev Primorskega odreda 6—7/387
Drago Mežnaršič: Minerski tečaj oficirske šole Glavnega štaba NOV in POS 8—9/417
Nada Kobal: »Santa messa per i miei fucilati« 8—9/443

- Emil Cesar: Prežihov Voranc v šempeterskih zaporih 8—9/449
Peter Šobar st.: Prva požgana vas v Ribniški dolini 8—9/469
Daniel Costelle: Nemški ujetniki v nemških taboriščih 8—9/483
Francè Brenk: Filmska dejavnost v NOB 10/555
Tone Čamernik: Zločin italijanskega pravosodja 11/577
Drago Godina: Spomini na oktobrsko revolucijo 11/585
Jože Martinčič: Končna postaja — Gonars 11/607
Dr. Tone Zorn: Iz spominov koroškega Slovence Ivana Starca 12/641
Dr. Ervin Mejak: Izgnali so me v Srbijo 12/665

IZ NASIH IN TUJIH ARHIVOV

- Dr. Tone Ferenc: »Partizanska pravica udarja brez milosti« 1/39
Dva nemška policijska generala pred Dražgošami 2/111
Komandant z železno roko 3/143
»Izstrelek ima veliko razstrelilno moč« 4/219
Lalka v Trstu, Gorici in Vipavski dolini 5/277
Partizanska zmaga v Razorih 6—7/357
»Dva od njih so obglavili s sekiro« 10/517
»To ni lepo delo!« 11/601
»Kazenska akcija se je izrodila v vandalizmu in ropanju« 12/679

PRICEVANJE

- Eda Podpečan: V sovražnem gnezdu 3/185
Tone Ožbolt: Zgodba o črnorokih v Ajblju 6—7/393
Gema Hafner: Smrt na pragu svobode 6—7/399

PESMI

- Peter Hribar: Obisk na Rabu 2/76
Peter Hribar: Balada 2/100
Franci Lakovič: Basen o psu in človeku 2/110

Benjamin Gracer: Žeja, Kruh 2/110
Anica Černejeva: Vprašanje drevesu naših dni 3/164

Jože Kos: Spomin na bolničarko 3/184

Peter Hribar: Joj, koliko sonca 4/232

Peter Hribar: Prošnja k poljskemu cvetu 4/232

Neznan kitajski pesnik: Vojakova tožba 4/242

Fani Okič: Svoboda 5/306

Slavko Taufer: V spomin padlim na Zeleni travi 5/313

Fani Okič: Izročilo 6—7/330

Fani Okič: Še včeraj so v koloni šli 6—7/380

Fani Okič: Predsmrtna vizija 1942 6—7/391

Črtomir Šinkovec: Obisk Na griču 6—7/398

Franci Lakovič: Oče sinu — domobrancu 6—7/402

Črtomir Šinkovec: Balada o bajonetu 8—9/425

Fani Okič: Ti, ki si padel ... 8—9/442

Fani Okič: Pravljica o človeku 8—9/468

Miro Kocjan: Na tej progi 8—9/481

Črtomir Šinkovec: Zemlja 8—9/492

Fani Okič: Modernemu poetu 8—9/498

Miro Kocjan: Padlim mornarjem — preko-morcem 10/554

Fani Okič: Padlemu tovarišu 10/566

Rudi Robič: Četrtri bataljon 10/571

Peter Hribar: Stoletnik 11/584

Miro Kocjan: Brodolom 11/606

Fani Okič: V avtobusu 11/626

Benjamin Gracer: So na svetu ljudje 11/630

Benjamin Gracer: Ljudstvo 11/634

Milovan Krunić: Dežela na Balkanu 12/646

Fani Okič: Partizankin dvajseti rojstni dan 12/664

Fani Okič: Obsojamo! Protestiramo! 12/687

Rudi Robič: Nikoli, Tebi je padel 12/693

Benjamin Gracer: Prihaja svoboda, Mnenja o sebi 12/694

KULTURA IN PROSVETA

Dr. Radoslav Hrovatin: Zbirka revolucionarnih pesmi raznih narodov 1/51, 2/101
Partizanska pesem kot posebna zvrst delavske pesmi 4/233, 5/297

Emil Cesar: O zadnjem koncertu Akadem-skega pevskega zbora 11/617

RAZNI ZAPISI

Dr. Tone Zorn: Nemškonacionalni koroški pogledi na protifašistični boj koroških Slovencev 1/33

Marko Čelebić: Nekaj misli ob 35. obletnici VOS-OF in NZ 1/44

Ivan Jan: Pismo uredništvu 5/307

Dr. Tone Zorn: Iz delovanja nemškonacio-nalnega društva Deutscher Schulverein

Südmark v prvi polovici tridesetih let 6—7/381

Dr. Tone Zorn: Hanns Haas in koroški Slo-venci 8—9/493

Fani Okič: Pismo uredništvu 8—9/502

Željko Kumar: Resničnost in stranpoti nove avstrijske manjšinske zakonodaje 10/567

Dr. Tone Zorn: Iz pisanja zahodnonemškega lista »Deutsche national Zeitung« 12/689

POLEMIKA

Milan Apih-Radovan Gobec: Odgovor na pri-pombe k pesmarici »Vstanite, sužnji« 5/301

Milan Apih: Partizanska pesem na Prokru-stovi postelji 8—9/503

Dr. Radoslav Hrovatin: Še o zbirki »Vsta-nite, sužnji« 11/627

POLITIČNI RAZGLEDI

Florijan Laimiš: Nemir pred viharjem v Ro-deziji 1/59

Vsi proti vsem in proti ljudstvu 4/243

Nikar nove Angole 5/311

Zair — drugo afriško prebujenje 6—7/403

Za Kurde se bitka nadaljuje 8—9/499

Nepotrebna vojna v Afriki 11/631

LIKOVNA UMETNOST

Iztok Durjava: Socialnokritična umetnost — grafika in risba 1/47

— Partizanska krajina 2/124

— »Pesmi« in v »Kristusovem imenu« 4/247

— Bosensko-hercegovski slikarji-partizani v MLRS 6—7/407

— Razmišljanje o likovni umetnosti med NOV 12/699

SODELUJOČI LIKOVNIKI

Fran Tratnik 1/48

Ivan Cargo 1/49

France Mihelič 1/50

Nande Vidmar 2/124

France Mihelič 2/125

Božidar Jakac 2/126

Alenka Gerlovič 3/187

Gojmir Anton Kos 4/203

Vlasto Kopač 4/247

Nikolaj Omerza 4/248

Vlasto Kopač 4/248

France Mihelič 4/249

Nikolaj Omerza 4/250

Janez Weiss 4/251

Ive Šubić 6—7/335, 6—7/341

Vojo Dimitrijević 6—7/407

Ismet Mujezinović 6—7/408

Mario Mikulić 6—7/408

Branko Sotra 6—7/409

Daniel Ozmo 6—7/410
Božidar Jakac 8—9/451
Nande Vidmar 12/696
Drago Vidmar 6—7/333, 6—7/339, 12/697

KNJIŽEVNOST — OCENE

Dr. Miro Stiplovšek: Lado Ambrožič-Novljan: Dvanajsta brigada 1/62
Črtomir Šinkovec: Lojze Ude: Koroško vprašanje 2/127
Slavko Rupel: Mimi Malenšek: Sonce je obstalo 3/188
Janko Poljanec: Ti vražji fantje v letečih škatlah 3/189
Slavko Rupel: Zbrano delo Iva Andrića 3/190
Slavko Rupel: Zbirka knjig Slovenske matice 4/252
Iztok Illich: F. W. Winterbotham: Ultra 4/253
Janko Poljanec: Ismail Kandare: General mrtve armade 4/254
Črtomir Šinkovec: Petar S. Brajović: Konec druge svetovne vojne v Sloveniji 4/255
Slavko Rupel: Svetovna zgodovina 5/315
Črtomir Šinkovec: France Šušteršič: Trg lakote 5/316
Slavko Rupel: Hans Hellmut Kirst: Noči dolgih nožev 5/318
Črtomir Šinkovec: Pavla Rovani: Obrazi življenja 5/319
Črtomir Šinkovec: Tito 1892—1937—1977 6—7/411
Črtomir Šinkovec: Knjiga o Richardu Sorgeju, obveščevalcu stoletja 6—7/412
Slavko Rupel: Dve knjigi: Komandant Stane in Velika preizkušnja 6—7/413
Dr. Miro Stiplovšek: Dr. Milan Zevart: Narodnoosvobodilni boj v Saleški dolini 6—7/414
Črtomir Šinkovec: Leopold Trepper: Velika igra 8—9/507
Slavko Rupel: Tri knjige v zbirki »Rdeči atom« 8—9/508
Slavko Rupel: Drago Vresnik: Na begu 8—9/510
Črtomir Šinkovec: Aleksander Gala-Peter: Ogenjca 10/573
Slavko Rupel: Dve izvirni knjigi: novele in roman 10/574
Slavko Rupel: Tone Seliškar: Pesmi pričakovanja 10/575
Peter Hribar: Janko Perat: Reci mi Sandro 11/635
Črtomir Šinkovec: Daniel Costelle: Ujetniki 11/636
Slavko Rupel: Gojko Stanič: ZDA na križpotju 11/637
Črtomir Šinkovec: Elitna zbirka »Nobelovci« 11/638

Slavko Rupel: Pet slovenskih knjižnih novosti in prvenci moderne 12/699
Tone Kebe: Nekaj misli ob branju Svetinove knjige »Ognjeni plaz« 12/701
Črtomir Šinkovec: Janko Jarc: Partizanski Rog 12/702

FOTOGRAFIJE, RISBE IN DOKUMENTI

Dokument o plačani partijski članarini za junij 1941 v okrožju Maribor 1/5
Pomembna postojanka za sodelavca osvobodilnega gibanja v Mariboru leta 1941 1/9
Okupatorjeva prisilna mobilizacija za teritorialno zaščito v Kopru leta 1944 1/16
Pripadniki Slovenskega narodnega varnostnega zbora na paradi v Trstu 20. IV. 1944 1/17
Vodja fašističnih črnih brigad Alessandro Pavolini 1/19
Oddelek italijanskih kolaboracionistov na paradi v Trstu 20. aprila 1944 1/20
Nemška policija in kozaki v Alessiu 9. oktobra 1944 1/21
Kozaska hetmana Pjotr Nikolajevič Krasnov in Timofej Ivanovič Domanov v Furlaniji konec februarja 1945 1/22
Pripadniki varnostne policije in varnostne službe v Gorici 1/23
Višji vodja SS in policije Odilo Globocnik in vrhovni komisar dr. Friedrich Reiner pri ogledu urjenja oddelka za boj proti partizanom 1/25
Višji vodja SS in policije Odilo Globocnik in major Ernst Lerch v Trstu 1/26
Načelnik štaba za bojevanje proti partizanom major Werner Mundhenke 1/27
SS-Sturmabführer Georg Michalsen, prej Michalczyk 1/28
Oddelki SS in policije v hajki v Trnovskem gozdu februarja 1944 1/29
SS-bataljon kraških borcev v hajki v severnem delu Primorske poleti 1944 1/31
Razglas Briško-beneškega odreda in gari baldinske brigade »Friuli« o akciji pri Kobaridu 1/40
List iz personalne mape SS-Sturmabführerja Steudla 1/41
SS-Sturmabführer Franz Steudel je kriv za mnoge vojne zločine 1/42
Dolje še neobjavljena fotografija požganih nemških avtomobilov v Volkmerjevem prehodu v Mariboru 29. aprila 1941 2/69
Otok Gris na Dravi, na katerem je bila leta 1941 več pomembnih sestankov 2/73
Bersaljerski bataljon »Bruno Mussolini« v Podbrdu odhaja v hajko proti partizanom 2/78
Četniški oficir, major Ernst Lerch in stotnik Reinhold Mahrenschildt v poslednji ofenzivi proti IX. korpusu JA marca 1945 2/79

Višji vodja SS in policije Odilo Globocnik na oklepem avtu na Krasu 2/80
 Policijski oklopni avto varuje promet na cesti na Krasu leta 1944 2/81
 Gvardia civica v Trstu pred komandantom SS in policije za tržaško pokrajino Erasmom Malsen von Ponickavom po zaprisegi 2/82
 Protiletalska baterija Gvardie civice pri Trstu 2/83
 Izgon prebivalcev Komna po požigu Komna in Rihenberka 15. februarja 1944 2/84
 Zasliševanje med hajko v Istri spomladi 1944 2/85
 Obvestilo nemške policije o ustrelitvi rodoljubov na Opčinah pri Trstu aprila 1944 2/87
 Obeseenje 52 rodoljubov v oficirskem domu v Via Ghega v Trstu aprila 1944 2/89
 Požig vasi Lipa in pokol vseh prebivalcev 30. aprila 1944 2/91
 Aretacija civilnih prebivalcev v hajki na Krasu zgodaj spomladi 1944 2/93
 Požig vasi v Brkinih 18. maja 1944 2/95
 Požig vasi Sebelje na Cerkljanskem 10. junija 1944 2/97
 Georg Schreyer, fotografiran kot policijski polkovnik 2/112
 Erwin Rösener, fotografiran kot polkovnik SS 2/113
 Povelje majorja Otta Manna za pohod na Mošenjsko planino 2/115
 Dnevno povelje št. 20 171. rez. pol. bataljona 2/119
 Stran iz pokopališke knjige nemškega vojaškega pokopališča v Kranju 2/120
 Parada ustašev, predstavnikov Nezavisne države Hrvatske 3/131
 Lado Ambrožič-Novljan 3/135
 Italijani so med svojo veliko ofenzivo poleteli 1942 po Notranjskem in Dolenjskem požgali na desetine vasi 3/137
 Esesovski vodja Heinrich Himmler pri pregledu esesovskih čet v Mariboru maja 1943 3/145
 SS-Sturmabführer Franz Linder, slikan kot SS-poročnik 3/147
 Vojka Napokoj-Meta pred orožniško postajo Zagorje 3/149
 Ostanke hiše v požgani Orehovici pred prepokopom žrtev 3/153
 Brzjojavka o Lindnerjevi smrti 3/155
 SS-Standartenführer Heinz Bock 3/157
 Spomenik žrtvam v Orehovici 3/159
 Granitni vhod v uničevalno taborišče tretje stopnje Mauthausen 3/167
 Generalni apel kandidatov smrti v Mauthausnu 3/171
 Slava Klavara iz leta 1941 3/183
 Poročilo o ustanovnem kongresu KPS na Cebinah iz »Proleterja« 4/195

V »Proleterju« je bilo oktobra 1937 poročilo o ustanovnem kongresu KPH 4/197
 V Barličevi hiši na Cebinah nad Zagorjem je bil v noči med 17. in 18. aprilom 1937 ustanovni kongres KPS 4/199
 Izba v Barličevi hiši na Cebinah, kjer je bil ustanovni kongres KPS 4/201
 Okupatorjeva fotografija partopa po zaplembi na Predmeji 4/220, 4/221
 Komandant IX. korpusa NOV in POS, general major Lado Ambrožič-Novljan z oficirji in borci pri preizkušanju partopa v Cerknem 4/223
 Borca pri preizkušanju partopa v Cerknem poleti 1944 4/225
 Eksplozija granate iz partopa na zidu bivše vojašnice v Cerknem 4/227
 Trojica borcev pri partopu. V sredini, narodni heroj, kapetan Anton Šibelja-Stjenka 4/229
 Josip Broz Tito v burnem in odločilnem letu 1942 5/259
 Tovariš Tito kot vrhovni komandant NOV in POJ 5/261
 Razmnoževalni stroj, ki ga je poleti 1941 uporabljala Slava Klavara 5/267
 Domačija Kranjčevih na Pobrečju, kjer je delovala okrožna tehnika 5/273
 Kurt Franz kot esesovski deseter leta 1938 5/279
 Bager, s katerim so v Treblinki izkopali okoli 700 000 žrtev 5/283
 Kurt Franz na paradi v Trstu 20. aprila 1944 5/285
 Josip Broz Tito leta 1937, ko je prevzel vodstvo KPJ 6—7/323
 Tovariš Tito kot vrhovni komandant NOV in POJ 6—7/325
 Tovariš Tito pri slapu Plive 28. novembra 1943, 6—7/327
 Tehnika okrožnega komiteja KPS Maribor 6—7/347
 Skorčnica, skrivališče za partizanski tisk pri Kerenčičevih na Pesnici 6—7/349
 Rupenova domačija na Meljskem hribu 6—7/351
 Narodni heroj Ivan Turšič-Iztok 6—7/359
 Cestni usek v Razorih, kraj partizanskega napada na kvestorine 6—7/361
 Skupina borcev II. bataljona Primorskega odreda 6—7/363
 Požgani del vasi Vojsko 6—7/365
 Jože Tič, nekdanji poštar v Vačah 6—7/371
 Jože Strlekar pripoveduje, kako je bila uničena nemška postojanka v Vačah 6—7/373
 Minerec in diverzant Ivan Okrajšek 6—7/375
 Zairski predsednik Mobutu Seso Seko in francoski predsednik Giscard d'Estaing 6—7/405
 Predavatelj tečajnikom razlaga zahtevno snov 8—9/421

Tečajniki Vojne šole na praktičnih vajah 8—9/423
 Tretja brigada Ivana Gradnika v Trnovskem gozdu 8—9/429
 Drugi bataljon Primorskega odreda na Vršah 8—9/437
 V veliki poletni ofenzivi poleti 1943 italijanska vojska pobija, ropa in požiga 8—9/444
 Brez krivde krivi kmetje iz Dan na Notranjskem si morajo sami izkopati grob 8—9/447
 Streljanje domačinov iz vasi Dane v Loški dolini 8—9/448
 Fantje iz Bukovice v Ribniški dolini leta 1930 8—9/471
 Oče Franc Šobar iz Bukovice 8—9/473
 Šobarjeva delavnica in domačija 8—9/475
 Po vojni obnovljena Bukovica 8—9/477
 Spomenik padlim borcem in borkam v Makošah 8—9/479
 Boris Kidrič 10/515
 SS. bataljon za obrambo krasa v sovražni-kovi ofenzivi na Šebreljski planoti 10/519
 Šebrelje v ognju 10/521
 Obglavljanje dveh partizanov na Idrijskih Krnicah 10/529, 530, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539
 Erminio del Fabbro kot partizanski obvešče-valec 10/531
 Skica prizorišča zločina pri Tušarjevih v Idrijskih Krnicah 10/541
 Druga stran poročila poveljstva planinskih borcev planinskih borcev iz Idrije 10/543
 Poveljnik SS bataljona za obrambo krasa SS-Hauptsturmführer Josef Berschneider 10/544
 Oficirji in podoficirji SS-bataljona za ob-rambo krasa v Gradiški 10/545
 Adjutant komandanta SS-bataljona za ob-rambo krasa SS-Obersturmführer Karl Weiland 10/547
 Začetki slovenskega partizanskega filma 10/557
 Notranjski partizani na zimskem pohodu 10/559
 Prizor iz dokumentarnega filma »Ljubljana pozdravlja osvoboditelje« 10/561
 Začetek novega obdobja jugoslovanskih NOB filmov je bil sovjetsko-jugoslovanski »Vihar v Jugoslaviji« 10/563

Partizanska kolona iz filma Vihar v Jugosla-viji 10/565
 Gramozna jama — kraj streljanja sloven-skih rodoljubov 11/579
 Grobovi 16 domačinov iz Preserja, Borovnice in Bistre na ljubljanskih Zalah 11/581
 Vladimir Iljič Lenin v središču oktobrske revolucije 11/587
 Maksim Gorki 11/591
 Pri nepismenih je bila prazna vsaka pisana beseda 11/593
 Žive besede z odra frontnega gledališča 11/599
 Spomenik kragujevskim dijakom 11/603
 Spomenik v Kragujevcu 11/605
 Zemljevid »afriškega roga« 11/633
 Borci II. bataljona severnoprimorskega od-reda na planini Dolič 12/649
 V gozdu nad domačijami pri Mažgonu in pri Močniku je bilo taborišče Srnjakove in Slovenkove čete 12/653
 Klavže, jez čez Idrijo pod Vojskem in Mrzlorupo 12/657
 Gozdarska koča na Krekovšu v Trnovskem gozdu je bila zbirališče partizanskih no-vincev 12/661
 Pot izgnancev iz taborišča na železniško po-stajo v Mariboru julija 1941 12/671
 Osmi transport slovenskih izgnancev ob pri-hodu v Užice v juliju 1941 12/674
 Letak tržaških skvadristov »Zadnji poziv« iz junija 1942 12/681
 Italijani so 8. avgusta popolnoma po krivici požgali Ustje 12/683
 »Tu je ležal marešalo, ki so ga ubili italijan-ski vojaki« 12/685

GRAFIKE NA NASLOVNIH STRANEH

Božidar Jakac: Porušena proga 1
 Ive Šubic: Kolona 2
 Lojze Spacal: Jutro na Krasu 3
 France Mihelič: Kurir 4
 Slavko Pengov: Praznovanje prvega maja 5
 France Mihelič: Partizanski juriš 6—7
 Lojze Lavrič: V partizanskem taboru 8—9
 Vlado Jordan: Mitraljezec 10
 Ivan Seljak-Čopič: Pokop padlega tovariša 11
 Ive Šubic: Vas 12

borec¹

1977

BOREC 1/1977 ★ XXIX

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan

Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Sinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 1 **Marjan Žnidaršič:** Priprave na vstajo v Mariboru leta 1941
- 15 **Dr. Tone Ferenc:** Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943—1945
- 33 **Dr. Tone Zorn:** Nemškonacionalni koroški pogledi na protifašistični boj koroških Slovencev
- 39 **Dr. Tone Ferenc:** »Partizanska pravica udarja brez milosti«
- 44 **Marko Čelebić:** Nekaj misli ob 35. obletnici VOS-OF in NZ

Likovna umetnost

- 47 **Iztok Durjava:** Socialnokritična umetnost — grafika in risba
- 51 **Dr. Radoslav Hrovatin:** Zbirka revolucionarnih pesmi raznih narodov
- 59 **Florjan Laimiš:** Nemir pred viharjem v Rodeziji

Književnost — ocene

- 62 **Dr. Miro Stiplovšek**
Lado Ambrožič-Novljan: Dvanaajsta brigada

Bibliografija

- 64 **V oceno smo prejeli**

Grafika na naslovni strani: Božidar Jakac: Porušena proga, 1944, linorez

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 8 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Marjan Žnidarič

Priprave na vstajo v Mariboru leta 1941

Položaj na slovenskem Štajerskem, zlasti še v Mariboru, je bil po vdoru okupatorja v primeri z drugimi predeli okupirane Slovenije še posebno težak. Slovenci so se naenkrat znašli pred nalogo, kako preprečiti popolno ponemčenje dežele. Staro-jugoslovanske oblasti v letih pred vojno niso storile ničesar, s čimer bi preprečile ponemčevalne namene nacionalsocializma v Mariboru. Zanimarjale so tudi hude socialne probleme, ki so se kopičili med obubožanim delavstvom industrijskega Maribora. Tako je Maribor postal hvaležen teren za hitlerjansko propagando in demagogijo ter za nemoteno organizirano delovanje pete kolone in pripadnikov nacionalsocialistične stranke, ki so se v pravi luči pokazali šele po nemškem vdoru. V ljudeh so bile še prisotne demagoške fraze kulturbundovcev in mnogi so sprva celo občudovali nemški red. Ugajala jim je nemška moč in verjeli so v njihovo socialno poslanstvo. V to jih je že mesece pred okupacijo prepričeval tudi graški radio v posebni slovenski oddaji. Ker se je že po nekaj tednih občutno zmanjšala brezposelnost in so se povečale mezde, je ta socialna utvara pri znatnem delu prebivalstva v začetku potisnila v ozadje tudi narodno zavest. Do polnega izraza pa so prišle tudi posledice ostre protikomunistične politike bivše oblasti, ki se je ob pritisku Nemčije na Jugoslavijo pokazala kapitulantska. To je med prebivalstvo vnašalo malodušje, ki je zmanjševalo narodnoobrambno sposobnost tako z materialnega kot s psihološkega in političnega vidika ter ustvarjalo ugodne pogoje za nacistično propagando.¹

Toda nasilni ukrepi, ki jih je začel okupator izvajati nad slovenskim prebivalstvom že od vsega začetka, so marsikomu še pravočasno odprli oči. Ljudje so začeli spoznavati, da je teror edini sistem, ki ga nacizem razglša za svoj program. Najprej je prišlo do iztreznjenja med delavci, zlasti v železniških delavnicah, kjer je bil najzavednejši del slovenskega proletariata v Mariboru. Delavci v železniških delavnicah so kmalu postali nosilci odpora proti okupatorju. Vodili so jih komunisti, saj je bila partijska organizacija v železniških delavnicah najmočnejša in najaktivnejša v Mariboru. Kmalu so jim sledili tudi drugi. Poleg zavednega delavstva je pri organiziranju odporniškega gibanja in pri osveščanju ljudskih množic v Mariboru odigralo

pomembno vlogo slovensko izobraženstvo, ki je med vsemi sloji prebivalstva najbolj občutilo težo nacistične okupacije. Proti njemu je bil usmerjen že ves bes kulturnobundovcev pred okupacijo, po prihodu okupatorja pa je bilo prav izobraženstvo tisto, ki je najbolj polnilo mariborske zapore. Večina slovenskega izobraženstva v Mariboru je bila odločno protinacistično razpoložena. Iz njegovih vrst je že nekaj let pred vojno izšla ideja o ljudskofrontovskem gibanju, katerega gibalna sila so bili komunisti in skojevci. Partijska organizacija v Mariboru, ki je v letu 1940 doživela velik razmah, je takoj začela združevati vse protinacistično razpoložene slovenske sile. Najbolj množično se je v organiziranje odporniškega gibanja vključevala mladina (predvsem skojevska in sokolska), iz njenih vrst pa so izšli tudi akterji prvih uspešnih sabotažnih akcij v Mariboru.²

Na razpoloženje slovenskega prebivalstva v Mariboru je močno vplival nemški napad na Sovjetsko zvezo. Vzplamtelo je novo upanje, okrepljeno z vero in zaupanjem v Rdečo armado. Slovenci v Mariboru so postajali pogumnejši, priprave na oboroženo vstajo so hitreje stekle. Žal pa ne moremo mimo ugotovitve, da je dobršen del slovenskega prebivalstva v Mariboru zlahka in hitro podlegel hitlerjevski propagandi. Glavni vzrok za to moramo iskati v odvisnosti od nemškega kapitala in v slabih izkušnjah z režimi v stari Jugoslaviji. Velika moč nemškega kapitala se je odražala zlasti v industriji in v trgovini. Petokolonska dejavnost, ki je vključevala slovenske Nemce, Nemce iz rajha, ki so živeli v Mariboru in predvsem Nemcem prijazne Slovence, se je pri svojem delu močno naslanjala na nemški jugovzhodni inštitut, ki je bil ustanovljen v Gradcu marca 1938 in na deželni obmejni urad. Oba sta delala pod pokroviteljstvom nemškega zunanjega ministrstva in pod nadzorstvom varnostne službe. Imela sta nalogo čimbolje pripraviti tla za nemško okupacijo slovenske Štajerske. V številnih elaboratih, ki sta jih izdelala, je bila Mariboru v nemškem okupacijskem sistemu namenjena posebna vloga.

V pogledu politične opredeljenosti prebivalstva je torej Maribor v prvih mesecih okupacije kazal dokaj pisano podobo. Na eni strani je bila skupina okrog močnega nemškega življa, na drugi strani del Mariborčanov, ki so se sprva držali precej rezervirano in samo čakali na nadaljnji razplet dogodkov, tretji tabor pa je predstavljal politično in nacionalno osveščeno slovensko prebivalstvo, zlasti delavstvo, pod vodstvom komunistične partije.³

In prav komunisti so bili tisti, ki so že več let pred zlomom stare Jugoslavije opozarjali javnost na bližajočo se vojno nevarnost. Komunistična partija Slovenije je zlasti po priključitvi Avstrije k tretjemu rajhu nenehno razkrinkavala delovanje nacistične pete kolone in pozivala k enotnemu nastopu slovenskega naroda proti reakcionarnim silam ter proti grožnjam nacističnega in fašističnega sosedu. Že leta 1940 je začela delovati pri centralnem komiteju KPS posebna vojna komisija, ki bi naj pospeševala prodiranje komunistov na vplivnejša mesta v vojski, poskušala omogočiti udeležbo partije pri obrambi domovine ob morebitnem sovražniškem napadu. Vojne komisije so takrat delovale tudi že pri okrožnih partijskih vodstvih, ki so ob napadu Nemčije na Jugoslavijo izvedla najširšo mobilizacijo prostovoljcev iz partijskih in skojevskih vrst. Na območju okupirane slovenske Štajerske sta bila v tem pogledu najbolj neutrudna organizatorja Miloš Zidanšek in Slavko Šlander. Oba sta bila tudi člana osrednje vojne komisije pri centralnem komiteju KPS v Ljubljani.⁴

Ideja o nujnosti oboroženega upora je v vrstah partije vzniknila že precej pred napadom Nemčije na Jugoslavijo. Centralni komite KPJ je že sredi marca 1941 izdal letak »Proti kapitulaciji!«, v katerem je opozarjal na neposredno vojno ne-

varnost. Ta letak je postal geslo jugoslovanskih narodov pri organiziranju odpora. Tudi centralni komite KPS je v teh usodnih dneh hitro ukrepal. Na dan nemškega napada na Jugoslavijo, 6. aprila 1941, je izdal proglas z naslovom »Delavci, kmetje, meščani, vojaki, podoficirji in oficirji, vsi, ki vam je pri srcu svoboda in neodvisnost slovenskega naroda!«. Na ta proglas, ki je pozival slovenski narod v boj za obrambo domovine, so v naslednjih dneh odhajali komunisti in skojevci kot prostovoljci v jugoslovansko vojsko.⁵

Glavni organizator odhoda prostovoljcev v starojugoslovansko vojsko na mari-borskem območju je bil Miloš Zidanšek. Med prostovoljce so odšli vsi vidnejši partijski funkcionarji (med njimi Miloš Zidanšek, Slavko Šlander, Leon Novak, Verner Breznik, Vili Audič, Maks Gašparič in drugi) in skojevci (med njimi Lovro Polančič, Mirko Fajdiga in še nekateri). Nekaj se jih je vrnilo že po nekaj dneh, večina pa šele po dokončnem razsulu starojugoslovanske vojske v drugi polovici aprila. Nekaj komunistov je ostalo tudi v ujetništvu (npr. Maks Gašparič, Lovro Polančič itd.). Takoj po vrnitvi so se začeli komunisti zopet zbirati pod Zidanškovim vodstvom v majhnih skupinah in se pripravljati na nove naloge. Predvsem je bilo treba organizirati najširše zbiranje orožja, ki ga je odmetavala starojugoslovanska vojska in iskati možnosti za odpor proti okupatorju. Takšne so bile tudi smernice, ki jih je sprejel centralni komite KPS na improvizirani seji 12. aprila 1941 v bližini Trebnjega. Na omenjeni seji je sodeloval tudi Slavko Šlander.

Ob izbruhu vojne je od vodilnih članov partije ostal v Mariboru samo ing. Jože Hermanko, ki je že nekaj dni po nemški zasedbi sestavil letak, ki je pozival k upor. Letak je z Breznikovo pomočjo — ta se je že sredi aprila vrnil v Maribor — razmnožil skojevce Pavle Narat v domači hiši v Gregorečevi ulici 15 na Pobrežju. Pavle Narat, Franc Kukovec in njuni tovariši so letak raztrosili po mestu, v tovarnah in v bližnjem Dupleku. Kot vse kaže pa je ostal ta letak pri okupatorju neopažen.⁶

Takoj po ustanovitvi osvobodilne fronte, konec aprila 1941, je centralni komite KPS izdal proglas vsemu slovenskemu narodu. V njem je prikazal izdajstvo vrhov slovenskih meščanskih strank, ki so se povezali s fašističnimi osvajalci, in pozval delavce, kmete, vse politične skupine, dobronamerne posameznike, ves slovenski narod naj se združi v skupnem osvobodilnem boju. Na koncu razglasa je poudaril naloge komunistov in pa dejstvo, da je v Sloveniji edino komunistična partija dokazala sposobnost, da stopi na čelo tega boja do končne zmage.

Maja in junija 1941, to je neposredno pred napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo, so se v Mariboru in v njegovi bližnji okolici utrjevale partijske postojanke in nastajali so prvi odbori Osvobodilne fronte. Tekle so velike akcije zbiranja in nakupovanja papirja ter tiskarskega črnila za ilegalne partijske tehnike. Komunistična partija je zbirala prispevke za ljudsko pomoč, za osvobodilni fond in za partijski sklad. Ta sredstva so se uporabljala kot pomoč družinam, ki jih je prizadelo okupatorjevo nasilje, za nakup opreme partizanskih enot in za kritje stroškov kurirjev in aktivistov. Vse delovanje partije in OF je bilo v tem času usmerjeno v politično aktiviranje ljudi, da bi se odstranile posledice strahotnega šoka, ki ga je povzročil zmagovit nemški pohod. Ljudem je bilo treba dopovedati, da se slovenski narod v tem trenutku ne sme predati malodušju in da ni obsojen na smrt, kakor so to oznanjali veliki nemški plakati po mestu.⁷

Po razkosanju Slovenije in po vrnitvi vodilnih komunistov prostovoljcev iz jugoslovanske vojske aprila 1941, je bil za okupirano slovensko Štajersko, Prekmurje in Koroški kot formiran pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo. Organizacijsko je bil vanj vključen tudi okrožni komite KPS Maribor. V večjih mestih so

obstajali tudi rajonski komiteji. Neposredno je celotno delo pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo vodil sekretariat, ki so ga v začetku sestavljali član CK KPS Slavko Šlander kot sekretar ter član CK KPJ Miloš Zidanšek in kandidat CK KPS Leon Novak. Proti koncu junija se jim je priključil še član PK SKOJ za Slovenijo Blaž Röck. Kdo so bili v letu 1941 še člani pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, se verjetno ne bo dalo nikoli natančno ugotoviti. V podatkih raznih aktivistov iz tistega časa se pojavljajo poleg Zidanškovega, Šlandrovega, Novakovega in Röckovega imena še ing. Jože Hermanko, ing. Rado Iršič, Slava Klavora, Bojan Ilich, Tone Žnidarič, Jože Lacko in Verner Breznik.⁸

Prvi sekretar pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo je bil Slavko Šlander, ki je do svoje aretacije skrbno vodil tudi finančno poslovanje pokrajinskega komiteja. Po aretaciji 7. avgusta 1941 je njegove posle prevzel najprej Leon Novak, po Novakovi aretaciji 19. septembra 1941 pa Blaž Röck. 30. oktobra 1941 je bil v Celju aretiran še Blaž Röck, zato je sekretarske posle pokrajinskega komiteja opravljal vse do svojega odpoklica s Štajerske 10. decembra 1941 Miloš Zidanšek. Takrat je bil zaradi silovitih gestapovskih vdorov v partijsko organizacijo zamenjan celotni vrh osvobodilnega gibanja v severovzhodni Sloveniji in postavljen začasni pokrajinski komite s sekretarjem Sergejem Kraigherjem na čelu.⁹

Posamezna okrožja so bila povezana s pokrajinskim komitejem s kurirji, kar je razvidno iz obračuna potnih stroškov v blagajniškem dnevniku pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo. Nekaj kurirk je bilo stalno na poti. Zvezo med pokrajinskim komitejem in centralnim komitejem KPS v Ljubljani so vzdrževali Greta Rancinger, Štefka Štibler in Boris Peče, kurirka za brežiško območje je bila Ivanka Uranjek, na celjsko in ptujsko območje je odhajala Slava Zidanškova, na Koroško ter v Šaleško in Mislinjsko dolino pa Hilda Kralj in Sonja Oman. Občasno so kurirske posle opravljali še nekateri drugi.¹⁰

Do julija 1941 se je pokrajinski komite zadrževal večinoma na celjskem območju, kjer si je Slavko Šlander pri Kožuhojih v Škofji vasi uredil celo stalno postojanko. Julija pa se je težišče dela preneslo v Maribor. Res pa je, da je bil v Mariboru že od prej sedež administracije. Okrožni aktivisti so se tu in tam sestajali na konferencah pokrajinskega značaja, člani pokrajinskega vodstva pa so stalno hodili po vsej severovzhodni Sloveniji, zadolženi za posamezna območja, kar je tudi razvidno iz obračuna potnih stroškov v blagajniškem dnevniku pokrajinskega komiteja. Prenašali so navodila osrednjega vodstva in nudili okrožnim aktivistom pomoč pri njihovem delu. Tako imamo npr. za tovrstno aktivnost Slavka Šlandra in Miloša Zidanška junija 1941 naslednje podatke: Šlander je potoval 6. junija iz Celja v Ljubljano, kjer je ostal nekaj dni, 11. junija je potoval v Hrastnik, Brestanico in v Brežice, 15. junija zopet v Brestanico, 16. junija v Šoštanj, 20. in 29. junija v Maribor ter 22. junija v Ptuj. Zidanšek pa je potoval iz Maribora 7. in 16. junija na Koroško, 19. junija v Celje in 21. junija v Ptuj. Člani pokrajinskega komiteja in vidni okrožni aktivisti so od časa do časa odhajali tudi v Ljubljano, zlasti na stike s centralnim komitejem KPS in njegovo vojaško komisijo, pozneje pa seveda na stike z glavnim poveljstvom slovenskih partizanskih čet. Tako so se posveta v Ivančičevi vili v Ljubljani 1. in 2. junija 1941, kot se tega spominja Franc Leskošek, poleg Slavka Šlandra in Miloša Zidanška udeležili še Leon Novak, Štefan Kovač in Evgen Kardoš. Tudi Zvonko Sagadin, sekretar ptujskega okrožja, se spominja, da je v tistem času potoval v Ljubljano, kjer je ostal dalj časa, vendar na omenjenem posvetu ni bil. Na drugi strani pa so člani centralnega komiteja KPS oziroma njegovih komisij večkrat prišli iz Ljubljane na Štajersko. V drugi polovici julija (19. in 20.) je prišel v Ma-

Junij									
Desni					Levi				
Poseb.	Obor	2el.	- 3		Kraj	Stara	2el.	Obor	Kraj
1 40	1 25	1 40	8 40	1 36	1 25	1 20	1 30	1 40-2 ?	6 10
2 30	2 20	2 30	9 40	2 36	2 -	2 2	2 30	Desni. Kraj. P.F.	2 10
3 20	3 10	3 20	10 10	3 20	3 -	3 2	3 30	1 ? 1 40 1 20	
4 15	4 10	4 20	11 10	4 62	4 -	4 10	4 30	1 ? 2 40 2 100	
	1 X	5 40	1 38	5 62		5 10	5 30	1 10 1 20 3 600	
	2 X	6 40	2 15	6 10	1 2000	3 X		1 10 1 20 4 200	
	3 X	7 40	3 10		2 X			1 ? 5 10 5 40	
573	580	-	58						
Sl. B. Desni					Kraj. Desni				
1 80	1 68	11 -	1 X	1 X					
2 40	2 68	12 -	2 X	2 X					
3 40	3 40	13 -	3 X	3 X					
4 80	4 20	14 -	4 X						
5 340	5 80	15 -	5 X						
6 10									
7 -									
8 -									
9 -									
10 -									
					25/4 = 5884 - + 1247 = Desni 1427 F 5817 - Os. F. 1206 8070				

Dokument o plačani partijski članarini za junij 1941 v okrožju Maribor, iz katerega je razvidno tudi stanje partijskih celic in članstva. Dokument je iz arhiva PK KPS za severno Slovenijo

ribor sekretar okrožnega komiteja KPS Trbovlje in inštruktor centralnega komiteja KPS Sergej Kraigher, v prvi polovici avgusta član centralnega komiteja KPS Miha Marinko, trikrat pa je prišel v Maribor tudi član centralnega komiteja KPS in sekretar pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo Viktor Stopar (eden od njegovih obiskov je bil okrog 20. junija, drugi pa konec julija).¹¹

Partijska organizacija v mariborskem okrožju se je v prvih mesecih okupacije naslanjala še na predvojne postojanke; tako v Mariboru, kjer so se posamezne partijske celice imenovala po strokah sindikalnih organizacij iz predvojnega časa, kot v krajih izven Maribora, kjer je bilo tudi nekaj močnih partijskih celic (Slovenska Bistrica, Fram, Hoče, Ruše, Ribnica na Pohorju in Selnica ob Dravi). Sekretar okrožnega komiteja KPS Maribor je po svoji vrnitvi iz jugoslovanske vojske v drugi polovici aprila 1941 postal Verner Breznik. Čeprav je bil Breznik še mlad — star komaj 20 let — in takrat šele dve leti član komunistične partije, je imel že precej izkušenj v ilegalnem partijskem delu, saj je leta 1940 postal celo sekretar rajonskega komiteja KPS Maribor — desni breg. Verner Breznik je bil sekretar okrožnega komiteja KPS Maribor do 1. julija 1941, ko ga je zamenjal dotedanji sekretar okrožnega

komiteja SKOJ Maribor Alojz Zorko. Zorko je ostal sekretar okrožnega komiteja do aretacije 27. septembra 1941, nakar je njegovo funkcijo prevzel ing. Rado Iršič in jo opravljal vse do svoje smrti 12. decembra 1941. Poleg Breznika, Zorka in Iršiča so bili v prvih mesecih okupacije člani okrožnega komiteja KPS Maribor še Vili Šlander, Martin Greif, ing. Jože Hermanko, Bojan Ilich in Alojz Rozman, pozneje pa tudi Vlado Vidav. Martin Greif in Vili Šlander sta odšla s prvimi partizani na Pohorje, julija je odšel iz okrožnega komiteja ing. Jože Hermanko, ki je postal sekretar za ljudsko pomoč, avgusta pa je izstopil še Alojz Rozman, tako da so bili septembra 1941 v okrožnem komiteju KPS Maribor le še Alojz Zorko, ing. Rado Iršič in Vlado Vidav.¹²

Okrožje Maribor se je delilo na rajona Maribor — levi breg in Maribor — desni breg. Sekretar rajona Maribor — levi breg je bil Vili Šlander, rajona Maribor — desni breg pa Martin Greif. Po odhodu obeh sekretarjev v partizane je Greifa verjetno zamenjal Alojz Rozman, šlandrovo funkcijo pa je najbrž prevzel ing. Jože Hermanko. Poleg številnih izjav, ki niso zanesljive, imamo za rekonstrukcijo partijske organizacije v Mariboru leta 1941 na voljo dva verodostojna vira. Ohranjen je že omenjeni blagajniški dnevnik pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, iz katerega je razvidno stanje partijskega članstva v Mariboru in v obpohorskih krajih Slovenska Bistrica, Fram, Hoče, Ruše, Ribnica na Pohorju in Selnica ob Dravi ter zapisnik zaslišanja takratnega sekretarja okrožnega komiteja KPS Maribor Alojza Zorka na gestapu v Mariboru, ki je datiran s 6. januarjem 1942.

Iz seznama plačane partijske članarine in iz prispevka za partijski sklad za mesec junij 1941 je mogoče razbrati, da je takrat v Mariboru delovalo 13 partijskih celic, s skupno 50 člani, medtem ko 7 komunistov ni bilo organiziranih v celicah. V rajonu Maribor — desni breg je bilo 5 partijskih celic, ki so vključevale 23 komunistov, v rajonu Maribor — levi breg pa 8 partijskih celic s 27 komunisti. Rajon Maribor — desni breg so sestavljale naslednje celice: Pobrežje — 4 člani, Tezno — 2 celici s po tremi člani, stavbinci — 3 člani in železniške delavnice — 10 članov. V železniških delavnicah je bila najmočnejša partijska celica v Mariboru. V rajon Maribor — levi breg pa so bile vključene naslednje partijske celice: čevljarji — 6 članov, nameščenci — 4 člani, živilci — 4 člani, tekstilci — 4 člani, brivci — 3 člani, tehniki (partijski) — 3 člani, kovinarji — 2 člana in krojači — 1 član. Navedena struktura partijskih celic v Mariboru kaže, da je bila partijska organizacija v rajonu Maribor — levi breg organizirana po poklicni strukturi, v rajonu Maribor — desni breg pa pretežno po teritorialnem principu. Mariborski okrožni komite KPS je junija 1941 povezoval še partijske celice, ki so delovale v Slovenski Bistrici — 4 člani, Hočah — 5 članov, Rušah — 13 članov in v Ribnici na Pohorju — 3 člani.

Pri obračunu partijske članarine za mesec junij 1941 je bilo na celotnem območju tedanjega okrožnega komiteja KPS Maribor naštetih 82 članov, kar je občutno manj kot pred vojno. Verjetno pa v tem seznamu niso bili zajeti vsi člani, saj se npr. partijski celici v Framu in v Selnici ob Dravi, ki se pozneje pojavljata, sploh ne omenjata. Trdimo lahko, da se je število partijskih celic in število članov v celicah v tem obdobju dokaj hitro spreminjalo. Spremembe je narekoval zlasti nov položaj v Mariboru, ki je nastal z odhodi nekaterih komunistov v partizane na Pohorje ter z aretacijami. Prav zato daje obračun partijske članarine za mesec avgust leta 1941 v okrožju Maribor že precej spremenjeno podobo (članarina je bila obračunana 14. in 16. avgusta 1941). Takrat je bilo v okrožju Maribor samo še 14 partijskih celic. V rajonu Maribor — desni breg (brez okoliških krajev) so bile štiri celice (z imeni niso navedene!) s 15 člani, v rajonu Maribor — levi breg pa prav tako štiri s 13 člani,

medtem ko 5 komunistov ni bilo vključenih v celice. Če k temu prištejemo še partijske celice v Hočah — 4 člani, Rušah — 2 člana, Slovenski Bistrici 4 člani, Selnici ob Dravi — 1 član in celico v partizanski enoti na Pohorju — 12 članov, vidimo, da je bilo takrat v mariborskem okrožju skupno 14 partijskih celic z 61 komunisti. Na podlagi zapisnika o zaslišanju Alojza Zorka lahko rekonstruiramo tudi strukturo posameznih partijskih celic v okrožju Maribor. Zorkovo pričevanje se skoraj v celoti ujema s podatki blagajniškega dnevnika pokrajinskega komiteja za junij 1941, iz česar lahko sklepamo, da je on opisal partijsko organizacijo, kakršna je bila v Mariboru po vsej verjetnosti v času odhoda prvih komunistov v partizane na Pohorje julija 1941. Po Zorkovem mnenju je bilo tedaj v mariborskem okrožju 18 partijskih celic s skupno 70 člani. V rajonu Maribor — desni breg (brez okoliških krajev) je bilo še vedno 5 celic, v rajonu Maribor — levi breg pa 7, torej ena manj kot v juniju. Po Zorkovih trditvah so posamezne celice v rajonu Maribor — desni breg sestavljali naslednji komunisti: Pobrežje — Alojz Rozman kot sekretar ter Pavle Narat in Franc Kukovec kot člana, Tezno I — Dominik Kodrič kot sekretar ter Jože Alt in Katarina Vešligaj kot člana, Tezno II — Lojze Tomec kot sekretar ter Anton Mohar in pomožni orožnik tezenske orožniške postaje, katerega Zorko ni poznal, kot člana, Studenci (blagajniški dnevnik pokrajinskega komiteja označuje to celico kot celico stavbincev!) — Jože Savorič kot sekretar in še nekdo, čigar imena se Zorko ni spomnil, in železniške delavnice — Vlado Vidav kot sekretar ter člani Mirko Novak, Kristijan Palčič, Štefan Balgavi, Angel Besednjak, Karel Bavcon, Jože Grat, Ludvik Pliberšek, Ivan Pešec, Adolf Oberlajt ter neki Petrin s Podbrežja.*

V celicah rajona Maribor — levi breg pa so bili tile komunisti: čevljarji — Otmar Černezel kot sekretar ter njegova žena Sonja in Djuro Sabolek kot člana, čevljarji (mladina) — Drago Horvat kot sekretar ter Ljubo Tarkuš kot član, nameščenci — Mirko Lorgar kot sekretar in Fanika Vtič, Emil Pavlič ter neki Irgolič iz Cvetlične ulice kot člani, tehniki I (partijski) — Bojan Ilich kot sekretar in Slava Klavara, Slavko From, Ivan Glinšek ter Boris Peče kot člani, tehniki II (partijski) — Lizika Kanič in Greta Rancierger kot članici, kurirji — Hilda Kralj kot sekretar ter Štefka Štibler, Sonja Oman in Ženka Kovač kot članice in ilegalci — Miloš Zidanšek kot sekretar ter Leon Novak, Blaž Röck, Alojz Arko, ing. Jože Hermanko, ing. Rado Iršič ter Zvonko Sagadin kot člani. Zorko je k rajonu Maribor — levi breg štel še celico v Selnici ob Dravi, ki jo je vodil Lojze Sušmelj in v katero sta bila včlanjena še dva komunisti. V rajon Maribor — desni breg pa so spadale celice v Slovenski Bistrici, katere sekretar je bil Ivan Leskovar, član pa Ludvik Kranjc, v Framu pod vodstvom Štefana Letonje in Andreja Čanžka kot člana, v Hočah, kjer je bil sekretar Hazim Hadžihalilović, dveh članov pa Zorko ni poznal, v Rušah najprej pod vodstvom Franca Segulina, nato pa Zdravka Trpina, s člani Pepijem Matavškom, Dragom Vargo, Ivanom Budjo, Rudijem Piščancem in Jožetom Knificem ter v Ribnici na Pohorju, kjer je bil sekretar partijske celice Edo Grubelnik, celica pa je imela še tri člane. Na ožjem mestnem območju Maribora je bilo takrat v partijsko organizacijo vključenih 49 komunistov (na desnem bregu 22 in na levem bregu 27). Videli smo, da se podatki, ki jih navaja blagajniški dnevnik pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo močno ujemajo z Zorkovimi trditvami. Prav zato lahko štejemo oba vira za dokaj verodostojen prikaz stanja partijske organizacije na mariborskem območju poleti 1941. To še toliko bolj, ker v Zorkovih navedbah tudi ni več komunistov, ki so odšli julija v partizane na Pohorje.

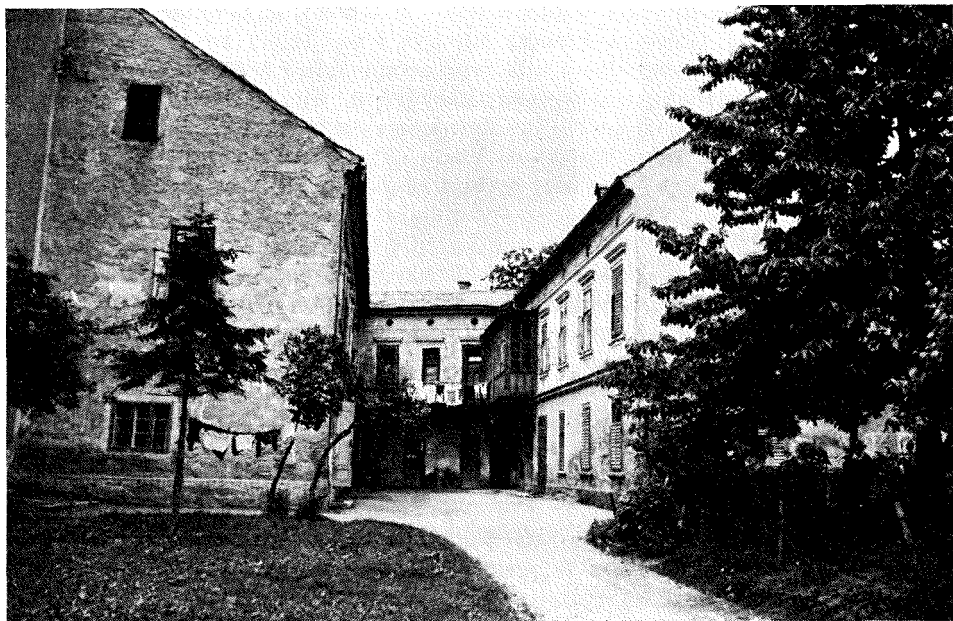
* Petrina leta 1941 ni bilo v Mariboru, bil je na odsluženju vojaškega roka; Zorko ga je verjetno z nekom zamenjal.

Denar, ki so ga posamezne partijske celice zbrale s članarino ter s prispevki za partijski sklad in za osvobodilni fond, so sekretarji celic predajali okrožnemu sekretarju, ta pa Slavku Šlandru, pozneje pa Leonu Novaku, ki sta vodila blagajno pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo. Višina partijske članarine je bila diferencirana glede na materialno stanje posameznega člana, gibala pa se je med 10 in 40 dinarji. 30 % partijske članarine je ostalo okrožnemu komiteju, ostalo pa se je zbiralo pri pokrajinskem komiteju, ki je nadaljnjih 30 % odvajal centralnemu komiteju KPS v Ljubljani. Prispevki za partijski sklad in za osvobodilni fond so bili prostovoljni.¹³

Podobno kot partijska organizacija je bil organiziran tudi SKOJ, le da ni imel svojega pokrajinskega vodstva. Pokrajinski komite SKOJ, katerega sekretar je bil od leta 1939 Viktor Stopar, je namreč zajemal skojevsko organizacijo cele Slovenije. Član pokrajinskega komiteja SKOJ je bil tudi Mariborčan, študent medicine Ljubo Marion. Nižje organizacijske enote SKOJ so bili okrožni komiteji. V začetku okupacije je bil sekretar okrožnega komiteja SKOJ Maribor Bojan Ilich. Maja 1941 je Ilich odšel v Ljubljano, kjer je nadaljeval šolanje in se po maturi takoj vrnil v Maribor. Po Ilichovem odhodu je postal sekretar okrožnega komiteja SKOJ Alojz Zorko, ki je ostal na tem položaju do 1. julija, ko je prevzel funkcijo sekretarja okrožnega komiteja KPS Maribor. Vodstvo skojevske organizacije je sedaj prevzela Slava Klavara, ki se je vrnila iz Zagreba kmalu po nemškem napadu na Jugoslavijo. Klavara je vodila mariborsko skojevsko organizacijo do aretacije 7. avgusta 1941. O tem, kdo je po padcu Slave Klavore postal sekretar okrožnega komiteja SKOJ Maribor, ni zanesljivih podatkov. Iz številnih izjav, ki so na razpolago, pa se da razbrati, da bi naj bil to član pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo in hkrati član pokrajinskega komiteja SKOJ Blaž Röck. Po njegovi aretaciji 30. oktobra 1941 je posle sekretarja okrožnega komiteja SKOJ Maribor vse do svojega odhoda iz Maribora opravljala Vera Šlandrova. Člani okrožnega komiteja SKOJ Maribor v prvih mesecih okupacije so bili: Bojan Ilich, Alojz Zorko, Slava Klavara, Janez Konhajzler, Jože Matavšek, Kristijan Palčič ter po vsej verjetnosti tudi Franc Kukovec in Jože Alt.

Skojevci so se združevali po skupinah. V mariborskem okrožju je bilo 7 skojevskih skupin, ki so poleti 1941 štele okoli sto mladincev. Delovale so skojevske skupine delavske in vajeniške mladine, ki sta jo vodila Janez Konhajzler in Ivo Polančič, skupina v železniških delavnicah pod vodstvom Kristijana Palčiča, študentska (srednješolska) skupina, ki jo je vodil Bojan Ilich ob pomoči Ivana Glinška, dekliška skupina pod vodstvom Slave Klavore ter skupine na Teznem pod vodstvom Jožeta Alta, na Pobrežju pod vodstvom Franca Kukovca in v Rušah pod vodstvom Jožeta Matavška. Močnejša je bila ruška skupina, ki je štela 18 članov, skupina v železniških delavnicah pa 10. Skojevska organizacija v Mariboru se je kljub ostrim okupatorjevim ukrepom naglo širila, tako da so že junija in julija nastajale nove skupine, ki so se organizirale skoraj v vseh predelih mesta (npr. v železniški koloniji, v Kamnici, v Zgornjem Radvanju itd.). V juniju 1941 sta bila v okviru okrožnega komiteja SKOJ v Mariboru ustanovljena dva rajonska komiteja. Rajonski komite SKOJ Maribor — levi breg je vodil Ljubo Tarkuš, rajon Maribor — desni breg pa Avgust Greif.

Vodje skojevskih skupin so se sestajali enkrat tedensko in poročali sekretarju okrožnega komiteja o članstvu in aktivnosti njihove skupine. Taki sestanki so bili nekaj časa v stanovanju Bojana Iliche, pozneje pa nekje ob Dravi ali v mestnem parku, ob slabem vremenu pa tudi v kakšnem ilegalnem stanovanju. Glavna naloga

Pomembna postojanka za sodelavce osvobodilnega gibanja v Mariboru leta 1941 je bila v stanovanju Otmarja in Sonje Černezel v Trubarjevi ulici 7

skojevcem je bilo izvajanje sabotažnih akcij, tiskanje in trosenje letakov, zbiranje živilskih nakaznic, hrane in drugih potrebščin za partizane in za ilegalce. Pri tem delu sta bila najaktivnejša Slava Klavora in Bojan Illich.¹⁴

Kmalu po svoji vrnitvi iz jugoslovanske vojske sta Slavko Šlander in Miloš Zidanšek odšla v Ljubljano, kjer sta se dan pred ustanovnim sestankom OF udeležila seje centralnega komiteja KPS. Konec aprila sta se vrnila iz Ljubljane na Štajersko in nekaj dni po svoji vrnitvi — v začetku maja 1941 — sklicala v stanovanju bivšega predsednika Jugoslovanske strokovne zveze v Mariboru Martina Koresa v Sočni ulici št. 5 obširnejši sestanek, na katerem se je zbralo več političnih delavcev, komunistov in krščanskih socialistov. V tem stanovanju, kamor so pozneje zahajali vodilni aktivisti osvobodilnega gibanja iz cele severovzhodne Slovenije, je takrat prišlo do sestanka, na katerem je Miloš Zidanšek poročal o ustanovitvi OF v Ljubljani. Tu je večina mariborskih aktivistov prvič slišala o ustanovitvi nove organizacije, v kateri naj bi se vsi pošteni Slovenci, ne glede na politično prepričanje, združili v skupni boj proti okupatorju. To je bil začetek delovanja OF v Mariboru.

Že pred sestankom, ki sta ga organizirala Šlander in Zidanšek pri Koresu, je prišel po direktivi Borisa Kidriča h Koresu krščanski socialist Stane Kovač, da bi pojasnil nujnost sodelovanja krščanskih socialistov s komunisti v skupnem boju proti okupatorju. Pokazalo se je, da se krščanski socialisti, ki so se že takoj prve dni po vdoru okupatorja zbirali v kleti zavoda za socialno zavarovanje, že pripravljajo na odpor proti okupatorju. To so bili poleg Koresa še duhovnik prof. Ferdo Potokar, doma iz revirjev, šofer zavoda za socialno zavarovanje Martin Ulaga, bivši podpredsednik in tajnik Jugoslovanske strokovne zveze Karel Reberšek in drugi.

Večina Koresovih somišljenikov je bila iz železniških delavnic, tako domačina Mihael Ertl in Anton Zavrl, Gorenjca Franček Rant in Nace Triller ter Primorec Vlado Vidav. Nekaj jih je bilo zaposlenih tudi drugje (npr. mizar Mirko Trebušak). Mariborski krščanski socialisti so se povsem strinjali s temeljnimi načeli OF. Iz Reberškove izjave je razvidno, da so bili na omenjenem sestanku navzoči poleg Koresa, Zidanška in Šlandra še Angel Besednjak, Vlado Vidav, Polde Ratajc, Edvard Karner in morda še kdo. Zidanšek je najprej prebral razglas, ki ga je aprila 1941 izdal centralni komite KPS. Verner Breznik se spominja, da je Zidanšek ob svoji vrnitvi iz Ljubljane prinesel kovček že natisnjenih partijskih proglasov, ki jih je bilo treba dvigniti na tezenski železniški postaji. Na sestanku pri Koresu so sklenili, da je treba čimprej ustanoviti pokrajinski odbor OF za severno Slovenijo in nato odbore v mestih in na podeželju. S tem se je močno manifestirala ozka povezanost komunistov in krščanskih socialistov pri polaganju temeljev skupne osvobodilne organizacije v Mariboru. V stanovanju Martina Koresa je bilo govora tudi o ustanovitvi partizanske enote na Pohorju. Za Maribor in za vso severovzhodno Slovenijo se je pričelo novo obdobje.¹⁵

Miloš Zidanšek in Slavko Šlander sta se z vso vnemo lotila priprav na ustanovni sestanek pokrajinskega odbora OF. Kot ilegalca sta prepotovala vso Štajersko in pridobila veliko ljudi. Neutrudno sta jima pomagala Leon Novak in ing. Jože Hermanko. Utrdili so postojanko za postojanko, vodili pripravljalne sestanke, kar je razvidno tudi iz blagajniškega dnevnika pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo. 10. maja 1941 je prišlo do seje pokrajinskega sekretariata KPS. Druga seja sekretariata je bila 21. maja v Mariboru. Verjetno so se tega dne člani sekretariata pokrajinskega komiteja KPS v Mariboru sestali še z nekaterimi komunisti in krščanskimi socialisti, ki so se naslednjega dne udeležili ustanovnega sestanka pokrajinskega odbora OF za severno Slovenijo.

Na predlog Martina Ulage, sicer domačina iz Rimskih Toplic, so za kraj ustanovnega sestanka izbrali Kojzico pri Rimskih Toplicah, ker je kraj samotni in so sem lahko neopazno prišli tako predstavniki komunistične partije kot krščanskih socialistov iz raznih krajev Štajerske. Imena kraja udeleženci sestanka niso vedeli. Mariborski delegati Karel Reberšek, Martin Kores in Angel Besednjak so se odpeljali z jutranjim vlakom 22. maja 1941. Potovali so vsak v svojem vagonu. V Celju sta se jim pridružila še Metod Hočevar in Jože Jurač. V Šmarjeti pri Rimskih Toplicah sta jih čakala Martin Ulaga in Lojze Djacci. Tu so se srečali s Slavkom Šlandrom, Milošem Zidanškom in Leonom Novakom. Iz Zagorja je prišel Vinko Ustar, iz hrastniške strani Tone Grčar in iz Laškega Lojze Lešnik. Ustanovnega sestanka pokrajinskega odbora OF za severno Slovenijo se je torej udeležilo 13 delegatov — 5 komunistov in 8 krščanskih socialistov. Sestanek je obsegal samo dve točki dnevnega reda. Najprej je Leon Novak poročal o položaju v svetu ter o razmerah v okupirani Sloveniji, nato pa je Miloš Zidanšek govoril o organizaciji OF ter o ustanovitvi pokrajinskega odbora OF. Leon Novak je zaradi varnosti stenografiral zapisnik na cigaretni papir. V novoustanovljeni pokrajinski odbor OF za severno Slovenijo so bili iz Maribora izvoljeni komunist Edvard Karner ter krščanski socialisti Rudi Škamlec, kmet iz Malečnika pri Mariboru, Martin Kores in Karel Reberšek, v izvršni odbor pa komunist Mirko Lorger, krščanska socialistka Martin Kores in Karel Reberšek ter socialist Ivan Donko. Sklenili so, da je treba takoj pričeti s pripravami za oborožen upor (zbirati orožje, opremo, sanitetni material in podobno). V OF pa je potrebno vključiti in povezati vse pozitivno usmerjene ljudi brez ozira na njihovo prejšnjo politično pripadnost. Za sedež pokrajinskega

odbora OF so določili Maribor, kjer je že delal pokrajinski komite KPS za severno Slovenijo.¹⁶

V naslednjih tednih so se pričeli ustanavljati tudi že krajevni in okrožni odbori OF. Poleti 1941 je bila organizacija OF na Štajerskem že močno utrjena, saj je v tem času poleg pokrajinskega in številnih krajevnih odborov obstajalo tudi že 6 okrožnih odborov OF, med njimi tudi mariborski. Okrožni odbor OF Maribor je bil ustanovljen v začetku junija 1941 v stanovanju predvojnega komunista nameščenca Mirka Lorgerja v Cankarjevi ulici 22. Sekretar okrožnega odbora OF je postal ing. Rado Iršič, ki se je že pred tem oglašal pri Lorgerju in tam včasih tudi prenočeval. Pred prihodom v Maribor je Iršič organiziral odpor v Mislinjski dolini. Člani okrožnega odbora OF so bili še Mirko Lorger kot predstavnik komunistov, krščanske socialiste je zastopal Karel Reberšek, socialiste pa pekovski pomočnik Ivan Donko z Betnavske ceste 21. Naloga odbora je bila, z enega mesta voditi novoustanovljene odbore OF, ki so pod vodstvom komunistične partije nastajali v mestu in okolici ter voditi njihovo dejavnost po smernicah OF, katerih glavni cilj je bilo organiziranje oboroženega odpora proti okupatorju slovenskega naroda. Verjetno trditev v osmrtnici za Milošem Zidanškom, ki je bila objavljena 14. februarja 1942 v Slovenskem poročevalcu, da je bil Zidanšek ob drugih funkcijah tudi sekretar mariborskega okrožnega odbora OF, ne bo držala, ker o tem ne zasledimo nikjer nobenega podatka.

Prvi terenski odbori OF na območju Maribora so bili ustanovljeni v Rušah, Limbušu, v koroškem predmestju in v Malečniku. V Rušah je bil ustanovljen odbor OF že 26. maja 1941. Glavni organizatorji OF v Rušah so bili komunisti Jože Knific, Franc Segulin, Zdravko Trpin in Rudi Piščanec. Ustanovnega sestanka v Rušah se je udeležil tudi član pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo Blaž Röck. Samo štiri dni pozneje, 30. maja 1941, sta bila Blaž Röck in Boris Čižmek med ustanovitelji odbora OF v Limbušu v Robičevi gostilni. Na ustanovnem sestanku so bili poleg Röcka in Čižmeka še Robičeva starejša sinova Rado in Vlado, kmet Ivan Marinšek, žena železniškega uradnika Jožefa Dobovšek, mladi kmetijski strokovnjak iz Paker Anton Kovačič, limbuški občinski tajnik Slavko Trojner, Robičeva gospodinjka pomočnica Ančka Lobnik in gospodinja Pavla Robič. Limbuš je bil preko Robičevih najtesneje povezan z mariborsko organizacijo, zlasti s Pobrežjem (preko Čižmeka in Angela Besednjaka), pozneje pa je bil tudi pomembna zveza med partizani na Pohorju in Mariborom.

O nastajanju odborov OF v samem Mariboru ni skoraj nobenih podatkov, tako da je mrežo odborov OF v Mariboru leta 1941 praktično nemogoče ugotoviti. Vemo, da je bil enkrat poleti (junija ali julija) v gostilni »Pri brvi« v Strmi ulici 11 ustanovljen terenski odbor OF za koroško četrt. Na ustanovnem sestanku so se sestali ing. Jože Hermanko, zakonca Otmar in Sonja Černezel ter čevljarji Djuro Sabolek, Franjo Neuberg in Mijo Repinac. Po nekaterih trditvah bi naj bila prisotna tudi Slava Klavora. Za sekretarja terenskega odbora OF so izvolili Djura Saboleka. V Malečniku pri Mariboru je organiziral OF kmet Rudolf Skamlec.¹⁷

Vzporedno s politično aktivnostjo so tekle tudi vojaške priprave na vstajo. Poročil o kakršnikoli odkriti sovražni dejavnosti v Mariboru v prvih tednih ni bilo, Nemci so se počutili popolnoma varne. Toda ne za dolgo. Komunisti in skojevci, ki so se ob napadu na Jugoslavijo množično odzvali vpoklicu v jugoslovansko vojsko in se vključevali v enote prostovoljcev, so se takoj po vrnitvi na svoje domove v drugi polovici aprila 1941 vključili v priprave na vstajo proti okupatorju. Najbolj aktivna in revolucionarna je bila skojevska mladina, ki je začela z akcijami že sredi aprila 1941, ko je začel okupator s prvimi ponemčevalnimi ukrepi v Mariboru. Še pred

prihodom šefa civilne uprave dr. Uiberreitherja so Nemci vse slovenske napise v mestu prelepili z nemškimi. Slovenski mladinci so sprva te napise še odstranjevali, pozneje pa, ko so bile slovenske napisne table v celoti odstranjene in zamenjane z nemškimi, je bilo to nemogoče oziroma prenevarno. Toda mladina ni mirovala. Samo tri dni po Hitlerjevem obisku, 29. aprila zjutraj, se je kot blisk razširila po mestu novica o požigu dveh nemških osebnih avtomobilov.¹⁸

Zaradi pomena in odmeva te akcije na celotnem območju okupirane slovenske Štajerske, jo moramo nekoliko podrobneje prikazati. To akcijo je sicer omenil v svojem poročilu z dne 30. maja 1941 nemškemu notranjemu ministrstvu višji vladni svetnik dr. Müller-Scholtes, ki je bil takrat zvezni uradnik notranjega ministrstva pri šefu civilne uprave, toda ni navedel ne kraja in ne datuma akcije.¹⁹ Zaradi te Müller-Scholtesove pomanjkljivosti in pomanjkanja drugih virov, so zgodovinarji sprva omenjeno akcijo postavljali v poznejši čas. Šele pozneje odkriti nemški dokumenti so potrdili mnenja tistih, ki so zatrjevali, da je bila prva akcija v Mariboru izvedena že konec aprila 1941.

V ponedeljek, 28. aprila 1941, okrog osme ure zvečer je ing. Sepp Treiber v Volkmerjevem prehodu ob hotelu Zamorc parkiral osebni avtomobil znamke »Opel-Olympia«, last tvrdke »Metalbau J. Treiber« iz Gradca. Uro pozneje je prav tam pustil avtomobil znamke »BMW«, last deželne kmečke zveze Südmark iz Gradca, šofer deželnega kmečkega vodje Seppa Heinzla. Oba voznika sta svoja avtomobila nekaj pred polnočjo ponovno pregledala in nista odkrila nič nenavadnega. 29. aprila zjutraj pa sta našla le še zgorele ostanke svojih avtomobilov, ki ju je požar skoraj povsem uničil. Zaradi vročine so popadala na tla tudi bližnja okenska stekla. Iz izjav prič, ki so bile med prvimi na kraju dogodka, se da sklepati, da sta bila avtomobila zažgana okrog pete ure zjutraj. To so potrdili Franc Slana, portir hotela Zamorc, ki je obvestil policijo in gasilce, trgovec Franc Marini, ki je iz svojega stanovanja v Gosposki ulici slišal eksplozijo in videl požar, namestnik šefa mariborskih gasilcev ter nemška šoferja Josef Techt in Hermann Söss, ki sta se zjutraj okrog pol petih vračala po Gosposki ulici proti domu in videla oba avtomobila še nedotaknjena. Gasilci, ki so razmeroma kmalu prišli na kraj dogodka, niso mogli preprečiti uničenja. Na podlagi zasliševanj takoj po akciji je policija ugotovila, da požar ni nastal zaradi nepravilnosti ali okvare. Ničesar pa ni mogla izvedeti, kdo je akcijo pripravil in izvedel. Vendar pa je še isti dan trdila, da je akcijo izvedla slovenska mladina, kar je razvidno iz poročila direktorja mariborske policije dr. Pfrimerja političnemu komisarju mesta Maribor, ki se v prevodu glasi takole: »Danes zjutraj okrog 5,20 so neznanci zažgali dva osebna avtomobila v Volkmerjevem prehodu pri delavnici Zwerlin. Do sedaj storilcev nismo mogli ugotoviti. Slovenska mladina med šestnajstim in dvaindvajsetim letom začenja neprijetno opozarjati nase. To bomo preprečili z energično policijsko akcijo, ki jo že pripravljamo.«

Res pa je, da so Nemci še isti dan v veliki raciji po ulicah okrog Volkmerjevega prehoda in v bifeju Helene Štor na vogalu Slovenske in Tyrševe ulice, kjer se je pogosto zbirala zavedna slovenska mladina, polovili in aretirali več deset slovenskih mladincev. Nekaj aretiranih so po legitimiranju in zaslišanju izpustili, večino aretiranih pa so odpeljali v meljsko vojašnico, kjer so jih pretepali in mučili ter skušali zvedeti, kdo je zažgal avtomobila. Od organizatorjev akcije je bil med aretiranimi mladinci le Bojan Ilich. Po nekaj dneh so aretirane mladince izpustili, ne da bi karkoli zvedeli o udeležencih akcije v Volkmerjevem prehodu. Pred izpustitvijo so jih opozorili, da ne smejo pripovedovati o postopanju z njimi. Policija je zaplenila blagajno omenjenega bifeja in solastnico Heleno Štor zaprla v meljsko vojašnico,

kjer je ostala eno noč. Naslednje jutro so kot talce zaprli še nekaj uglednih slovenskih meščanov in zahtevali od njih odškodnino za požgana avtomobila v višini 200.000 dinarjev. Ker so jim zagrozili, da jih bodo poslali s prvim transportom v koncentracijsko taborišče, so prizadeti zahtevano vsoto tudi zbrali. S tem sta bila avtomobila večkrat preplačana, saj je Treiber v prijavi na policiji ocenil škodo na avtomobilu njegove tvrdke, na 1200 mark, kar bi po takratnem tečaju zneslo le 24.000 dinarjev.²⁰

Posledica akcije v Volkmerjevem prehodu je bila uvedba policijske ure v Mariboru, ki jo je odredil politični komisar mesta Maribora. Le-ta je ukazal, da ne sme biti nobena civilna oseba v času od 0,30 do 5. ure zjutraj v javnih prostorih, na cestah, ulicah in poteh ter da morajo biti lokali zaprti ob 24. uri. Izjeme so bile možne le s posebno dovolilnico policijske direkcije.²¹

4. maja 1941 je mariborska izpostava kriminalne policije ponovno poročala, da storilcev še ni našla in da se bo preiskava intenzivno nadaljevala. Ker preiskava ni bila uspešna, iz nemških poročil ničesar ne zvemo o udeležencih akcije. Reči pa je treba, da je policija le zastavila preiskavo v pravo smer, ko je omenila slovensko mladino. Na vprašanje, kdo je akcijo organiziral in kdo jo je izvedel, odgovarjajo torej le spominski viri tistih preživelih, ki so bili pri akciji tako ali drugače udeleženi, oziroma tistih, ki so po akciji bili o njej obveščeni. Med posameznimi pričevanji pa so precejšnje razlike, ki otežujejo rekonstrukcijo. Primerjava med posameznimi izjavami, ki jih je po vojni zbral muzej NO Maribor ter med izjavami in ohranjenimi dokumenti okupatorjevega izvora pa vseeno omogoča izluščiti nekaj osnovnih podatkov o akciji.²²

Iz pričevanj je razvidno, da so bili glavni pobudniki, organizatorji in izvajalci akcije mladi mariborski komunisti in skojevci, ki pa so med osvobodilnim bojem vsi padli. Zato ne bo mogoče nikoli natančno rekonstruirati poteka akcije in navesti vseh udeležencev. Po trditvah Albina Vernika, Draga Vresnika in Martina Greifa so imeli najpomembnejšo vlogo pri tej akciji Bojan Ilich, Ljubo Tarkuš, Avgust Greif in Dušan Finžgar. Vernik je izjavil, da ga je Greif pozval na akcijo in ga določil za stražarja na stičišču Gosposke ulice in Ulice 10. oktobra. Tudi Franjo Zorko se spominja, da ga je Ljubo Tarkuš postavil na eno od stražarskih mest. Stražarji so bili postavljeni še na koncu Volkmerjevega prehoda, na stičišču Gosposke in Slovenske ter Gosposke in Jurčičeve ulice. Po Vresnikovi izjavi je celo možno, da je prav Bojan Ilich dal pobudo za akcijo, on pa da je že pred tem pripravil pet litrov bencina, ki so ga skrivali na dvorišču stare stavbe v Vetrinjski ulici. Sonja Černezal se spominja, da sta po akciji na enem izmed partijskih sestankov celice čevljarjev poročala o njej Ljubo Tarkuš in Djuro Sabolek, ki naj bi tudi bil soudeležen v akciji. Po trditvi Franceta Filipiča pa naj bi v akciji sodeloval tudi mizarski vajenec Ivan Maroh, ki je držal kanto z bencinom, v katero je Bojan Ilich namakal cunje in jih metal pod pokrov avtomobilov, nakar je avtomobila zažgal. Iz navedenega lahko zaključimo, da je akcijo pripravil in izvedel ozek krog mladih komunistov in skojevcev. Pritegnili so sicer še nekaj tovarišev za stražarje, vendar jih o sami akciji niso natančneje obvestili in so šele po njej zvedeli, kaj se je zgodilo. Omembe vredno je tudi, kakor se je spominjal Martin Greif, da se organizatorji akcije niso prej posvetovali z okrožnim komitejem KPS niti SKOJ in da ju tudi niso obvestili o nameravani akciji ter da Zidanšek v takratnih razmerah ni akcije zagovarjal. Potemtakem je bila prva akcija proti okupatorju v Mariboru rezultat lastne pobude in borbenosti skupine mladih komunistov in skojevcev. To lastno pobudo mladine v Mariboru pa Drago Vresnik v svojem članku k razpravi o datumu mariborskega občinskega praznika povezuje z odgovorom mladine proti vpisu v nemške šole. To pa ne drži,

ker je pooblaščenec za t. i. višje šole pri šefu civilne uprave Manfred Straka obvestil gimnazijce o vpisu šele 22. maja 1941. Tudi prvi poziv za vpis v šole (30. aprila 1941) je bil objavljen že po akciji v Volkmerjevem prehodu, vendar se je ta nanašal le na otroke nemških državljanov.²³

Nadaljevanje

Opombe

¹ Bitka, kakor življenje dolga (pričevanja o revolucionarnem in osvobodilnem boju Slovencev), Ljubljana 1975, str. 202 (navajam: Bitka, kakor življenje dolga). Marjan Znidarič, Okupacija in okupatorjevi ukrepi v Mariboru leta 1941 (Magistrsko delo), Maribor 1975, str. 241 (navajam: Znidarič, Okupacija in okupatorjevi ukrepi).

² Znidarič, Okupacija in okupatorjevi ukrepi, str. 241–243.

³ Prav tam, str. 243–244.

⁴ Podatki Mihe Marinka in Franca Leskoška (razgovor 22. 11. 1951), zapiski v arhivu CK ZKS; France Filipič, Prvi pohorski partizani, Maribor 1965, str. 9 (navajam: Filipič, Prvi pohorski partizani).

⁵ Bitka, kakor življenje dolga, str. 153.

⁶ Milica Ostrovska, Kljub vsemu odpor I, Maribor 1963, str. 23–24 (navajam: Ostrovska, Kljub vsemu odpor); Filipič, Prvi pohorski partizani, str. 10 in 40; Bitka, kakor življenje dolga, str. 156; Verner Breznik, izjava v arhivu muzeja narodne osvoboditve Maribor (odslej: v AMNOM); Mirko Fajdiga, ustni vir; France Filipič, Pohorski bataljon, Ljubljana 1975, str. 53 (navajam: Filipič, Pohorski bataljon).

⁷ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 1, dok. št. 1 — osnutek letaka so pripravili Tone Tomšič, Boris Kidrič in Miha Marinko (navajam: Zbornik, VI/1); Ivan Ferlež, Druga grupa odredov in Stajerski partizani 1941–1942, Ljubljana 1972, str. 41 (navajam: Ferlež, Druga grupa odredov); Bitka, kakor življenje dolga, str. 162.

⁸ Filipič, Pohorski bataljon, str. 50 in 52; podatki v AMNOM; Viktor Stopar, izjava, v AMNOM; zaslišanje Alojza Zorka, arhiv republiškega sekretariata za notranje zadeve v Ljubljani (navajam: zaslišanje Alojza Zorka).

⁹ Podatki v arhivu CK ZKS in v AMNOM; Filipič, Pohorski bataljon, str. 51–52.

¹⁰ Blagajniški dnevnik pokrajinskega komiteja KPS za severno Slovenijo, arhiv CK ZKS (navajam: blagajniški dnevnik); podatki v AMNOM.

¹¹ Filipič, Pohorski bataljon, str. 50; blagajniški dnevnik; Zvonko Sagadin, izjava, Viktor Stopar, izjava, oboje v AMNOM; Ostrovska, Kljub vsemu odpor, str. 105; Miha Marinko, Moji spomini, Ljubljana 1971, str. 233; Bitka, kakor življenje dolga, str. 204; Martin Greif, izjava (15. 11. 1958), v AMNOM.

¹² Verner Breznik, izjava, v AMNOM; zaslišanje Alojza Zorka; Lojze Penič, Pregled razvoja partizanskih političnih organizacij v mariborskem okrožju v letih 1941–1945, Borec 1973, št. 4, str. 204 (navajam: Penič, Pregled razvoja partizanskih političnih organizacij).

¹³ Blagajniški dnevnik; zaslišanje Alojza Zorka; Penič, Pregled razvoja partizanskih političnih organizacij, str. 204; Sonja Černezel, izjava, v AMNOM.

¹⁴ Ostrovska, Kljub vsemu odpor, str. 31–32; Penič, Pregled razvoja partizanskih političnih organizacij, str. 204–205; zaslišanje Alojza Zorka; Viktor Stopar, izjava; Martin Greif, izjava (15. 11. 1958), oboje v AMNOM.

¹⁵ Filipič, Pohorski bataljon, str. 54; Nenavadni izletniki, Večer, 21. 5. 1959; Karel Reberšek, izjava; Martin Ulaga, izjava, oboje v AMNOM; Aleš Bebler, Spomini na prvo partizansko leto, Borec 1961, št. 4, str. 185.

¹⁶ Filipič, Pohorski bataljon, str. 54; Rimske Toplice v borbi in svobodi, Rimske Toplice 1954, str. 12; Ostrovska, Kljub vsemu odpor, str. 42–43; Nenavadni izletniki, Večer 21. 5. 1959; Karel Reberšek, izjava; Martin Ulaga, izjava, oboje v AMNOM.

¹⁷ Filipič, Pohorski bataljon, str. 55; Slovenke v narodnoosvobodilnem boju I, Ljubljana 1970, str. 96; Milan Zevart, Po sledovih narodnoosvobodilne vojne v mariborskem okraju, Maribor 1962, str. 115; Ostrovska, Kljub vsemu odpor, str. 52–53; Maribor 1941–1945, teren Koroška vrata, str. 2; Mirko Loriger, Izpoved o naprednem gibanju v Mariboru od leta 1934 do 1941, v AMNOM.

¹⁸ Podatki v AMNOM.

¹⁹ Poročilo zveznega uslužbenca nemškega notranjega ministrstva pri šefu civilne uprave za Spodnjo Stajersko dr. Müller-Scholtesa z dne 30. maja 1941 o položaju na Spodnjem Stajerskem, overovljen prepis v AMNOM.

²⁰ Prijava ing. Seppa Treibera na mariborski izpostavi kriminalne policije z dne 29. aprila 1941; prijava šoferja avtomobila Johanna Kertla na mariborski izpostavi kriminalne policije z dne 29. aprila 1941; poročilo direktorja mariborske policije dr. Pfrimerja političnemu komisarju mesta Maribor z dne 29. aprila 1941, vse v AMNOM; Milan Zevart, Uporniška akcija v Mariboru 29. aprila 1941, Večer 26. 4. 1971; Milan Zevart, 29. april 1941 prva uporniška akcija, Prazniki slovenskih občin, Ljubljana 1975, str. 110; Helena Štor, izjava, v AMNOM.

²¹ Zevart, Uporniška akcija v Mariboru; isti, 29. april 1941; isti, Prva uporniška akcija, Večer 26. 4. 1976.

²² Prav tam.

²³ Izjave v AMNOM; Milan Zevart, Prva akcija v Mariboru, Borec 1961, št. 4, str. 206; Sonja Černezel, izjava; France Filipič, izjava; Martin Greif, izjava, vse v AMNOM; Drago Vresnik, Bo Maribor dobil praznik, Delo 24. in 25. 11. 1971; Marburger Zeitung 30. 4. 1941, št. 97 in 22. 5. 1941, št. 115.

Dr. Tone Ferenc

Nemška policija v operacijski coni »Jadransko primorje« 1943-1945

3

b) Kolaboracionistični oddelki pod neposrednim vodstvom poveljnika redarstvene policije v Trstu

Najprej lahko rečemo na kratko, da so poveljniku redarstvene policije v Trstu bili podrejeni neposredno predvsem vsi italijanski in kozaški ter kavkazijski oddelki. Čeprav so nemške ustanove včasih tudi za nekatere italijanske kolaboracionistične oddelke uporabljale ime »domači oddelki« (landeseigene Verbände), pa teh oddelkov niso podredile neposredno Globocniku, temveč poveljniku redarstvene policije v Trstu, polkovniku Hermannu Kintrupu. Zanimivo je tudi to, da so temu oficirju podredile tudi nekatere italijanske kolaboracionistične oddelke, za katere bi bilo verjetno bolj smiselno, da bi jih podredili poveljniku varnostne policije in varnostne službe v Trstu (npr. karabinjerje, miličnike itd.). Italijanske kolaboracionistične oddelke, ki so bili neposredno podrejeni poveljniku redarstvene policije v Trstu, lahko delimo v več skupin.

Prvo in največjo skupino predstavlja milica za teritorialno obrambo (Milizia Difesa Territoriale, Landschutz-Miliz). Nastala je iz ostankov nekdanjih fašističnih legij v Julijski krajini in Furlaniji. To milico, ki je bila inačica republikanske nacionalne garde (Guardia nazionale repubblicana) v italijanski fašistični republiki in se je v začetku tudi tako imenovala, dokler je ni Kintrup 11. marca 1944 preuredil v milico za teritorialno obrambo, je vodilo posebno poveljstvo v Trstu na čelu z generalom Angelom Sommarivillom. V vsaki pokrajini so ustanovili en polk, in to v Trstu I. polk (iz bivše 58. fašistične legije, medtem ko je bivša 59. fašistična legija v Sežani septembra 1943 izginila), ki ga je vodil major Gualtiero Plisca, v Pulju II. polk (iz bivše 60. fašistične legije), ki ga je vodil polkovnik Melone Ruggero, na Reki III. polk (iz bivše 61. fašistične legije), ki ga je najprej vodil major Giuseppe Porcù in nato podpolkovnik Montesi, v Gorici IV. polk (iz 62. fašistične legije), ki mu je poveljeval podpolkovnik Vincenzo Lamendola, in v Vidmu V. polk (iz bivše 63. fašistične legije), ki mu je poveljeval polkovnik Attilio de Lorenzi. Polki

Okupatorjeva prisilna mobilizacija v milico za teritorialno zaščito v Kopru leta 1944. (Izv. v MLRS)

so imeli od tri do pet bataljonov ali od 500 do 1000 mož brez težkega orožja. Dne 20. decembra 1943 je bilo v teh petih polkih skupno 3409 miličnikov. Moštvo so uporabljali predvsem za zavarovanje prometnih poti in pomembnih objektov, deloma tudi za ofenzivne operacije proti partizanom. Moralo v teh polkih so vzdrževali predvsem zagrizeni fašisti, vendar je v zahodnih predelih operacijske cone prišlo tudi do množičnejših pobegov v partizane in do vdaje celih postojank.

V to skupino spadajo tudi drugi italijanski oddelki, ki so jih priključili k milici za teritorialno obrambo. Trst je bil ob italijanski kapitulaciji septembra 1943 sedež nekaterih višjih ustanov raznih vrst milice in karabinjerjev ne samo za Julijsko krajino, temveč tudi širše. Te ustanove so pod nemško okupacijo nadaljevale svoje delo, seveda pod nadzorom ustreznih organov nemškega okupatorja. Precej teh ustanov je nadziral poveljnik redarstvene policije v Trstu.

Poveljstvo italijanske železniške milice v Trstu (poveljnik V. legije »Ugo del Fiume« konzul F. Minacapilli in nato polkovnik Enea Gallo) so nemške oblasti podredile poveljstvu milice za teritorialno obrambo v Trstu. Enako je bilo s pristaniško milico (Milizia Portuaria); njo so podredili I. polku v Trstu. Zanimivo je, da so poveljstvu milice za teritorialno obrambo v Trstu podredili tudi vse karabinjerske ustanove v operacijski coni »Jadransko primorje«.

Po 8. septembru 1943 so v Julijski krajini in Furlaniji ostale na svojih mestih tudi karabinjerske ustanove, razen če so jih pregnali partizani. Poveljstvo V. legije karabinjerjev v Trstu (poveljnik major Raffaele Lombardi) se je čutilo podrejeno generalnemu poveljstvu karabinjerjev v Brescii. Legija je imela poveljstva karabinjerskih skupin (Gruppo dei Carabinieri) v glavnih mestih vseh pokrajin operacijske cone »Jadransko primorje«, ki so v policijskem pogledu spadale pod Globocnika.

Pripadniki Slovenskega narodnega varnostnega zbora na paradi v Trstu 20. aprila 1944, na Hitlerjev rojstni dan (Izv. v MLRS)

Te skupine (v Vidmu jo je vodil podpolkovnik Agostino Vittucci, v Pulju stotnik Filippo Casini, v Pazinu major Roberto Roberto, v Gorici stotnik Riccardo Pentinelli, in v Trstu podpolkovnik Espartero Petrini) so imeli v mestih in na podeželju nekaj karabinjerskih čet in tenenc (okrajnih poveljstev) ter postaj. Dne 20. decembra 1943 je imela tržaška legija karabinjerjev še 5037 moških. Poveljstvo skupine v Trstu je imelo npr. na voljo tri čete (dve v Trstu in eno v Postojni) ter nekaj tenenc in postaj. Nemška policija je julija 1944 izrabila odhod nekega karabinjerskega stotnika v partizane v Istri in najprej v operacijski coni »Jadransko primorje« in nato še v drugih italijanskih pokrajinah popolnoma ukinila karabinjersko organizacijo in dala karabinjerjem na izbiro, ali se popolnoma vključijo v milico za teritorialno obrambo ali pa gredo v internacijo. Iz nekaterih pokrajin so večino karabinjerjev odpeljali v Nemčijo. Prefekt za Istro je npr. poročal, da je 9 karabinjerjev odšlo v milico, 144 pa so jih odpeljali v koncentracijsko taborišče. V Furlaniji so npr. tiste, ki so se izrekli za vključitev v milico, vključili kot poseben bataljon v V. polk milice za teritorialno obrambo »Friuli«.

Kaže, da so milici za teritorialno obrambo podredili tudi financarje (Guardia della Finanza), ki so jih nemški okupatorji uporabljali za vse drugo, kot pa za opravljanje finančne službe. Imeli so jih v postojankah, da so varovali prometne zveze in objekte ter pomagali nemškemu okupatorju zatirati partizansko gibanje. Nekateri financerski oficirji kot npr. poročnik Francesco Roleri, so se skupaj z nemškimi policijskimi oficirji uvrstili v sezname vojnih zločincev. V Trstu je bilo

poveljstvo V. cone finančne straže (poveljnik najprej brigadni general Giuseppe Bagordo in nato brigadni general Filippo Fiocca) s podrejeno V. legijo »Friuli« v Vidmu (poveljnik polkovnik Domenico Fumarola) in VI. legijo »Giulia« v Trstu (poveljnik polkovnik Persirio Marini) ter s krožki finančne straže v glavnih mestih drugih pokrajin, tj. v Gorici, na Reki in v Pulju. Kot poroča nek vir, so nemške oblasti konec leta 1943 poslale okrog 600 financarjev iz Trsta k Tilmentu, da so tam opravljali naloge obmejne gospodarske policije.

Drugo skupino italijanskih kolaboracionističnih oddelkov predstavlja domobranski alpski polk »Tagliamento« (Reggimento Alpini »Tagliamento«, Landschutz-Alpini Regiment »Tagliamento«), ki mu je pri ustanovitvi jeseni 1943 bilo za jedro moštvo nekdanje alpske divizije »Julia«. Nemški okupator je v začetku predvideval, da bo ta polk nekakšen obmejni polk, vendar so ga uporabljali predvsem za zavarovanje objektov, predvsem železnice in ceste v dolini Soče, v Baški grapi in Vipavski dolini, pa tudi za operacije proti partizanom. Polku je ves čas poveljeval polkovnik Emilio Zuliani s štabom v Tolminu in pozneje v Špetru Slovenov pri Čedadu. Med tremi bataljoni, sta bila prvi (Tolmin) in drugi (Dornberk) alpska, tretji (Kanal) pa bersaljski (morda so ta bataljon vsaj nekaj časa imenovali »1. bersaljski bataljon „Lucio Monera“). Polk je decembra 1944 štel okrog 1300 mož. Januarja 1945 so polk preuredili in iz najbolj zanesljivega italijanskega moštva ter nemškega kadra ustanovili policijski prostovoljski bataljon »Tagliamento«, ki mu je poveljeval major zaščitne policije Sprinckstube, nemški zvezni oficir pri omenjenem polku. Ta bataljon je predvsem sodeloval v ofenzivnih operacijah proti enotam IX. korpusa NOV in POJ.

K tej skupini lahko prištevamo tudi bersaljski prostovoljski bataljon (Battaglione volontari bersaglieri) »Bruno Mussolini«, ki so ga sestavili v Veroni in ga sredi oktobra 1943 pripeljali v Sv. Lucijo, da bi varoval železnico v Baški grapi in Soški dolini. Poveljeval mu je najprej stotnik Cavalletti in nato stotnik Ezio Mognaschi. Nemške ustanove so ta bataljon preimenoval v 15. italijanski obalno-trdnjavski bataljon (Italienische Küsten-Festungs-Bataillon 15), za nekaj časa pa v policijski prostovoljski bataljon »Jadransko primorje« II (Polizei-Freiwilligen Bataillon »Adriatisches Küstenland« II). Bataljon je 1. avgusta 1944 štel okrog 1300 mož. Pretežno iz fašistov je bil sestavljen tudi 14. italijanski obalno-trdnjavski bataljon v Solkanu. Nastal je jeseni 1943 na Reki iz ostankov reškega bataljona IV. legije obmejne milice »Monte Nevoso«. Poveljeval mu je major Castelli in nato major Oscar Sorravito in končno esesovski stotnik Kornhagen, dotedanji nemški zvezni oficir pri tem bataljonu. 1. avgusta 1944 je bataljon štel okrog 456 mož.

Tretjo skupino italijanskih kolaboracionistov, podrejenih neposredno poveljniku redarstvene policije v Trstu, so predstavljali italijanski policijski prostovoljski bataljoni (Polizei-Freiwilligen-Bataillon »Italien«). Takšne enote so začeli ustanavljati v severni Italiji v začetku leta 1944 in so jih nato označevali z »Italien«. Tri so ustanovili v Mestre pri Benetkah, četrtega v Bielli pri Milanu, petega in šestega pa v Vercelliju pri Milanu. Za njihovo ustanovitev so poleg nemškega poveljniškega kadra (okrog 140 mož na bataljon) uporabili okrog 5200 italijanskih »prostovoljcev«. Poleg teh bataljonov so takrat začeli ustanavljati tudi dva policijska prostovoljska nadomestna bataljona (Freiwillige Polizei-Ersatz-Bataillon »Italien«), prvega v Cremoni in drugega v Mondoviju pri Turinu. Drugi policijski prostovoljski bataljon »Italien« so po ustanovitvi prepeljali iz Mestre v San Daniele in Friuli in nato septembra 1944 v Štanjel na Krasu (pozneje v Koprivi na Krasu) in mu je tam poveljeval stotnik Josef Burgmeier, ki je baje padel, in nato podpolkovnik Decker.

Vodja fašističnih črnih brigad Alessandro Pavolini na obisku v Julijski krajini 31. januarja 1945

Sredi junija 1944 so ukazali ukiniti V. in VI. prostovoljski policijski bataljon »Italien« ter I. prostovoljski policijski nadomestni bataljon »Italien« ter iz moštva V. bataljona v Vercelliju ustanoviti policijski prostovoljski nadomestni bataljon »Görz« (Polizei-Freiwilligen-Ersatz-Bataillon »Görz«) v Gorici. Sredi avgusta 1944 so ukazali iz moštva letnikov 1920—1923 in 1926 v vsaki pokrajini operacijske cone »Jadransko primorje«, razen v Ljubljanski pokrajini, ustanoviti po en policijski prostovoljski bataljon, ki se naj imenuje po glavnem mestu pokrajine, torej policijski prostovoljski bataljon »Udine«, »Görz«, »Triest«, »Pola« in »Fiume«. Vendar je ustanavljanje teh bataljonov potekalo počasi, saj so bili v začetku leta 1945 štirje od petih bataljonov še vedno »v ustanavljanju in urjenju«, medtem ko tistega, ki naj bi nastal v Pulju, sploh niso več nameravali ustanoviti. Kaže, da sta bila do konca vojne dejansko ustanovljena le bataljona v Gorici in Trstu. Policijskemu prostovoljskemu bataljonu »Triest«, ustanovljenemu 1. 8. 1944, je poveljeval policijski stotnik Koi, pa tudi komandirji čet so bili nemški policijski oficirji.

Spomladi 1945 je poveljnik redarstvene policije v Trstu, polkovnik Kintrop ukazal, naj te bataljone ukinejo in italijansko moštvo pošljejo v milico za teritorialno obrambo ali v policijske enote, iz nemškega osebja pa naj ustanove posebne čete, ki se imenujejo po navedenih glavnih mestih pokrajin.

Četrto skupino italijanskih kolaboracionističnih enot, podrejenih poveljniku redarstvene policije v Trstu, pomeni tržaška mestna straža (Stadtsschutz Triest, Guardia Civica Trieste), ki so jo ustanovili na željo tržaškega župana Cesareja Pagninija v začetku leta 1944. Dne 27. 12. 1943 je poveljnik redarstvene policije v Trstu spo-

Oddelek italijanskih kolaboracionistov na paradi v Trstu 20. aprila 1944

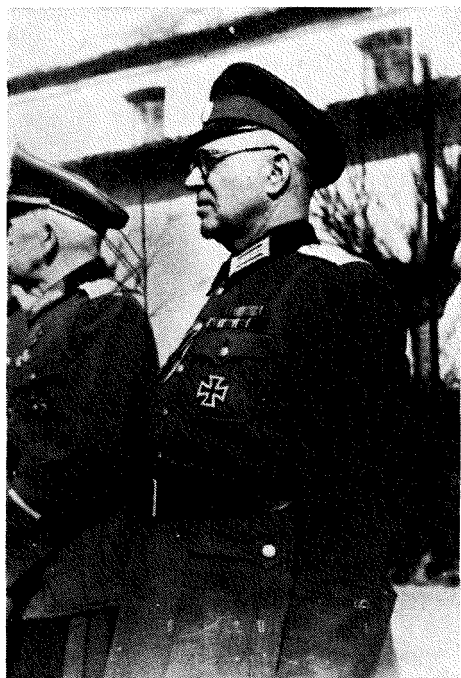
ročil tržaškemu županu Cesareju Pagniniju, da poveljnik varnostne policije soglaša z načrtom o ustanovitvi Guardie Civice v Trstu. V vsakem rajonu naj bi ustanovili eno četo, skupno torej osem čet, in v krajih Opčine, Prosek in Bazovica po dve četi, skupno torej šest čet. V vseh 14 četah naj bi bilo 56 častnikov in podčastnikov ter 1260 stražarjev. 10. januarja 1944 pa je pisal prefekt Coccani vodji italijanske policije v Madernu Tulliu Tamburiniju tole: »Kot vidiš, smo dobili organski bataljon z več kot 1300 ljudmi (...) Upam, da bo župan lahko že jutri objavil razglas o prostovoljnem novačenju. Straža bo neposredno podrejena županu. (...) Prizadevam si, da bi poleg te straže ustanovili rezervo.« Kaže, da je imela ta mestna straža, ki ji je poveljeval italijanski major Giacomo Juraga, dva bataljona (prvemu je poveljeval stotnik Giulio Motka).

Od neitalijanskih kvislinških oddelkov, ki so spadali pod poveljnika redarstvene policije v operacijski coni »Jadransko primorje« v Trstu, so največjo skupino predstavljali kozaki in t.i. Kavkazijci. Nemški okupator jih je potem, ko so stopili v njegovo službo, preko Bele Rusije pripeljal v Furlanijo v drugi polovici leta 1944, največ avgusta 1944. Ko so bili kozaki še v Beli Rusiji, jih je vodil vojni hetman general Sergej Vasiljevič Pavlov, ki ga je — tako kaže — 17. junija 1944 ubil njegov načelnik štaba general Timofej Ivanovič Domanov; ta je nato sam postal njihov vojni hetman. Iz neke brzojavke vodje glavnega urada SS, esesovskega generala Gottloba Bergerja zvedo, da so se poleti 1944 o nastanitvi kozakov in Kavkazijcev dogovarjali z ustanovami v raznih pokrajinah. »Tako si je posebno višji vodja SS in policije Trst s soglasjem vrhovnega komisarja prizadeval in se dogovoril, da bo

Nemška policija in kozaki v Alessiu v Karniji 9. oktobra 1944

4000 Kavkazijcev za čas vojne nastanil na območju Paularo v Karnijskih Alpah in 18.000 kozakov na območju zgornjega Tilmenta v Karnijskih Predalpah«, je poročal Berger in dodal: »Trdno sem prepričan, da je kozakom prava malenkost očistiti območje banditov in da potem ustanovitev 2. (kozaške — op. T.F.) divizije ne bo več delala nobenih težav.« Iz neke druge brzojavke pa zvemo, da je Himmler v začetku avgusta 1944 dovolil, da kozake in Kavkazijce razmestijo v Furlaniji. Konec julija 1944 jih je bila polovica oboroženih, okrog 6000 je bilo starih kozakov, 6000 svojcev in 3000 otrok ter so imeli okrog 10.700 konj. Ko so bili že vsi kozaki (skupaj z družinami) zbrani v Furlaniji, je 27. februarja 1945 prispel k njim tudi stari hetman general Pjotr Nikolajevič Krasnov in se nastanil v kraju Villa de Verzegnis. Potem, ko je nemški okupator razdrobil veliko osvobojeno ozemlje v Karniji, je tam nastanil kozake in začel to pokrajino imenovati »Kosakenland«. Nekateri pišejo, da Kavkazijci baje niso bili neposredno podrejeni vojnemu hetmanu Domanovu, temveč so imeli svojega vodjo, in to generalnega hetmana sultana Gireja Kliča; okupatorjeva slikovna pregleda policijskih sil v operacijski coni »Jadransko primorje« iz januarja in marca 1945 pa navajata skupno poveljstvo. Kozaki in Kavkazijci so po nekaterih podatkih šteli okrog 40.000 mož, imeli so okrog 6000 konjev in 50 kamel in so jih nastanili v 44 krajih. Vsak kraj, v katerem so se nastanili, so imenovali stanica. Iz nekaterih so domače prebivalce kar izgnali, tako npr. iz Alessia in ga začeli imenovati Novočerkask. Vojni hetman Domanov je imel svoj štab najprej v Huminu (Gemone) in nato v Tolmeču (Tolmezzo). Sredi januarja 1945 so kozaki in Kavkazijci poleg štabnega oddelka imeli 7 polkov, in to kavkazijskega v Paluzzi, 1. v Clau-settu, 2. v Tarčetu (Tarcento), 3. v Enemonzu, 4. v Ambazzu, nadomestnega v Osoppu in jahaškega v Povolettu. Do aprila 1945 so jih nekoliko preuredili, tako da so

Kozaška hetmana Pjotr Nikolajevič Krasnov (na desni) in Timofej Ivanovič Domanov v Furlaniji konec februarja 1945

ustvarili tri brigade, ki so imele skupno 9 polkov. Štab prostovoljske brigade »Severni Kavkaz« (Freiwillige Brigade »Nordkaukasus«) je bil v Paluzzi, kjer je bil tudi prostovoljski polk Severni Kavkaz, njegovi bataljoni pa v krajih Rigolato, Forni Avoltri in Prato Carnico, polk Kavkazijcev je bil ves v Casteonsu, kozaški jahaški polk z dvema bataljonoma je bil ves v Cedadu, nadomestni polk pa v Osoppu. Štab prve kozaške brigade je bil v Nemah (Nimis), njen hetmanski polk v Tolmezzu (oba bataljona v Tolmezzu), prvi polk v Segualsu (bataljoni v Segualsu, Tanzianu in Faidoni) in drugi polk v Tarčentu (dva bataljona v Tarčentu, tretji v Nemah). Štab druge kozaške brigade je bil v Tolmezzu, tretji polk v Enemonzu (bataljoni v Enemonzu, Socchieveu in Ovaru), četrti polk pa je bil v Ampezzu (oba bataljona v Ampezzu). Imeli pa so tudi oficirsko šolo v Amaru-Ovaru, ki jo je vodil general S. K. Borodin in kozaško junkersko šolo v Villi Santini, ki jo je vodil general Mihail Salamakin.

Ko so Kavkazijce razmestili v Furlaniji, je morala brigada »Severni Kavkaz« prevzeti zavarovanje njihovega nastanitvenega območja. Iz moških te brigade, starih od 18 do 45 let, pa je Himmler ukazal ustanoviti t. i. Kaukasischer Waffenverband der SS, to pomeni pravi oddelek SS, ki naj bi mu poveljeval esesovski polkovnik Arved Theuermann. Štel je okrog 10.000 mož. Nemški kader za ta oddelek so črpali iz 35. SS grenadirskega šolskega in nadomestnega bataljona v Konitzu v Zahodni Prusiji. Skupno so torej imeli kozaki in Kavkazijci tik pred koncem vojne tri brigade ali devet polkov ali 20 bataljonov ter 5 čet. Bolj sami kot nemški okupator so polke imenovali: donski, kubanski, tereški itd. Ob koncu vojne so se umaknili v dravsko dolino na Koroškem, tam jih je britanska vojska zajela, internirala in izročila sovjetskim oblastem. Njihovi poveljniki so bili v Moskvi obsojeni na smrt in ustreljeni.

Pripadniki varnostne policije in varnostne službe v Gorici v družbi z italijanskimi kolaboracionisti

Tudi tisti kolaboracionistični oddelki, ki so bili neposredno podrejeni poveljniku redarstvene policije v Trstu, so imeli pri sebi nemške zvezne štabe in zvezne ali svetovalne oficirje. Polkovnik Kintrup je junija 1944 poslal v polke milice za teritorialno obrambo 12 nemških oficirjev za zvezne oficirje pri polkih in bataljonih ter 30 nemških policijskih in orožniških podoficirjev in mož za pomoč tem zveznim oficirjem. Kaže, da so pozneje to število še povečali. Takrat je tudi navedel temeljno nalogo teh zveznih oficirjev: »Zvezni oficirji so svetovalni organi za poveljnike polkov in vse le-tem podrejene oficirje, podoficirje in može.« Svetoval jim je, naj si čimprej pridobijo zaupanje in naj ne drezajo v »lastnosti, ki ustrezajo italijanskemu značaju, pa nimajo neugodnih posledic na bojno vrednost enot«. Temeljna naloga je skrb za izobrazbo, akcijsko sposobnost in bojno vrednost teh enot. Nemški zvezni oficirji pri polkih milice za teritorialno obrambo so bili stotniki Strauch v Trstu, Hans Müller v Pulju, Goll na Reki, Paul v Gorici in Schulze v Vidmu (Udine).

Nemški svetovalni oficir pri prostovoljskem alpskem polku »Tagliamento« v Tolminu je bil ves čas major zaščitne policije Sprinckstüb, svetovalni oficirji so bili tudi pri bataljonih tega polka (v I. bataljonu najprej stotnik zaščitne policije Münch in nato poročnik Pöpel, v III. bataljonu je bil verjetno stotnik Förster). Zvezni oficir pri policijskem prostovoljskem bataljonu »Triest« je bil podporočnik zaščitne policije Böhme, v bersaljerskem bataljonu »Bruno Mussolini« poročnik Wolf, ki je baje padel, pri 14. obalno-trdnjanskem pa najprej major zaščitne policije Olsen in nato esesovski stotnik Helmut Kornhagen, Pri Guardii Civici podporočnik Hellwig in pri karabinjerjih stotnik Culot. Nemška zvezna oficirja pri kozakih in Kavkazijcih sta

bila najprej major zaščitne policije Müller in stotnik zaščitne policije Meisterknecht, svetovalni oficir pri kozakih pa je bil esesovski stotnik Adelbert Schindlmayr. V letu 1945 sta pri kozakih in Kavkazijcih postala najpomembnejša nemška oficirja stotnik Theurer in polkovnik Arved Theuermann. Prvega so že sredi septembra 1944 imenovali za odgovornega vodjo severnih Kavkazijcev in prostovoljske brigade »Severni Kavkaz«; bil je pooblaščen »za vse politično, civilno in upravno vodstvo«. V drugi polovici januarja 1945 pa so Theuermanna zadolžili za formiranje in urjenje »Kaukasischer Waffen-Verbanda«; podrejen je bil Theurerju. V Theurerjevem zveznem štabu je bil tudi esesovski stotnik Kessel. Vojno orožništvo pri kozakih in Kavkazijcih (K. K. Feldgendarmier-Kommandeur) je vodil esesovski stotnik Scharf.

Število vojakov v kvislinških in kolaboracionističnih oddelkih v operacijski coni »Jadransko primorje« je bilo nekajkrat večje od števila nemških esesovcev, policistov in orožnikov. Teh nenemških oboroženih ljudi je bilo zgodaj pomladi 1945 že več kot 30.000 ali za tri divizije. Dne 11. februarja 1945, ko še niso vsi kolaboracionistični in kvislinški oddelki prispeli v operacijsko cono, je bilo v njej pod Globocnikovim neposrednim ali posrednim poveljstvom že 25.354 kvislinških vojakov, medtem ko so Globocnikovi nemški oddelki šteli le 7423 mož, skupno torej okrog 33.000 mož v 75 enotah in sestavah. Dne 6. marca 1945 je Globocnik v svojem povelju št. 5/45 poudaril pomen teh enot za zavarovanje interesov nemškega rajha v operacijski coni »Jadransko primorje«. Za kozake in Kavkazijce je celo povedal, da so v tej coni nastanjeni kot doma (heimatlich untergebracht) in da varujejo obrambne naprave pred mejo nemškega rajha, za srbske kvislinge pa, da je njihovo novo območje obenem »območje za pohod za ponovno osvojitve njihove lastne domovine«. Za skupno politično usmerjanje vseh nenemških oboroženih oddelkov je Globocnik odredil, da bo vse nenemške oddelke vodil izrecno sam, da je za izvajanje njegovih smernic in povelj ter za zagotavljanje vseh interesov nenemških oddelkov in njihovo delo odgovorna delovna skupnost, ki jo bo vodil major Lerch, sestavljali pa jo bodo Lerch in njegovi sodelavci, zastopniki vodilnega štaba za domobranske oddelke in vseh skupin nenemških oddelkov ter tudi zastopniki tistih ustanov nemškega rajha, ki na državni ravni obravnavajo vprašanje teh oddelkov. Globocnik je torej tudi to funkcijo zaupal Lerchu in nikomur drugemu.

Italijanska policija pod vodstvom poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu

O italijanskih policijskih ustanovah, ki so tudi po italijanski kapitulaciji septembra 1943 nadaljevale svoje delo, je v ohranjenem gradivu nemškega okupatorja zelo malo podatkov. Nekoliko, vendar ne popolno, nam lahko organizacijo in delovanje teh ustanov ponazori gradivo teh ustanov, ki je ohranjeno celo bolje, kakor pa gradivo nemške policije.

Na splošno lahko rečemo, da se je organizacijska sestava italijanskih policijskih ustanov v Julijski krajini in Furlaniji po septembru 1943 spremenila razmeroma malo. Kvesture so kot italijanska policijska ravnateljstva v pokrajinah po septembru 1943 ostale in delovale naprej ter so jih vodili italijanski kvestorji (v Trstu R. Roberti in nato Thebaldi, v Gorici Vito Genchi, v Vidmu Luigi Cosenza in nato N. Bruni, v Pulju Angelo Viola, na Reki Vercell, dr. Tomaselli in Giovanni Paletucci). Ti so se čutili podrejene vodji italijanske fašistične policije v Madernu oziroma Valdagnu in so mu sami ali preko svojih prefektov sporočali tudi najmanjše podrobnosti. Na drugi strani pa so bili odvisni od navodil in smernic vodij izpostav nemške varnostne

Višji vodja SS in policije Odilo Globocnik in vrhovni komisar dr. Friedrich Reiner pri ogledu urjenja oddelkov za boj proti partizanom (Izv. v MLRS)

policije in varnostne službe v posameznih pokrajinah. Ne vemo, ali sta si obe policiji, tj. nemška in italijanska, razmejili kakšne naloge, ker domnevamo, da se je nemška varnostna policija manj zanimala za nepolitična kriminalna dejanja, medtem ko je italijanska obravnavala tudi politična kriminalna dejanja, vendar je morala osumljenca ali storilca takšnih dejanj izročiti nemški policiji. Izgubile pa so italijanske kvesture v operacijski coni »Jadransko primorje« celo vrsto svojih policijskih komisariatov, tako obmejnih kot notranjih in so delovale bolj v glavnih mestih pokrajin, kakor pa po vsej pokrajini. Za Istro za gotovo vemo npr. to, da je imela kvestura v Pulju leta 1944 le še en sam policijski komisariat, in to v Kopru, goriška kvestura pa verjetno ni imela več nobenega.

Glede položaja italijanskih kvestur pod nemško okupacijo v operacijski coni »Jadransko primorje« velja poudariti, da se je njihova samostojnost precej zmanjšala in da navodil in smernic za zatiranje narodnoosvobodilnega gibanja niso dobivala več od posebnega inspektorata javne varnosti za Julijsko krajino v Trstu, temveč od uradov nemške policije, ki so jim tudi morali poslati vsakodnevna »jutranja poročila« (mattinali). Kaže, da niso bile kvesture v enakem položaju in počutju. Tržaški kvestor je leta 1944 skoraj v vsakem tedenskem poročilu napisal: »Odnosi z nemškimi oblastmi so kot vedno polni pristrčnosti in prijateljstva« ali: »Vse službe delujejo redno in še posebej policijske, v nepretrganem in pristrčnem kolaboracionizmu z nemškimi oblastmi.« (7. 1. 1944). Nasprotno pa se je zlasti reška kvestura maja 1944 pritoževala, da je »obubožana glede sredstev in omejena glede moči, izgublja vpliv in prestiž, tudi pri javnosti« ter da so njeni agenti razoroženi.

Po septembru 1943 je ostala in delovala naprej tudi najbolj osovražena italijanska policijska ustanova na tem območju, to je posebni inspektorat javne varnosti za Julijsko krajino (Inspettoratto Speciale Pubblica Sicurezza per la Venezia Giulia)

Višji vodja SS in policije Odilo Globocnik (na levi) in major Ernst Lerch (na desni) v Trstu 20. aprila 1944 (Izv. v MLRS)

v Trstu in Via Bellosguardo 8. Tudi potlej jo je vodil generalni inspektor javne varnosti dott. Giuseppe Gueli in v njej so delovali zlasti Giuseppe Sigillò, Domenico Miano, Gaetano Collotti in Luciano Palmisani.

Ker posebni inspektorat javne varnosti v Trstu ni imel več svojih premičnih oddelkov (nuclei mobili) v pokrajinah in ker so italijanski kvestorji dobivali navodila in smernice od organov nemške varnostne policije, je bila njegova dejavnost omejena predvsem na mesto Trst in njegovo bližnjo okolico. Na seznamu je imel okrog sto agentov javne varnosti, vendar mu jih je polovico pobrala nemška policija za svoje potrebe. Za svoje delo je posebni inspektorat dobival navodila predvsem od IV. oddelka poveljnika varnostne policije in varnostne službe v Trstu, s katerim je tudi najtesneje sodeloval. Njegova izsledovalna desetina, ki jo je vodil zloglasni podkomisar javne varnosti Gaetano Collotti, je spravila v kremplje gestapa in s tem v smrt na stotine slovenskih, hrvaških in italijanskih protifašistov. Zato se je ime te italijanske policijske ustanove in še posebej Gaettana Collottija na sodni obravnavi proti zločincem v Rižarni v Trstu ponavljalo neprenehoma in to z največjim prezirom in gnusom.

Število italijanskih policistov, podrejenih kvesturam, se je v nekaterih pokrajinah povečalo, v drugih pa zmanjšalo. V tržaški pokrajini je bilo pred italijansko kapitulacijo okoli 470 agentov javne varnosti, združenih v dveh policijskih teritorialnih četah v Tržiču in Postojni, in premične čete (compagnia mobile) z več kot 200 agenti. Ta oddelek (»divisione«) agentov javne varnosti v tržaški pokrajini je vodil podpolkovnik Domenico Musolino. Predlagali so, naj bi tam ustanovili še posebni policijski oddelek, vendar ga verjetno niso ustanovili.

Po italijanski kapitulaciji je poveljnik varnostne policije in varnostne službe v Trstu dr. Weimann 1. novembra 1943 sporočil kvestorjem v Julijski krajini in Furlaniji, da je treba na Globocnikovo povelje takoj preurediti italijansko specialno

Načelnik štaba za bojevanje proti partizanom major Werner Mundhenke

policijo. Zato naj kvestorji sporočijo dr. Weimannu število in imena uporabnih agentov, ki bi bili sposobni za italijansko specialno policijo. Odgovorov kvestorjev ne poznamo. Na drugi strani pa je funkcionar fašistične republikanske stranke v Trstu dr. Bruno Sambo (verjetno jeseni 1943 ali pozimi 1943—1944) predlagal preureditev italijanske policije v Julijski krajini tako, da bi »obdržali prvi element varnosti nasproti subverzivnim elementom, bodisi komunistom bodisi Slovanom«. V Trstu naj bi bil en generalni inspektorat javne varnosti s 100 agenti in štirimi ali petimi oklepnimi avtomobili ter 500—600 agenti v mestu; v vsaki pokrajini naj bi bilo 50—60 agentov z dvema ali štirimi oklepnimi avtomobili ter 50—100 agenti; vsa ta policija naj bi tesno sodelovala z milico za teritorialno obrambo.

Kaže, da je do preureditve oddelkov agentov javne varnosti v operacijski coni »Jadransko primorje« prišlo šele spomladi 1944. Junija so namreč ukinili premično četo v Trstu in njeno moštvo razdelili med druge 4 čete, od katerih je bila ena šolska. Te čete, ki so jim poveljevali častniki Giuseppe Oriolo, Arcangelo Russo, Mario Capon in Vincenzo Barolla, podrejeni poveljniku oddelka majorju Antonu Abeilleju (pred septembrom 1943 je bil v službi pri Gueliju), so imele poleti 1944 skupno okrog 870 agentov. Njihovo število pa se je nato še povečalo in jih je bilo konec leta 1944 kar 969, pa je kvestor prosil še za nadaljnjih dvesto. To pomeni, da

*SS-Sturmbannführer Georg Michalsen,
prej Michalczyk. (Izv. v BDC)*

se je število agentov javne varnosti v Trstu pod nemško okupacijo zelo povečalo. Za to ima zaslugo verjetno tudi tržaški prefekt Bruno Coceani, ki je za ta namen večkrat posredoval pri vodji italijanske policije v Madernu oziroma Valdagnu.

V drugih pokrajinah so bile razmere glede števila agentov javne varnosti manj ugodne kot v Trstu. V Pulju je bilo npr. v začetku februarja 1944 le še okrog 80 agentov javne varnosti in za Reko vemo, da je morala kvestura na zahtevo tamkajšnjega akcijskega komandanta redarstvene policije sredi maja 1944 poslati kar 164 agentov javne varnosti v milico za teritorialno obrambo. Goriški kvestor je oktobra 1944 poročal, da ima na voljo samo 144 agentov javne varnosti, od katerih jih precej opravlja druge naloge.

7. Operativni štab za boj proti partizanom (Führungsstab für Bandenbekämpfung)

V tistih zasedenih pokrajinah, kjer je bil zelo razvit narodnoosvobodilni boj in jih je šef nemške policije Heinrich Himmler zato označil za območja protipartizanskega bojevanja (Bandenkampfgebiete), so pri zadevnem višjem vodji SS in policije ustanovili poseben štab za boj proti partizanom (Führungsstab für Bandenbekämpfung). Ko je Himmler decembra 1943 razglasil za območje protipartizanskega bojevanja tudi operacijsko cono »Jadransko primorje«, so v Trstu 14. januarja 1944 ustanovili operativni štab za boj proti partizanom. Vodil ga je Globocnik, načelnik štaba pa je postal policijski in esesovski major Werner Mundhenke, dotedanji načelnik štaba poveljnika redarstvene policije v Trstu. Taktične naloge je štabu postavljajl njegov vodja, tj. Globocnik, strokovna napotila pa je dobival od takšnega

Oddelki SS in policije v hajki v Trnovskem gozdu februarja 1944 (Izv. v MLRS)

štaba pri najvišjem vodji SS in policije za Italijo, ali pa od načelnika oddelkov za boj proti partizanom (Chef der Bandenkampfverbände) SS-Gruppenführerja in generallajtnanta policije Ericha von dem Bacha Zalewskega v Himmlerjevem vojnem stanu.

Globocnik, ki je imel policijsko oblast v vsej operacijski coni »Jadransko primorje«, razen v Ljubljanski pokrajini, je menil, da ima tudi njegov operativni štab za bojevanje proti partizanom usmerjanje in vodenje protipartizanskih akcij na vsem tem ozemlju. Toda pri tem se mu je zoperstavila vojska, katerih enote so se morale podrediti temu štabu, če so sodelovale v operacijah. Vojska je namreč menila, da na tako pomembnem ozemlju, kjer se pričakuje sovražnikovo izkrcanje, ne more prepustiti odgovornosti za varnost temu policijskemu štabu. Spore so rešili tako, da je bila v pasu, ki je segal 30 km od morske obale v notranjost, vojska odgovorna tudi za vodenje operacij proti enotam narodnoosvobodilne vojske.

Globocnikov operativni štab za boj proti partizanom je bil sestavljen podobno kot drugi vojaški štabi. Poleg poveljnika in načelnika je imel še oddelke ali oficirje, zadolžene za posamezne panoge. Ker so bile naloge nekaterih oddelkov ali oficirjev v tem štabu podobne nalogam oddelkov ali oficirjev v Globocnikovem uradu ali pa v štabu poveljnika redarstvene policije v Trstu, je nekatere naloge opravljal en oddelek ali oficir za vse tri štabe. Najpomembnejši oddelek Globocnikovega operativnega štaba za boj proti partizanom je bil vsekakor operativni (I a), ki je načrtoval operacije proti narodnoosvobodilni vojski in razčlenjeval taktične izkušnje in sestavljal taktična napotila. Ta štab je namreč pripravljal in vodil le večje operacije proti enotam narodnoosvobodilne vojske, medtem ko so bili za pripravo in vodenje manjših operacij in akcij zadolženi komandanti SS in policije v pokrajinah, če ni Globocnik za kakšno operacijo posebej zadolžil enega od svojih najtesnejših sodelavcev, zlasti npr. majorja Lercha. Operativni oficir je bil večino časa esesovski in policijski stotnik Guido Hornof, razen nekaj časa poleti 1944, potem ko je moral 7. junija 1944 prevzeti poveljstvo nad SS-stražarskim bataljonom. Tisti čas je bil operativni oficir policijski stotnik Bürger, ki je bil do takrat verjetno ordonančni oficir (01) v tem štabu. Zato je nov ordonančni oficir 24. junija 1944 postal policijski poročnik Siegle. Globocnikov adjutant v tem štabu je bil esesovski poročnik Fritz Joachim. Naloge oddelka za oborožitev (I b) je opravljal tovrstni oddelek v Globoc-

nikovem uradu (esesovski in policijski stotnik Matthes in nato Werner s pomočnikom poročnikom Hofmannom in stotnikom Hellingerjem).

Poleg operativnega je bil najpomembnejši obveščevalni oddelek (I c), ki je moral nenehno zbirati in razčlenjevati podatke o partizanskih enotah ter ustvariti ustrezno podlago za delo operativnega oddelka. Vodil ga je esesovski poročnik Wilhelm Alwang, ki je imel ob sebi tudi esesovskega podporočnika Pfeifferja. Ker je bil v štabu tudi t. i. obveščevalni vodja (Nachrichtenföhrer), in sicer policijski major Müller, je ta verjetno skrbel za t. i. sredstva za zvezo (radijske postaje, telefoni itd.). Oskrbovalni oddelek (IV a) je vodil esesovski poročnik Geissler, za sanitetno in veterinarsko službo pa sta skrbela dr. Gammer in dr. Rudolf Sechser.

Globocnikov operativni štab za boj proti partizanom je bil do avgusta 1944 v Trstu. 27. avgusta 1944 pa je Globocnik s poveljem št. 63/44 ukazal, naj sedež stalnega dela štaba prenesejo v Gradiško. Povedal je, da je za ta sklep odločilna središčna lega tega kraja glede na ves njemu podrejen del operacijske cone, razmestitev podrejenih enot in bližina sedeža vojaškega poveljnika operacijske cone generala gorskih čet Ludwiga Küblerja v Spessi pri Krminu. V Gradiški sta bili že nekaj časa dve enoti, ki sta neposredno spadali pod Globocnika, tj. 7. SS-šolski in nadomestni bataljon in SS-bataljon kraških lovcev, iz katerega so ravno tedaj začeli oblikovati 24. prostovoljsko divizijo SS kraških lovcev. Verjetno je Globocnik predvideval, da bo ravno ta divizija njegova najpomembnejša enota za bojevanje proti partizanom.

Globocnikov operativni štab za bojevanje proti partizanom je pripravil in vodil številne operacije proti narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije in partizanskim oddelkom italijanskega odporniškega gibanja v operacijski coni »Jadransko primorje«. Te operacije, ki so imele različen uspeh, včasih pa nobenega, so imele tudi zvaneča imena ali šifre. Nekajkrat so bile takšne operacije sestavljene iz nekaj časovno si sledečih delov ali faz. Šifre so svojim operacijam dajale tudi vojaške enote, npr. 188. rezervna gorska divizija. Navedel bom tiste šifre, ki sem jih našel v virih, vendar se ne da za vsako ugotoviti, ali jo je načrtoval in vodil operativni štab za bojevanje proti partizanom ali pa jo je načrtovala in izvedla neka vojaška enota. Februarja 1944 je bila operacija »Alpenrose« proti 30. diviziji NOV in POJ na območju Sv. Lucija — Kobarid — Čedad, marca 1944 operacija »Osterglocke« v Istri, aprila 1944 operacija »Untersberg« proti glavnini 9. korpusa NOV in POJ severno od Vipavske doline, ki jo partizanski viri imenujejo tudi »ledinska«, ker je v njej sovražnik požgal vas Ledine na Idrijskem in prizadel enote 30. divizije, konec aprila in začetek maja 1944 je bila operacija »Braunschweig« (I—III) v Istri, Čičariji in na Pivki, junija 1944 operacija »Annemarie« na Idrijskem, avgusta 1944 operacija »Prien« v severni Istri (vodil jo je major Lerch), isti mesec je 137. polk planinskih lovcev 188. rezervne gorske divizije napravil operaciji »Steinbock« pri Nabrežini in sodeloval v operaciji »Dachstein« v severni Istri (tudi njo je verjetno vodil major Lerch), v drugi polovici septembra 1944 je bila operacija »Habicht« proti 13. primorsko-goranski diviziji v Hrvaškem Primorju, oktobra 1944 je 188. rezervna gorska divizija imela operacijo »Ernst«, ki je bila t. i. »prosti lov na bandite«, nato operacijo »Bergzauber-Moritz« proti 7. korpusu NOV in POJ na Pivki in v Loški dolini ter operacijo »Grünwald-Max« proti 9. korpusu NOV in POJ na Trnovski in Banjški planoti, oktobra 1944 je bila tudi operacija »Waldläufer« na območju Tolmezzo—Villa Santina—Enemonzo, novembra 1944 operacija »Achse« v gorah severno od mesteca Spilimbergo, decembra 1944 sta bili operaciji »Adler« za ponovno zasedbo Vipavske doline in »Hornof« (tako se je namreč imenoval vodja operativnega oddelka v tem štabu) v Furlaniji, februarja in začetek marca 1945 je bila operacija »Rübezahl«

SS-bataljon kraških lovcev v hajki v severnem delu Primorske poleti 1944 (Izv. v MLRS)

(I—III) v Trnovskem gozdu, v drugi polovici marca 1945 operacija »Frühlingsanfang« proti 9. korpusu severno od reke Idrijce in končno še operacija »Winterende« južno od te reke na Trnovski in Banjški planoti. Za operacijo »Rübezahl III« od 2. marca 1945 dalje so pod Globocnikovim vodstvom sestavili celo poseben akcijski štab »Löwe«, v katerem so bili Globocnik, Mundhenke, Hornof itd.

Operativni štab za bojevanje proti partizanom je vsaj za večje operacije proti narodnoosvobodilni vojski sestavil t.i. bojne skupine (Kampfgruppen), ki so jih navadno vodili poveljniki večjih policijskih, esesovskih in vojaških enot, tj. poveljniki bataljonov in polkov. Nekatere manjše operacije, kot npr. operacijo »Prien« v severni Istri ali operacijo na Pivki novembra 1944, je vodil eden od Globocnikovih sodelavcev Lerch ali Michalsen. Lerch je sodeloval tudi v nekaterih večjih operacijah kot vodja ene od bojnih skupin. Nek vir ga namreč omenja kot vodjo tiste bojne skupine, ki je oktobra 1944 (verjetno »Waldläufer«) sodelovala v sovražnikovi operaciji pri Sabaudi in Ampezzu. Zanesljivo je, ker ga omenja Globocnikovo povelje, da je v operaciji »Winterende« vodil »bojni odred« (Kampfverband), ki je prodiral v Trnovski gozd iz Vipavske doline in so ga sestavljali: Globocnikove štabne enote, deli četniške dinarske divizije, 3. četa 10. SS-policijskega polka, deli Schmidtove čete varnostne policije in »Allersova četa brez težkega orožja«.

Iz nekaterih virov povzemam, da so vsaj pri nekaterih operacijah uporabljali varnostno policijo in varnostno službo. Njeni pripadniki so sestavljali posebno enoto, ki so jo celo ali po delih dodelili bojnim skupinam. Imela je nalogo, da zaslišuje ujetnike in preverja civilno prebivalstvo. Če je šlo za manjšo operacijo, so takšno enoto sestavili iz pripadnikov izpostave varnostne policije in varnostne službe v pokrajini, kjer je tekla operacija. Tako so npr. pripadniki izpostave varnostne policije in varnostne službe v Pulju sodelovali vsaj v enem (III.) delu ofen-

zivne operacije »Braunschweig« konec aprila in začetek maja 1944. Vodja izpostave Helmut Prasch je poročal, da so »od ujetnikov 12 komadov posebej obravnavali (sonderbehandelt) in 4 tolovaje ustrelili na terenu«. Vemo, da je izraz »posebej obravnavati« pomenil ubiti brez poprejšnje obsodbe. Za večje operacije pa so enoto varnostne policije in varnostne službe poslali iz urada poveljnika te policije v Trstu. Vemo npr., da je po ofenzivni operaciji »Adler« v Vipavski dolini in Trnovskem gozdu poveljnik varnostne policije in varnostne službe, SS-Brigadeführer in general-major policije Wilhelm Günther 3. januarja 1945 na podlagi Globocnikovega pooblastila z dne 31. 12. 1944 odredil, naj esesovski poročnik Ernst Floreck poskrbi za »varnostno-policijsko čiščenje« predela Rihemberk — Miren — Solkan — Ajdovščina, in sicer z dvema skupinama pripadnikov varnostne policije in varnostne službe, in to enajstčlansko iz Trsta ter sedemčlansko iz Gorice, ki jima bosta pomagala oddelka italijanskih in slovenskih kolaboracionistov iz Dornberka in Ajdovščine. Günther je ukazal, naj Floreckov oddelek »z uporabo vseh varnostno-policijskih obveševalnih sredstev izsledi sovražne razdrobljene skupine, terenske organizacije, tabore in skrivališča in jih v *valeči se akciji* (im rollenden Einsatz) zajame in uniči«. Za poslednjo ofenzivo proti IX. korpusu NOV in POJ marca 1945 je Globocnik odredil, naj vsakemu bataljonu dodajo oddelek varnostne policije in varnostne službe, ki ima nalogo, da zasliši ujetnike in prebežnike ter izrabi zaplenjene dokumente. Skupno vodstvo vseh oddelkov je zaupal esesovskemu stotniku dr. Karlu Patigu, ki si je svoj stan uredil v Idriji. Istočasno je za »aktivno izvidniško službo nasproti sovražniku« zavezal Schmidtovo četo varnostne policije in varnostne službe. O delu vseh teh oddelkov nimamo poročil.

Konec zime 1945 so za primer »napetega časa« («Spannungszeit»), tj. alarmnega stanja glede sodelovanja med vojsko, SS in policijo predvideli, da posluje Globocnikov operativni štab za bojevanje proti partizanom kot »operacijski štab« (Operationsstab). Iz tega bi lahko sklepali, da bi bila v primeru izkrcanja zavezniških sil v Istri ali približanja fronte iz Italije ali iz Jugoslavije, vojska podrejena Globocnikovemu štabu. Vendar še ni poteklo mesec dni, ko je vrhovno poveljstvo nemške vojske Istro in Slovensko primorje v vojaškem pogledu podredilo vrhovnemu poveljniku za Jugovzhod generalpolkovniku Alexandru von Löhru in je Himmler v začetku aprila 1945 razdelil operacijsko cono »Jadransko primorje« v dve območji. Za zahodno območje je postavil vodjo SS in policije v Vidmu (Udine) SS-Oberführerja Bürgerja in ga podredil neposredno Wolfu v Italiji. V vzhodnem območju pa je Globocnika v vseh pogledih, torej tudi glede bojevanja proti partizanom, podredil višjemu vodji SS in policije v XVIII. vojnem okrožju. Iz malo ohranjenega gradiva ni mogoče ugotoviti, ali je Globocnik nato dobival navodila iz Ljubljane in ali je njegov operativni štab še naprej samostojno vodil operacije proti narodnoosvobodilni vojski v Slovenskem primorju in Istri. Vemo le, da je obstajal tudi še v drugi polovici aprila 1945. Ko je nemška vojska v Italiji 29. aprila 1945 kapitulirala, vdaje niso upoštevali za operacijsko cono »Jadransko primorje«, katere večji del je že nekaj tednov spadal pod vrhovnega poveljnika nemške vojske za jugovzhodno Evropo. Toda tudi v zahodnem delu cone med rekama Idrija in Tilment, ki nekaj časa ni spadal pod Globocnika, naj bi nemške oborožene sile nudile odpor zaveznikom in seveda tudi partizanom pri končnem osvobojenju tega predela in so za to nalogo zadolžili Globocnika. Kot kaže, jo je skušal uresničevati le v Kanalski dolini in še to le nekaj dni, dokler niso zavezniške sile prišle do tja. Vendar ni bilo nobenega resnejšega odpora in so lahko brez večjih težav prišle v zahodni del Koroške.

Nadaljevanje prihodnjič

Dr. Tone Zorn

Nemškonacionalni koroški pogledi na protifašistični boj koroških Slovencev

I

Za spoznavanje nemškonacionalnih pogledov dela avstrijske družbe na slovensko koroško vprašanje je še zlasti poučen pogled teh krogov na protifašistični boj koroških Slovencev ter celotnega slovenskega naroda, saj se v njem zrcalijo tako preostanki rjave preteklosti kot vse tisto, kar je prinesla poveljna hladna vojna, namreč protikomunizem, ki ga na avstrijskem Koroškem povezujejo še s protislovenstvom. Temu pogledu bomo v našem zapisu sledili za čas po podpisu pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije (avstrijske državne pogodbe), podpisane 15. maja 1955 in v tej luči ocenjevali demokratičnost dela sedanje avstrijske družbe.

Značilno je, da so slovenski nasprotniki že leta 1953 razstrelili spomenik postavljen na grobu več deset slovenskih borcev, padlih na Svinji planini. Njihov skupni grob je, kot vemo, v Št. Rupertu pri Velikovcu. Čeprav je bilo jasno, v katerih in v kakšnih krogih je treba iskati zločince, ki jim niso sveti niti grobovi borcev proti fašizmu, jih pristojne oblasti niso nikoli našle. Nedvomno pa je tudi ta razstrelitev eden vzrokov, da je v pogodbo o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije prišlo posebno določilo, po katerem je Avstrija dolžna skrbeti za grobove padlih protifašistov zavezniških držav pa tudi skrbeti za spomenike, postavljene v vojaško slavo zavezniških armad. Kako Avstrija danes izpolnjuje to določilo, je v zadnjih letih zgovorno pokazala skrunitev vrste grobov padlih slovenskih protifašistov ter razstrelitev partizanskih spomenikov v Robežu in na Kometlju.

Za pogled nemškega koroškega nacionalizma na protifašistični boj koroških Slovencev ter na slovensko vprašanje sploh je poučen zapis, ki je izšel v enem od koroških listov dobro leto po podpisu avstrijske državne pogodbe. V njem beremo, da se večinski narod v šolskem vprašanju (mišljena je bila takratna ob-

vezna dvojezična šola) pusti diktirati od majhne slovenske manjšine. Tej je list med drugim pripisoval nelojalnost ter pri tem omenjal stike manjšine s komunistično Jugoslavijo, od koder naj bi manjšina dobivala zadevne ukaze. Velikovško razstrelitev je zapis skušal pripisati reakciji večinskega življa, ki da se čuti »tlačeno« od Slovencev.¹ Značilno je tudi, da je desničarski tisk obsojal pripravljenost uradne Avstrije, da obnovi razstreljeni spomenik pa tudi to, da je bila vrsti slovenskih koroških borcev ter njihovim svojcem priznana ustrezna pokojnina.²

Plastičen odgovor iz kakšnih krogov izhaja del južnokoroških nemških »nacionalcev« daje več opozoril znanega vodje Bunda der Kärntner Windischen dr. Valentina Einspielerja. Potem, ko so ga Slovenci opozorili na njegovo slovensko poreklo, se je Einspieler v desničarskem tisku ogradil od takih opozoril ter pokazal na ločnico med njegovo družino ter med ostalimi Einspielerji v rodni Zgornji vesci. Tako poudarja, da je bila družina vulgo Sramčnik med drugo vojno nasilno izseljena, po vojni pa je aktivno sodelovala s »titovci« (naprednimi Slovenci). Dva sinova družine s hišnim imenom Volt sta se morala po drugi svetovni vojni umakniti v Jugoslavijo. O tretji družini vulgo Černe pa beremo, da je njen sin pobegnil iz nemške vojske k partizanom, bil kasneje ujet ter končno obsojen na dosmrtno ječo. Dva nadaljnja sinova te družine — nadaljuje Einspieler — pa pripadata »titovski« skupini koroških Slovencev. Nasprotno s tem pa so slovenski partizani marca leta 1944 justificirali njegovega očeta.³ Pri tem Einspieler pozablja dodati, da je bil njegov oče funkcionar nacističnega režima (krajevni kmečki vodja, Ortsbauernführer), vzrok njegove likvidacije je bila očitno njegova strankarska funkcija.⁴ Kot vidimo, gre res za bistveno razliko; na eni strani družina funkcionarja nacističnega režima in na drugi slovenski protifašisti. Po Einspielerju naj bi bila justifikacija vzrok njegove »vindišarske« pripadnosti.

Značilno je, da je našlo v tem času v desničarskem koroškem tisku negativen odmev dejstvo, da so se po koncu vojne zavezniška sodišča ukvarjala tudi z zločini, ki so jih storili pripadniki nemške vojske v boju s partizani, pri čemer najdemo trditev, da je bilo partizansko bojevanje v nasprotju z znanimi haaškimi konvencijami.⁵ Ob pripravah znanega procesa proti pripadnikom beneške čete v Italiji pa najdemo očitke, da v nasprotju s temi slovenskimi partizani uživajo koroški partizani posebne ugodnosti.⁶ Glasilo jugoslovanskih volksdojčerk in v Avstriji pa je ob tej priložnosti pisalo, da bi »nekdanji prebivalci Koroške (mišljena je očitno Mežiška dolina) in južne Štajerske na vsak način pozdravili«, če bi tudi v Avstriji prišlo do podobnih procesov proti partizanskim enotam.⁷ Sledili so protesti proti avstrijski pripravljenosti, da obnovi velikovski spomenik (spomenik so kasneje res obnovili, vendar v drugačni obliki in brez opozorila na njegov protifašistični značaj). Značilno je tudi, da so nemškonacionalni krogi nasprotovali obisku delegacije »jugoslovanskih komunističnih organizacij« ob odkritju spominskega obeležja na grobu narodnega heroja Franca Pasterka-Lenarta.⁸ Osrednje glasilo svobodnjaške stranke je dalje nastopalo proti temu, da se »z uradne strani dopušča, da se s spominskimi ploščami časti partizanske „junake“« ter pri tem poudarjalo, da je bil Pasterk »nemški oziroma avstrijski« državljan. O napadu na Mežico aprila 1943, ko je Pasterk padel kot komandant prvega koroškega bataljona pa beremo, da je bil ta napad na »neoboroženo prebivalstvo južnokoroškega kraja, ki je pravkar prisostvovalo kinopredstavi, pri čemer je bilo z revolverskimi strelami ubito šest nemških civilistov«.¹⁰ S tem pa zadeva še ni bila končana, saj je burja nemškega koroškega nacionalizma zbudila prihodnje leto napoved postavitve spomenika, posvečenega 140 žrtvam nacizmu na železnokapelskem pokopališču. Za koroško poli-

tično stvarnost je značilno, da je kot prvo usmerila napad na spomenik koroško socialistično glasilo *Die Neue Zeit*, vzrok napadu pa naj bi bile govorice, da bo spomenik odkrit 10. oktobra, na obletnico koroškega plebiscita.¹¹ Postavitvi spomenika je nadalje nasprotoval celovski ordinariat. Končno je bil spomenik postavljen konec oktobra leta 1960, vendar na zahtevo cerkvenih oblasti le z imeni žrtev ter brez opozorila na njegov značaj.¹² Tisk je še pisal, da so varnostni organi (vsaj v začetku) »dan in noč varovali spomenik¹³, kar pa ni oviralo slovenskih nasprotnikov (»neznanih elementov«), da ne bi konec maja 1961 spomenik razbili.¹⁴ Kot vidimo, znana skrunitev partizanskih grobov v sedemdesetih letih ni nič novega, sicer pa je bil prvi partizanski grob po podpisu pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije oskrunjen na boroveljskem pokopališču že leta 1957.¹⁵

II

Morda je za poglede desničarske ljudske stranke na protifašistični boj na Koroškem več kot poučna polemika takratnega koroškega predsednika te stranke Karla Schleinzerja. V polemiki s koroškim deželnim glavarjem Ferdinandom Wedenigom, ki je opozarjal, da je med vojno materialno podpiral slovenske partizane, je Schleinzer najprej ponosno zapisal, da je bil med drugo svetovno vojno »z mladino na fronti«, kjer je izpolnjeval svojo vojaško dolžnost »enako kot milijoni ostalih kameradov«. Zatem je poudaril, da bi bilo bolje, če bi Wedenig »opustil« spomin na pomoč slovenskim partizanom »v času, ko smo se borili na fronti« ter se ob tem skliceval na grozote partizanskega bojevanja.¹⁶ Značilno je še, da je zbudilo viharne proteste nemškega koroškega nacionalizma prikazovanje nekega italijanskega filma z jugoslovansko partizansko problematiko, še zlasti pa je slovenske nasprotnike pogrelo dejstvo, da je bil del filma očitno posnet v Celovcu.¹⁷

Za odnos koroške nacionalistične desnice do narodnoosvobodilnega boja koroških Slovencev v tem času je dalje značilna skupna zahteva ljudske in svobodnjaške stranke, postavljena v deželnem zboru, da je treba »omejiti doklade, ki jih dobivajo ranjeni partizani (ter) vdove in sirote padlih partizanov«.¹⁸ Za odnos teh krogov do nacističnega režima pa vsekakor izstopa zapis, po katerem so partizani skušali »organizirati slovensko prebivalstvo v upor proti legalnim avstrijskim (!) oziroma nemškim oblastem«. Zapis dalje označuje varstvene in vojaške oblasti tretjega rajha za »avstrijsko oziroma nemško policijo, orožništvo in vojaštvo« — pač zanimivo ter istočasno poučno gledanje na položaj Avstrije in Avstrijcev v tretjem, nacističnem rajhu. Po tem gledanju, ki na strani nemških koroških nacionalcev ni osamljeno, se je po zlomu nacizma vrnilo iz izgnanstva celo več slovenskih izgnancev, kot so jih bili leta 1942 nacisti pregnali,¹⁹ saj bi koroški nemški nacionalizem najraje videl, da bi se ne vrnil noben pregnani Slovenec! Po drugi strani pa najdemo v tisku te vrste zagovarjanje ustaške politične emigracije.²⁰

Nemškonacionalna gonja proti protifašističnemu boju koroških Slovencev seveda ni ostala brez odmeva, ki so se kmalu pokazali v skrunjenju partizanskih grobov. Nekaj teh skrunitev smo že omenili. 4. junija 1968 so na primer nemški nacionalisti znova oskrunili obnovljeni velikovski spomenik. Da je bil sedaj v ozadju te in podobnih akcij *Kärntner Heimatdienst* kot osrednja koroška protimanjšinska organizacija, je več kot očitno. Na to kaže že dejstvo, da je KHD v tem času protestiral pri deželnem glavarju proti prireditvam koroških partizanov ter jih celo označeval za »nezaslišano izzivanje koroškega prebivalstva«, pri čemer je protislo-

venska organizacija imela v mislih spominsko svečanost ob petindvajsetletnici usmrtnitve trinajstih Slovencev iz območja Sel in Železne Kaple. KHD je še zanikal, da bi se koroški partizani borili proti nacizmu, ampak jim vztrajno očital, in to dela še danes, iredentizem ter prizadevanje za priključitev južne Koroške matičnemu narodu.²¹

Leta 1969 pa najdemo trditev, da je partizanski boj »kot je znano« po ženevskih konvencijah prepovedan. Tega pa se med drugo svetovno vojno niso držali »niti Rusi, niti ostale komunistične države«, čeprav so konvencijo priznale. Koroški nacionalistični tisk je ob tem »v določenem smislu« sicer imel razumevanje za to, da se nek narod z vsemi sredstvi (»tudi z nedovoljenimi«) stavi v bran. Pač pa je naletelo na obsodbo dejstvo, da so bili med slovenskimi partizani na Koroškem tudi domačini, o protinacističnem boju na Koroškem pa izvemo, da je bil vendarle ta boj v glavnem usmerjen proti civilnemu prebivalstvu, ne pa proti rednim enotam nemške vojske. To naj bi bil tudi vzrok napadom nemških nacionalistov na partizansko proslavo »Štajerska in Koroška v borbi«, ki je bila 27. aprila 1969 v Velenju.²² O protifašističnem geslu Smrt fašizmu! pa je varnostni ravnatelj za Koroško Bacher 1971. leta poudaril, da se je to geslo pojavilo na Koroškem šele konec druge svetovne vojne, ko so jugoslovanski partizani javno zahtevali odcepitev južne Koroške od Avstrije,²³ s čimer je očitno skušal protifašističnemu geslu pridati značaj iredentizma.

Napadom take vrste je sledila dvakratna skrunitev groba padlih borcev v Grebinju 21. februarja in 21. maja 1971. Pa tudi sicer je zbuhalo hudo kri dejstvo, da je Zveza koroških partizanov v tem času postavila spomenik na grobu padlih borcev na žrelskem pokopališču. Značilno je, da so tamkajšnji slovenski nasprotniki celo sestavili posebno delegacijo (njeni člani so bili tudi »visoki« občinski možje), ki je protestirala proti postavitvi spomenika. Tisk je še poročal, da so v Žrelcu mnjenja, da uvodoma omenjena določila državne pogodbe ne veljajo »za postavitev novih (partizanskih) spomenikov«.²⁴ Potem ko nacionalisti niso dosegli odstranitve spomenika, so vendarle že v prihodnjih dneh (19. junija) spomenik oskrunili ter ga celo opremili s kljukastimi križi.

S tem stvar še ni bila končana. Sledila je seja žrelskega občinskega sveta, na kateri je tamkajšnji župan, član ljudske stranke, predlagal sprejem sklepa, po katerem zadevno določilo državne pogodbe (člen 19) ne velja za »partizanske spomenike«. Iz poročila je videti, da so socialisti nasprotovali tej zahtevi ter celo zapustili sejo občinskega sveta; tisk je celo pisal, da so (pobudniki) skušali sejo občinskega sveta spremeniti v protestno zborovanje krajevne skupine Zveze koroških brambovcev (Abwehrkämpferbunda, organizacije, ki združuje koroške plebiscitne bojevnike in njihove potomce, organizacija je tudi ustanovna članica Kärntner Heimatdienst).²⁵ Poročilo tudi kaže, v katerih krogih bi morala varnostna oblast iskati skrunilce tamkajšnjega groba, značilno pa je, da ti niso bili vse do danes odkriti. — 12. avgusta je sledila skrunitev partizanskega spomenika v Reberci pri Železni Kapli.²⁶

Značilno je tudi, da najdemo v koroškem nemškonacionalnem tisku trditve, da vidi »koroško avstrijsko usmerjeno prebivalstvo (v očitnem nasprotju z iredentističnimi Slovenci) v postavitvi partizanskega spomenika slavljenje partizanskega boja, ki je bil usmerjen na prisilno priključitev južne Koroške Jugoslaviji«.²⁷ V tisku najdemo sedaj napade na postavitev »kakih« 50 spominskih obeležij na grobove padlih slovenskih protifašistov, in najbrž ni naključje, da je bil ob koroškem meščanskem tisku pobudnik napadov take vrste Kärntner Heimatdienst in krogi

okrog njega. Vzdušje, ki ga je v tem času ustvarjal nemški nacionalizem je že 19. septembra 1973 odmevalo tudi zunaj koroških meja z že omenjeno razstrelitvijo spomenika, postavljenega na mestu zmage Kranjčevega bataljona nad številčnejšim sovražnikom v Robežu nad Apačami. Očitno je, da so nemški nacionalisti enoglasno pozdravili ta zločin, njihov tisk pa je celo prinesel trditev nekega bralca, da se »postavitev ter nega partizanskih spomenikov more na Koroškem označevati za brezobzirnost, kol (potisnjen) v meso (ter) iskra ob sodih smodnika«. ²⁸

Podčrtati je tudi treba, da je Kärntner Heimatdienst kot soustvarjalec protislovenskega vzdušja na Koroškem prihodnje leto protestiral proti spominski svečanosti na grobu žrtev nacizma v Svečah. Protimanjšinska organizacija je celo zahtevala, da pristojno okrajno glavarstvo v Celovcu prepove prireditev; to zahtevo je manjšinska organizacija utemeljevala s trditvijo, da je delovanje Zveze koroških partizanov v nasprotju z avstrijsko ustavo (!). ²⁹ Do prepovedi svečanosti sicer ni prišlo, vendar so pristaši KHD skušali s protislovenskimi in protipartizanskimi napisi in plakati motiti prireditev; kot vse kaže, je bila s heimatdienstovo akcijo povezana tudi študentska organizacija ljudske stranke. ³⁰ Pač pa so koroški nemški nacionalisti uspeli preprečiti skupen sestanek predstavnikov naprednih bojovniških organizacij Avstrije, Italije in Jugoslavije. Pobudnik zbora je bilo osrednje predsedstvo organizacije avstrijskih vojnih žrtev, zbor sam pa naj bi bil na Koroškem. Vendar je bila že sama vest, da bi se zbora udeležili tudi slovenski partizani, iskra v sod koroškega nacionalističnega smodnika, zaradi česar je bil zbor odpovedan in preložen »na kasnejši čas. ³¹ Še zlasti značilna pa je bila v tem času izjava takratnega avstrijskega zunanjega ministra Rudolfa Kirschschrägerja, s katero je zanikal slovenski boj na območju sedanje avstrijske Koroške. Po njegovem naj bi do tega boja prišlo šele tik pred koncem druge svetovne vojne sicer pa zavračal vsakršno »partizansko delovanje v letu 1944«. ³²

Med pokazateljce vrednotenja rjave preteklosti spada poleg zborovanj veteranskih organizacij, tudi tistih, ki združujejo nekdane esesovce (na primer poleti 1976 v Kotmari vasi v Št. Jakobu v Rožu ali pa znana izjava koroškega deželnega glavarja Leopolda Wagnerja, dana tik pred deželnimi volitvami leto dni poprej, po kateri je bil v mladosti »pripadnik Hitlerjeve mladine, in to na visokem položaju«. Sem spadajo tudi ponovne skrunitve partizanskih grobov, kot na primer junija 1976 v Kotmari vasi ter tik pred diskriminacijskim »štetjem posebne vrste« v noči od 30. na 31. oktober razstrelitev partizanskega spomenika na Komelju. Za del avstrijskega meščanskega tiska je značilno, da je skušal razstrelitev pripisati Jugoslovanom, češ da imajo le oni interes vznemirjati nacionalni mir v deželi, in to tik pred »ugotavljanjem« manjšine. Še pred tem pa so nemški nacionalisti zagrozili razstreliti Schnablovo domačijo v ziljskih Draščah, v kolikor bi na njej Zveza koroških partizanov odkrila ploščo v spomin na najzahodnejši boj slovenskih partizanov na Koroškem. ³³

Še bolj zgovorna za koroško nacionalistično ozračje pa je bila protislovenska demonstracija v Celovcu 30. junija 1976, ob izročitvi jugoslovanskih vojaških odlikovanj koroškim partizanom. Pred celovško mestno hišo, kjer je bila podelitev, se je ob tej priložnosti zbralo 130 razgrajacev, ki so nekaznovano zmerjali odlikovance s sramotilnimi izrazi kot »morilci« in podobno. ³⁴ Značilno je tudi, da je koroški nacionalistični tisk napadel obnovo pred tremi leti razstreljenega spomenika v Robežu nad Apačami ³⁵ pa tudi to, da se je koroški deželni glavar v zadnjem času zavzel za prepoved postavljanja partizanskih spomenikov kot tudi tistih, ki jih postavlja Kärntner Heimatdienst in vanj vključene organizacije. Značilno je, da

se je Wagnerjevemu mnenju pridružil tudi avstrijski kancler Bruno Kreisky ter s tem izenačil spomenike, postavljene v spomin na protifašistične borce, s spomeniki koroškega nemškega nacionalizma.³⁶

Opombe

- ¹ Allgemeine Bauern-Zeitung, 7. julij 1956, št. 27.
- ² Salzburger Nachrichten, 17. oktober 1956, št. 241.
- ³ Volkszeitung, 13. februar 1957, št. 37.
- ⁴ Zadevno dokumentacijo hrani arhiv inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani.
- ⁵ Südost-Tagespost, 6. april 1957, št. 81.
- ⁶ Allgemeine Bauern-Zeitung, 14. september 1957, št. 37.
- ⁷ Neuland, 7. marec 1957, št. 10.
- ⁸ Neue Front, 23. maj 1959, št. 21 (osrednje glasilo svobodnjaške stranke).
- ⁹ Prav tam, 27. junij 1959, št. 26.
- ¹⁰ Prav tam, 31. oktober 1959, št. 43.
- ¹¹ Die Neue Zeit, 4. oktober 1960, št. 228; Volkswille, 13. oktober, št. 235.
- ¹² Kleine Zeitung, 3. november 1960, št. 252.
- ¹³ Die Neue Zeit, 17. november 1960, št. 264.
- ¹⁴ Unterkärntner Nachrichten, 2. junij 1961, št. 22.
- ¹⁵ Slovenski vestnik, 15. november 1957, št. 46.
- ¹⁶ Volkszeitung, 9. februar 1960, št. 32.
- ¹⁷ Prim. Kärntner Tageszeitung, 29. oktober 1960, št. 43.
- ¹⁸ Kärntner Nachrichten, 22. julij 1960, št. 45.
- ¹⁹ Prav tam, 19. januar 1963, št. 3.
- ²⁰ Na primer Volkszeitung, 14. marec 1964, št. 62.
- ²¹ Die Kammeradschaft, 1968, št. 8.
- ²² Prim. na primer Unterkärntner Nachrichten, 19. april 1969 ter Kärntner Nachrichten, 19. april 1969, št. 16.
- ²³ Die Presse, 10. februar 1971, št. 6853.
- ²⁴ Volkszeitung, 18. junij 1971, št. 135.
- ²⁵ Kärntner Tageszeitung, 25. junij 1971, št. 141.
- ²⁶ Naš tednik, 19. avgust 1971, št. 34.
- ²⁷ Volkszeitung, 8. september 1973, št. 205.
- ²⁸ Prav tam, 21. september 1973, št. 216.
- ²⁹ Volkswille, 2. februar 1974, št. 28.
- ³⁰ Prim. Volkswille, 5. februar 1974, št. 30.
- ³¹ Kärntner Tageszeitung, 9. februar 1974, št. 33.
- ³² Prim. Die Presse, 10. april 1974.
- ³³ Delo, 26. avgust 1976, št. 199.
- ³⁴ Profil, 17. avgust 1976, št. 34.
- ³⁵ Kärntner Nachrichten, 30. oktober 1976, št. 42.
- ³⁶ Arbeiter Zeitung, 22. november 1976, št. 313.

Dr. Tone Ferenc

»Partizanska pravica udarja brez milosti«

(Ubiti nemški major pri Kobaridu)

Briško-beneški odred in garibaldinska brigada »Friuli« sta v drugi polovici junija 1944 objavila v slovenskem in italijanskem jeziku skupen razglas, ki se glasi:

»14. junija zjutraj je patrola Briško Beneškega odreda ustavila in uničila v neposredni bližini Kobarida auto »Sturmabannfuehrerja« (majorja) SS Franca Steudel-a, komandanta SS in policije za Furlanijo. Imenovani je bil odgovoren za grozodejstva SS po Furlaniji kot je obešanje 12 nedolžnih civilistov v San Giovanni-ju, 12 v Manzanu in 14 v Premariaku, med temi eno nosno ženo. Nacističnega policaja in njegove tri spremljevalce SS

so takoj ubili.

Isti partizani so ubili tudi več Nemcev iz kamiona, ki je sledil Steudel-ovemu autu, med njimi dva oficirja.

To naj bo v svarilo okupatorskemu krvniku in njegovim slugom!

»Partizanska pravica udarja brez milosti«, maščuje slabe in nedolžne umorjene in često ne čaka za to dneva osvoboditve, ki je že tako blizu.«

Kdo je napravil to uspešno partizansko akcijo in kako jo je napravil, govori poročilo komandanta Briško-beneškega odreda Franca Uršiča-Jožka, ki je sam vodil to akcijo. Poročilo je napisal lastnoročno na treh listih iz beležnice manjše oblike drugi dan po akciji, tj. 15. junija 1944. Poslal ga je štabu IX. korpusa NOV in POJ. To poročilo se glasi:

»Skupina 23 mož I. in II. M. S. V., pod vodstvom komandanta BBO, je dne 14. VI. iz zasede napadla na poti Kobarid—Bovec (dva km od Kobarida) en luksuz in en lahki tovorni avtomobil nemškega vojaštva.

Pri tem napadu je bil ubit SS grupenpolicajführer za provinco Udine, en podoficir in dva druga vojaka, ranjenih težko je bilo najmanj 6, od katerih je gotovo kakšen podlegel ranam, lažje ranjenih je bilo več.

PUBBLICAZIONE!

La mattina del 14 giugno una pattuglia del Briško Beneški Odred ha fermato e distrutto nelle immediate vicinanze di Caporetto, la macchina dello "Sturmabführer", (maggiore) della SS tedesca Franz Steudel, comandante la SS e la polizia di Udine. Il nominato era responsabile di atroci delitti consumati dalla SS nel Friuli, come l'impiccagione di 12 innocenti borghesi a San Giovanni al Natissone, 12 a Lussan e 14 a Premariacco fra i quali una donna in istato interessante. Tanto il caporione nazista quanto i suoi tre accompagnatori

sono stati immediatamente liquidati.

I stessi partigiani uccisero anche parecchi soldati tedeschi, fra i quali 2 ufficiali, che si trovavano su un camion al seguito della vettura dello Steudel.

Questo serve da monito al boia occupatore ed ai suoi servi!

"LA GIUSTIZIA PARTIGIANA COLPISCE INESORABILMENTE"

vendica vittime inermi ed innocenti e ciò spesso anche senza aspettare il giorno della liberazione, già tanto vicino.

Il Comando Misto Di Coordinazione
Briško Beneški Odred e Brigata Garibaldi-Friuli

Razglas Briško-beneškega odreda in garibaldinske brigade »Friuli« o akciji pri Kobaridu

Uničenje vsega moštva na lahkem tovornem avtomobilu ni bilo možno, ker streljanje na luksus avto, kateri je bil spredaj, je povzročilo, da se je ustavil lahki tovorni (avto), predno je prišel v sredino akcijskega radija zasede.

Zaplenili smo dve brzostrelki z več šaržerji, eno nemško pištolo, eno puško in več bomb, dalje 6 nahrbtnikov polnih sprema, 3 pare čevljev in še razni drugi material. Luksus avto je bil od bomb uničen, medtem pa lahki tovorni težje poškodovan.

Dokumente padlih sovražnikov tukaj prilagamo.

Naše izgube nobene, razen enega ranjenega.

Skoraj dobeseden prepis tega poročila je v tedenskem poročilu štaba Briško-beneškega odreda operativnemu odseku štaba IX. korpusa NOV in POJ z dne 20. VI. 1944.

Zanimivo bi bilo videti dokumente padlih ali ubitih esesovcev, posebno esesovskega majorja (SS-Sturmabführerja) Franza Steudla. Vendar jih nismo našli. Iz teh dokumentov bi zvedeli za imena ostalih padlih sovražnikov.

Natančnejša navedba imena ubitega častnika, funkcije, ki jo je imel v Vidmu (Udinah), njegovega esesovskega čina itd. v objavljenem razglasu, ki smo ga navedli v začetku tega članka, priča, da so v štabu odreda in garibaldinske brigade vendarle natančneje pregledali Steudlove dokumente, česar iz Uršičevega poročila ne bi mogli sklepati. Morda so pri tem pomagali tudi obveščevalni podatki iz Vidma ali

Meldung

An die
H-Personalfaktel. München, den 24. Juli 44

Der H- Ostuf. Franz Steudel (Dienstgrad, Name und Vorname)		H-Mr. 270
Einheit: H-O.A. Süd	Beruf: hauptamtl. Führer	

Am 14.6.44 bei Serpenizza (Udine) gefallen.

Beisetzung am 16.6.44 auf dem Heldenfriedhof Udine.

H-O.A. Süd Der Stabsführer des H-O.A. Süd
Dienststempel a. d.

(Unterschrift, Dienstgrad)
H-Ostuf.
- 8. Juli 1944

SSV K 16b (4-Druckverlag B. J. Meyer, Wiesbaden (Bayer. Sachland) 18699

List iz personalne mape SS-Sturmabführerja Franza Steudla (Izv. v DCB)

podatki o odmevu te akcije v sovražnikovem taboru v Vidmu, o čemer pa ne vemo ničesar. Navedba Steudlove funkcije v Uršičevem poročilu in tudi v poročilu odrednega štaba namreč ni prava, saj Steudel ni bil »SS policajgruppenführer«; takšnega položaja ali čina sploh ni bilo. Pač pa je v mesečnem poročilu odrednega štaba za čas od 27. maja do 27. junija 1944 navedba točnejša. V njem namreč piše: »Najvažnejši pa je pri tem napad na avto SS-Sturmabführerja Franza Steudel-a, komandanta SS in policije za Furlanijo (prov. Udine). Slednji je kriv za umor 38 nedolžnih civilistov v Premarjaku, San Giovanni-ju in Manzanu. Z njim so bili ubiti še 3 SS-ovci, ki so ga spremljali in nekaj nemških vojakov v sledečem kamionu. Točno število se ni dalo ugotoviti doslej, ve se pa, da sta med njimi še dva nemška častnika.« Vendar so tudi podatki nekoliko pomanjkljivi, saj Steudel ni bil komandant SS in policije za Furlanijo, temveč načelnik štaba in namestnik tega komandanta. Komandant pa je bil esesovski nadpolkovnik (SS-Oberführer Hanns von Feil, od avgusta 1944 dalje pa esesovski major Ludolf von Alvensleben. Kdo je bil Franz Steudel, nam razodenejo podatki iz njegove personalne mape, ki jo hrani Berlin Document Center v Zahodnem Berlinu.

Steudel se je rodil leta 1890 v Linzu v Avstriji. Študiral je na trgovski akademiji in delal v očetovi trgovini. Med prvo svetovno vojno je bil vojak v 44. bojnem topniškem polku in se je boril na vzhodni in nato na soški fronti, kjer je poveljeval bateriji gorskih topov. Po vojni je prevzel trgovino svojega umrlega očeta, vendar se je leta 1922 preselil v Berlin, kjer je že leta 1926 začel delati za nacistično stranko, v katero pa je vstopil šele januarja 1933; takrat je vstopil tudi v SA. Leta 1934 so

SS-Sturmbannführer Franz Steudel je kriv za mnoge vojne zločine

ga premestili k avstrijski legiji v München, kjer je bil adjutant inspektorja za težko orožje, SA-Brigadeführerja Haasa. Na lastno željo je junija 1935 prestopil iz avstrijske legije v SS ter je avgusta 1936 postal preiskovalec pri SS nadodseku »Jug« v Münchnu. V SS je razmeroma hitro napredoval, saj je bil jeseni 1937 SS podporočnik, čez dve leti poročnik in čez nekaj mesecev stotnik, leta 1940 že SS major in 1942 SS podpolkovnik. Vendar so mu čin SS podpolkovnika priznavali le v t. i. splošni SS (Allgemeine SS), v oboroženih oddelkih SS (Waften SS) in v policiji pa le čin SS majorja (SS-Sturmbannführer).

Do marca 1942 so Steudla pustili v Münchnu, nato pa so ga, starega 52 let, poslali v Sovjetsko zvezo, vendar ne na fronto, temveč v njeno zaledje, kjer so gradili utrdbe. Tako je bil najprej vodja SS pri nekem gradbenem odseku pri utrjevalnih delih, kmalu pa operativni oficir pri višjem gradbenem odseku v Krivoj Rogu v Ukrajini, kjer »se je dobro izkazal«. Septembra 1942 so ga imenovali za inspektorja višjega gradbenega odseka Vinica, kjer »se je izkazal doraslega zahtevam«, menili pa so, da »v tovariških krogih ni posebno priljubljen.« Za to delo si je že leta 1942 prislužil križec za vojne zasluge II. reda.

Steudla so jeseni 1943 premestili v Videm, tozadевна odločba je datirana s 25. novembrom 1943. Tam je postal načelnik štaba in namestnik Globocnikovega pooblaščenca za Furlanijo oz. komandanta SS in policije za videmsko pokrajino in je bil to vse do svoje smrti 14. junija 1944. O njegovi dejavnosti v Vidmu ne vemo skoraj ničesar. V gradivu nemškega okupatorja za operacijsko cono »Jadransko primorje«, ki ga hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, je njegovo ime le na enem samem dokumentu. O njegovi dejavnosti še največ pove razglas, ki smo ga navedli na začetku tega članka. Ta ga obremenjuje za zločine pokola 38 nedolžnih civilnih prebivalcev v treh furlanskih krajih.

Več kot o zločinih, ki jih je Steudel zagrešil v Furlaniji, je znanega o neprijetnostih, ki jih je imel on sam v letih 1943—1944. Bil je namreč več kot leto dni v esesovski preiskavi zaradi govoric, ki jih je razširjal. Tako je od nekoga slišal in nato povedal dalje, da so dunajskega gauleiterja Baldurja von Schiracha ujeli na

švicarski meji, ko je nameraval zbežati v tujino in da je že tri dni pri njem maršal rajha Hermann Göring, ki mu »pere glavo«. Širil je tudi govorice, da se je v Münchnu pokvarilo mnogo sadja, ker ga niso zavarovali pred mrazom in da je poginilo mnogo živine, ker je niso odgnali v že pripravljene staje. Preiskavo je maja 1943 zahteval sam Himmler in tudi določil natančen rok in uro, ko mu morajo o tem natančneje poročati (do 27. 5. 1943 ob 17h). V zaslišanju je Steudel povedal, da je te govorice slišal pri zobozdravniku Franzu Hornungu v Münchnu, povedal pa jih je esesovskemu podpolkovniku Alexu Piorkowskemu v Münchnu. V tej zadevi so ga esesovski ali gestapovski zasliševalci zasliševali najmanj trikrat in se je zadeva zapletla tako, da do njegove smrti ni bila povsem urejena. Šele 11. maja 1944 je preiskovalec predlagal, naj bi Steudlu odvzeli čin SS-majorja in bi ostal esesovski stotnik, vendar naj bi se to zgodilo šele po končani »akciji proti tolovajem«. Potem ko je 14. junija 1944 padel ali je bil ubit pri partizanskem napadu med Bovcem in Kobaridom, je Himmler ukazal ustaviti ves postopek proti njemu in ga je celo posmrtno odlikoval s križcem za vojne zasluge I. razreda, in to z dnem 15. VI. 1944, ko je Steudel ležal na parah v Vidmu. Ker ni bil oženjen in ni imel otrok, so ga pokopali kar v Vidmu.

Partizanski viri, ki smo jih navedli v začetku tega članka, ne navajajo natančnega kraja, kjer je padel Steudel. Uršičevo poročilo pravi, da se je to zgodilo med Bovcem in Kobaridom, okrog dva kilometra od Kobarida. Nemški vir pa navaja kot kraj smrti Srpenico; ta pa je vendarle oddaljena od Kobarida več kot dva kilometra. Vprašanje je, zakaj bi nemški vir navajal Srpenico, če se je to zgodilo blizu Kobarida?

Napad na Steudlov avtomobil med Bovcem in Kobaridom 14. junija 1944 spada med zelo uspešne akcije Briško-beneškega odreda. Pod partizanskimi streli v Sloveniji ni padlo malo okupatorjevih oficirjev, vendar višji oficirji niso padali zelo pogosto. Steudlova smrt je bila udarec zlasti za SS in policijo, ki je na Primorskem v kratkem času izgubila že svojega drugega esesovskega majorja.

Marko Čelebić

Nekaj misli ob 35. obletnici VOS-OF in NZ

V Ljubljani je bilo 22. in 23. novembra znanstveno posvetovanje o zaščiti narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda ob 35. obletnici ustanovitve VOS — OF in NZ. Posvetovanje so v sodelovanju z Republiškim sekretariatom za notranje zadeve pripravili še Znanstveno pedagoška enota za zgodovino pri Filozofski fakulteti v Ljubljani, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Republiški odbor Varnostno obveščevalne službe Osvobodilne fronte, ter komisija CK ZKS za preučevanje zgodovine delavskega gibanja. Minilo je namreč 35 let od ustanovitve Varnostno obveščevalne službe — OF, ki je postala najudarnejša pest ljudstva in partije. Namen tega posvetovanja je bil osvetliti nastanek VOS in NZ ter delovanje kontrarevolucije vseh barv na Slovenskem, hkrati pa je posvet osvetlil tudi vlogo in uspehe VOS pri razbijanju nakan Gestapa in italijanske obveščevalne službe.

*

Referate na tem posvetovanju so imeli: dr. Metod Mikuž o zgodovinskem pomenu zaščite NOB, Milan Gombač o VOS — OF v Sloveniji, Dušan Bravničar o nastanku in razvoju Narodne zaščite v Sloveniji, Zoran Hudales o varnostni službi po ustanovitvi odseka za notranje zadeve pri predsedstvu SNOS, Jože Pavličič o partizanskem sodstvu v Sloveniji, Franček Saje o kontrarevoluciji v Sloveniji, Karel Forte o delovanju Gestapa v Sloveniji, Leon Cibic o boju italijanske obveščevalne službe proti NOB, dr. Dušan Biber o zavezniških misijah v NOB ter Marjan Orožen o zaščiti revolucije in njenih vrednot danes. Drugi delovni dan posvetovanja je bil posvečen koreferatom, ki so osvetlili delovanje VOS po pokrajinah z vsemi značilnostmi dela glede na okoliščine, ki so narekovale metodo dela. Poudariti je treba, da so prav koreferati dosegli visoko stopnjo znanstvenega pristopa k preučevanju omenjene problematike. Drugo važno dejstvo pa je, da smo lahko iz teh znanstvenih del spoznali notranji ustroj VOS in NZ ter vse zunanje vplive, ki so vplivali na razvoj in delovanje te v boju tisočkrat prekaljene, neimenovane brigade, ki je prodrla v največje skrivnosti okupatorjevega sistema. Čeprav je minilo 35 let od ustanovitve VOS vse do danes nimamo nobene temeljite raziskave o delovanju tega organa. Vse kar je do danes bilo prikazano, je omejeno zgolj na akcijsko dejav-

nost VOS in spomine posameznih udeležencev akcij. To si lahko razlagamo s tem, da je VOS imel specifično vlogo v NOB v borbi proti okupatorjem in domačim izdajalcem. Namen organizatorja je bil, da ta edinstveni posvet o obveščevalni dejavnosti, da svoj delež k uresničevanju koncepta vseljudske obrambe in družbene samozaščite, hkrati pa pomeni ta korak velik doprinos h kontinuiteti naše revolucije.

*

Nastanek VOS, je sekretar IK CK ZKS Franc Šetinc označil z naslednjimi besedami: »VOS je nastal iz spoznanja, da so narodi, ki niso znali odkriti pete kolone, ki so ji pri nas ljudske množice dale ime bela in plava garda, izgubili svojo svobodo.« Veličina odloka CK KPS o ustanovitvi VOS je ravno v tem, da je slo-nel na zaupanju na visokorazviti zavesti večine slovenskega naroda ter v poznavanju in analizi predvojnega diferenciranja slovenskega naroda. VOS je postal najod-ločnejši in najučinkovitejši organ KPS in OF v NOB in ljudski revoluciji. Sodelo-vanje z VOS je postalo pravica in dolžnost vsakega zavednega Slovenca. Druga plat veličine VOS je njegov nastop brez kakršne koli tradicije, ki jo je kmalu nadome-stila z lastno iniciativo in iznajdljivostjo članov VOS.

*

Različni okupacijski sistemi in različni interesi predvojnih buržoaznih strankar-skih struktur, ki so se povezovali z okupatorjem in silami proti katerim so bili pred vojno v opoziciji, so narekovali širok spekter aktivnosti in raznolikosti delo-vanja VOS po področjih in pokrajinah na Slovenskem. Buržoazija, ki je pred vojno propagirala »Skrb za usodo slovenskega naroda«, je v najtežjih trenutkih izhajala iz pozicij ogroženosti lastnih interesov in prešla v tabor narodnih izdajalcev. Slo-venska buržoazija in slovenski kler sta za obrambo njunih interesov hotela upora-biti kot orodje v svojih rokah neosveščeni del slovenskega naroda, vendar je bila ta akcija prepozna, kajti OF je združila pod svoje okrilje večino slovenskega ljud-stva. Program OF je bil tako širok, da je v njem našel svoje mesto vsak zaveden Slovenec. S tem pa je bilo onemogočeno večje razraščanje kontrarevolucije v Slo-veniji.

*

Posvetovanje je s svojo vsebino presegalo okvir raziskovalne dejavnosti VOS — OF, temveč je poseglo tudi na področje kontrarevolucionarne dejavnosti. Z raz-iskovanjem v tej smeri se je posvetovanje vključilo v razkrinkavanje tendenc da-našnje emigracije, ki je preostanek izdajalcev slovenskega naroda. Prav ta emigra-cija ponuja »narodno spravo«, ki ni nič drugega kot poizkus zanikanja izdajalske vloge klera in slovenske buržoazije v NOB. Avtorji referatov in koreferatov o VOS, NZ, Gestapu in drugih obveščevalnih službah ter o delovanju domačih izdajalskih formacij, so se znašli pred težavno nalogo, saj je preučevanje teh problemov zahtevalo poseben pristop, kriterije in metodologijo dela. Druga težava preučevanja omenjenih problemov je v dostopnosti arhivskih virov, ki so iz razumljivih razlogov še vedno večji del zaprti. Tako se takoj ob tem problemu pojavi vpraša-nje preverjanja in rekonstrukcije, saj v sklopu raznovrstnega gradiva še vedno ni dovolj prisotno spominsko gradivo in timska obdelava podatkov. Kljub vsem tem težavam je uspelo avtorjem doseči pripraviti shemo bistvenih problemov, ki so postali smerokazi in oporni kamni za nadaljnje raziskovanje. S tem se je tudi zapolnila vrzel v poznavanju razvoja NOB in revolucije slovenskega naroda. S pri-sotnostjo bivših borcev VOS in NZ pa je to posvetovanje dobilo tudi manifesta-tivni značaj.

Tretji del mojega razmišljanja o posvetovanju VOS bi rad posvetil problemu zaštite revolucije in njenih vrednot v naši samoupravni socialistični skupnosti. Posvetovanje je natančno opredelilo tiste vrednote, katere brani danes naš varnostni sistem, katere temelji so bili postavljeni že med NOB, ki je hkrati tudi naša revolucija. Preostanki starega državnega sistema so bili v času revolucije odpravljani, z nastankom novega in s tem novih vrednot (oblast delovnega ljudstva, družbena lastnina proizvodjalnih sredstev...) se je rodila tudi nova kvaliteta varnostnega sistema proletarske države oziroma danes samoupravne socialistične skupnosti. Obvarovanje pridobitev NOB in stopnje razvoja, ki jo je dosegla naša družba nujno zahteva podružabljanje vseljudske obrambe in družbene samozaščite, kajti vsebina socialističnega razvoja Jugoslavije zagotavlja, da bo vsak delovni človek bdel nad varnostjo sadov lastnega dela.

*

Osnova novega revolucionarnega sistema so njegovi temelji, to je delavski razred in najširše množice. Širina te osnove oziroma koliko množice to dojemajo in sprejemajo kot svoje, je odvisna od mnogoterih dejavnikov. Kolikor višja je stopnja identifikacije gibanja z interesi množic, toliko širša je ta osnova in obratno. V zvezi s tem je tovariš Marjan Orožen med drugim dejal: »Vse to pa v bistvu pomeni uveljavljanje družbene preventive v najširšem smislu, in v primeru potrebe tudi obrambe na temelju samozaščite, kar mora nujno voditi k zmanjšanju obsega in števila konfliktov med posamezniki in družbo ter njenimi pravnimi in moralnimi normami. Kakor je narodna zaščita bila med NOB oborožena sila krajevnih odborov OF za samozaščito prebivalstva, tako predstavlja danes instrument TOZD in KS oziroma delavskega sveta in sveta KS.«

Na koncu bi dodal še nekaj zaključkov s posvetovanja o karakteristiki Varnostne obveščevalne službe.

*

Karakteristika VOS je predvsem njegova masovna obveščevalna služba. Ljudstvo je samo ščitilo svojo borbo in revolucijo. Vsak zavedni Slovenec je bil borec, aktivist pa tudi obveščevalec. Brez tako široke podpore ljudskih množic VOS ne bi mogel izpolniti svoje naloge. V VOS so se samo usmerjali obveščevalni podatki aktivistov Osvobodilne fronte, ki jih je VOS analiziral, to vse pa je omogočilo delovanje specialnih obveščevalnih služb in prodor med najvišje vrhove sovražnika.

*

Druga karakteristika VOS je bila njegova organiziranost, ki je preprečevala vsako stihijnost v njegovem delovanju. Bila je to trda šola, ki ni usposabljala samo strokovnjake za to službo, ampak so iz nje izšli prekaljeni borci in komunisti, ki so s svojimi izkušnjami in znanjem, ko jih je velika večina prešla v oddelek za notranje zadeve SNOS in VDV, kasneje OZN in SNOJ omogočili uspešno delovanje teh služb. Ravno na tem posvetovanju smo lahko spremljali transformacijo VOS iz revolucionarne institucije v organe notranje uprave.

*

Ena od nalog VOS je bilo tudi zbiranje dokumentacije o sovražnikovi dejavnosti. Ta dokumentacija je že med vojno služila kot dokazni material pred našimi vojnimi sodišči npr. Kočevski proces in ima trajno vrednost, ter je še danes aktualna. To je samo nekoliko misli, ki jih je želel simpozij ob koncu poudariti. Da še enkrat ponovim in podčrtam: VOS je bil sestavni del naše oborožene borbe in revolucije, na delo VOS smo lahko ponosni in se nam ni treba pred nikomer zagovarjati. Delo VOS je imelo globoko razredni karakter, to je izvirna organizacija edinstvena v Jugoslaviji in v okupirani Evropi.

Iztok Durjava

Socialnokritična umetnost — grafika in risba

V letu proslavljanja pomembnih dogodkov iz revolucionarne zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem smo hoteli z razstavo socialnokritična umetnost — grafika in risba, ki smo jo v jeseni minulega leta pripravili v Muzeju ljudske revolucije Slovenije, opozoriti na likovni pojav, ki je presegel področje umetniške prakse in pritrdil revolucionarnim tokovom v slovenski predvojni družbi. To nas je obvezalo, da smo predvojno likovno socialnokritično tvornost obravnavali v širšem kontekstu slovenske revolucionarne zgodovine in v povezavi z njenimi odsevi v drugih umetniških govoricah med obema vojnoma. Napredna slovenska književnost si je med njimi prva postavila jasne revolucionarne cilje, ki jih je vsebovala že Cankarjeva literarna dediščina. V 20. letih jih je Srečko Kosovel obudil s predavanji O umetnosti ter Umetnost in proletarec, v 30. letih pa odločno definirali marksisti, ki so se zbirali okrog revije Književnost: Edvard Kardelj, Boris Zihelr, Ivo Brnčič, Bratko Kreft in drugi. Tone Seliškar, Prežihov Voranc, Bratko Kreft, Mile Klopčič, Miško Kranjec, Jože Moškrič in Tone Čufar so poskusili revolucionarne ideje realizirati v svojih delih, ki tvorijo obsežen opus slovenskega socialnega realizma.

Za razumevanje problematike slovenske socialnokritične tvornosti je torej potrebno upoštevati rezultate socialnega realizma v literaturi, oba pojava pa obravnavati v širšem kontekstu socialne misli med obema vojnoma. Takšen postopek nam omogoča uspešno razbiranje socialnokritične usmerjenosti del, večinoma simbolno zasnovanih, ki bi nam ostala prikrita ob enostranskem omejevanju na socialne teme.

Slovenski umetniki so uporabili pri sporočanju socialne problematike v našem likovnem prostoru uveljavljene modele; med njimi je po kratkotrajni ekspresionistični izkušnji prevladal novostvarnostni.

Fran Tratnik je prvi med slovenskimi slikarji odločno posegel v likovno kritiko socialnih razmer in v tem sledil podobnim tendencam v Evropi. Tratnik je naš likovni prostor seznanil z ekspresionizmom in mu s tem nakazal nove možnosti označevanja socialne problematike. Simbolično-alegorični svet njegovih Slepcev, Žrtev in Dela nam je postal razumljiv skozi dojetje njegovih širših evropskih virov.

Fran Tratnik: Slepci, 1911, grafit

Umetniška propaganda v Ljubljani je l. 1917 Tratniku založila drobno knjižico z reprodukcijami 6 skic njegovih Beguncev, Alojz Gradnik pa jih je dopolnil z verzi. To je verjetno začetek, za socialnokritično umetnost značilne produkcije ciklov oziroma podob, ki so postale prevladujoča oblika sporočanja socialne kritike med obema vojnoma.

Hinko Smrekar jo je uporabil v ciklih Sedem naglavnih grehov in Zrcalu sveta. Še posebej njegov drugi cikel laviranih perorisb odkriva ostro socialno kritiko. V teh delih je umetnik vizualiziral pojme razvitega kapitalizma (Dumping, Business) in jih kritično komentiral. Nekateri listi so vizualna parafraza meščanskih gesel (Boj za proletarca, Socialno skrbstvo). V Hvalnici prvi svetovni vojni je Smrekar označil vojno kot proizvod kapitalističnih družbenih odnosov. Leta 1937 je Ljubo Ravnikar ustvaril cikel Ogledalo, ki s Smrekarjevim Zrcalom sporoča, da je prav ogledalo tisto, čemur se je moral umetnik izogniti, če je hotel podati podobo korenin socialnega zla.

Socialnokritične cikle so ustvarili še Tone Kralj, brata Drago in Nande Vidmar, Maksim Sedej, Nikolaj Pirnat, Ivan Cargo in Boris Kobe. Njihova dela predstavljajo osrednji del socialnokritične umetnosti pri nas.

Tone Kralj je ustvaril dva cikla jedkanic, Cesto in Zemljo, ki so jo na naši razstavi zastopali trije listi. Novostvarnostni model je Tonetu omogočil zanesljivo sporočanje socialno-eksistencialnih kategorij kmečkega življa (Nevihta, Mati), v jedkanici Dve materi pa je njegova kritika prerasla skozi zanimivo pomensko igro v odločen protivojni protest.

Draga Vidmarja linorezi iz 30. let Hlapec, Težaka, Brezdomca, Pastir, Grobar itd. sicer niso izšli kot mapa ali cikel, vendar tvorijo pomensko celoto, saj se v dekorativno urejeno površino listov projicirane podobe proletarcev izkažejo za simbole

Ivan Čargo: Idrijski rudarji, 1923, rjava kreda

najnižjih plasti predvojne socialne hierarhije, ki bodo v perspektivi revolucionarnega prevrata ustvarjale temelje socialno pravične družbe.

Tudi sepije Nandeta Vidmarja iz konca 30. let tvorijo zaključen niz podob iz življenja tabrharjev — najnižjih plasti kmečkih delavcev na predvojnem Štajerskem.

Zaključen cikel tvorijo tudi risbe Ivana Čarga kot so Kovač, Kosec, Splavar itd., saj sestavljajo nekakšno galerijo mišičastih junakov proletarskega sveta, ki imajo pomensko iztočnico v Čargovem opusu večkrat upodobljenem liku Hlapca Jerneja — Cankarjevega simbola upornega proletarca. Cankarjansko simboliko srečujemo tudi v opusu Ljube Ravnikarja, še zlasti pa v njegovih osnutkih za diapozitive, ki jih je Ferdo Delak uporabil pri uprizoritvi Hlapca Jerneja v Delavskem odru v Ljubljani.

Grafična mapa Predmestje Maksima Sedeja je značilen proizvod ne le slovenske, ampak tudi jugoslovanske in evropske socialnokritične tvornosti. Tudi njegove podobe odkrivajo simbolični status. Sedejeva mapa torej ni kontinuirana upodobitev niti socialna reportaža. Pomen posameznih podob pa je v zvezi s pomenom predmestja v sočasni socialni ideologiji.

Nikolaj Pirnat je leta 1940 prispeval serijo risb k Torkarjevemu Blaznemu Kronosu. Risbe predstavljajo samostojen in zaključen cikel, ki presega socialnokritični status njegovih drugih predvojnih del. Pirnatova kritika v Blaznem Kronosu je kompleksnejša, saj zajema slutenj vojne polni slovenski družbeni prostor v celoti. Umetnik se hrabro poroga meščanskemu besedičenju (Debel vamp...), buržoazno moralo označuje kot podedovani in neozdravljivi greh (Papa..., ...in sinko), v nekaterih risbah pa se prepusti zanimivi vizualni igri in uporablja skrito simboliko (Kam-kavci, Dva simbola).

France Mihelič: Mati, 1934, litografija

Arhitekta Borisa Kobeta Križev pot Slovencev odkriva več problemskih plasti. Umetnik se je s serijo 9 akvarelov naslonil na pasijonski Križev pot in tako nakazal tudi pomensko analogijo s pasijonom: Kristusovo trpljenje je trpljenje proletarskega dela slovenskega naroda. Kobe pa sporoča skozi ta simbolični okvir dotlej v socialnokritični tvornosti nevizualizirane realitete proletarskega boja kot sta npr. denunciantstvo (Judežev poljub) in policijski teror (Mučenje). Cikel zaključuje podoba revolucije oz. vstajenja, ki jo je umetnik vizualiziral kot zemeljski plaz, ki uničuje izkoriščevalce, delovno ljudstvo pa ga pozdravlja z rdečo zastavo.

Med obema vojnama se je ukvarjalo z likovno kritiko tudi veliko drugih slovenskih slikarjev.

Kmalu po prvi vojni je Božidar Jakac ustvaril nekaj socialnokritičnih grafik (Delavska mati, Delavec v tramvaju). Socialna nota se je pomembneje uveljavila pri zgodnjem Venu Pilonu, predvsem v jedkanih Lakota, Predmestje in Idrija. V 30. letih se je tudi France Mihelič ukvarjal s socialno kritično grafiko, pred drugo vojno pa številni slovenski umetniki, zlasti še tisti, na katere je med šolanjem v Zagrebu vplivala Zemlja — revolucionarna skupina hrvaških likovnih umetnikov, ki jih je vodil Krsto Hegedušić. Socialna kritika je odmevala tudi v krogu mariborskih slikarjev, pri Ivanu Kosu, Lajčiju Pandurju in Antejju Trstenjaku. Leta 1938 je bila v Zagrebu ustanovljena napredna slovenska umetniška skupina Gruda, katere temeljni cilj je bila prav kritika žgočih socialnih problemov. Skupino smo na naši razstavi predstavili z deli Staneta Kumarja, Lojzeta Šušmelja, Franje Goloba in Ljuba Ravnika, ki pa se je ukvarjal s socialno kritiko že pred ustanovitvijo Grude.

Naj na koncu omenimo, da nas je razstava soočila le z delom precej obsežnega fonda slovenske socialnokritične likovne tvornosti, ki še vedno čaka na tehtnejšo obravnavo. Za nas je bil to poskus ponovnega srečanja z likovnim pojavom, ki je posegel v kritiko predvojnih socialnih razmer in nas opozoril na možnosti vstopanja likovnega v prostor družbenih procesov.

Dr. Radoslav Hrovatin

Zbirka revolucionarnih pesmi raznih narodov

Ob izidu obsežne zbirke revolucionarnih pesmi raznih narodov z vsega sveta »Vstanite, sužnji« je pravzaprav težko v razmeroma kratkem času napisati dovolj tehtno poročilo in oceno dela nekomu, ki ni že več let preučeval obilnega gradiva v raznih jezikih, kot so to storili štirje uredniki navedene zbirke ob pripravljanih rokopisa.

Prav zato morejo trenutno uredniki sami dovolj tehtno oceniti svoje obsežno in kompleksno delo zlasti potem, ko je od zaključka rokopisa in njegove predaje založniku preteklo že precej časa, kar omogoča ustrezno kritično retrospektivo. Takšna samokritičnost bo koristila vsem, ki se bodo želeli poglobiti v razne podrobnosti zbirke. Prav tako pa bo potrebna tudi kot pomoč za ustrezno prihodnje delo, bodisi pri morebitnem dopolnjenem ponatisu ali pa pri novi izdaji podobne zbirke.

Glede na to, da je bilo treba zaradi pogodbe z založbo priprave in rokopis zaključiti do določenega roka, uredniki niso mogli vključiti v svoje delo vseh virov, ki so se vedno znova kopičili, in se dobro zavedajo, da bo treba marsikaj dopolniti v prihodnosti, kar praktično pomenijo že pričujoče vrstice.

Ker so zbirko pripravili štirje sodelavci, so se mogle različne zamisli o raznih vprašanih zaradi koordinacije le deloma uresničiti. Zato pomeni to poročilo tudi prispevek k realizaciji nekaterih za-

misli enega izmed urednikov, ki se niso mogle uveljaviti v zbirki sami.

Končno more pričujoči prispevek vsaj v neki meri dopolniti pripravljeno gradivo z novimi dognanji, ki so se medtem pojavila urednikom, in tudi nadomestiti potrebne »popravke napak«, ki jih v zbirki pogrešamo.

Pobudo za pripravo zbirke »Vstanite, sužnji« so dale že dosedanje izdaje zbornikov slovenskih partizanskih pesmi, zlasti objave v letih 1953, 1959 in 1970. Vendar pa slovenski partizani niso peli samo domačih temveč tudi drugorodne mednarodne revolucionarne pesmi, kar ni bilo v zadostni meri upoštevano pri dosedanjih obsežnejših izdajah. Zato se je pokazala potreba po zbirki, ki bi obsegala tudi čimveč drugorodnega gradiva bodisi iz preteklosti kakor tudi iz sodobnosti. Tako je prišlo do dogovora in pogodbe med založbo »Borec« in štirimi uredniki.

Zbirka revolucionarnih pesmi »Vstanite, sužnji« je dobila svoj naslov po začetku besedila slovenskega prevoda mednarodne delavske himne »Internacionala«, kot je bila v rabi že med obema svetovnima vojnama in ga je nato zamenjal leta 1953 novi prevod Mileta Klopčiča »Vstanite, v suženjstvo zakleti...«.

Eno izmed osnovnih nalog je predstavljal izbor pesmi, kajti mednarodne in nacionalne pesmarice, zbirke in zborniki vsebujejo zelo obsežno gradivo, iz katerega je bilo treba izbrati predvsem v svetu najbolj razširjene in pri nas naj-

bolj znane pesmi in jih načrtno dopolniti tudi z novejšimi pesemskimi stvaritvami iz dežel izven Evrope.

Pri tem je bilo v veliki meri uresničeno prizadevanje, da bi bili v zbirki zastopani vsi evropski narodi. Tako v njej pogrešamo le nekatere manjše etnične skupine (npr. Baski, Valižani, Lužičani, Frizijci, Flamci, Retoromani idr.) ter Turke. Narodi drugih zemljin pa so predstavljeni v bolj ali manj posrečenem izboru.

Ustrezna domača ustvarjalnost je zastopana z le domnevno popolno zbranimi slovenskimi partizanskimi pesmimi. Manj popoln pa je izbor slovenskih revolucionarnih pesmi iz starejših obdobj.

Tako predstavlja obravnavana zbirka konfrontacijo slovenskih partizanskih pesmi s slovenskimi revolucionarnimi pesmimi starejših obdobj, z revolucionarnimi pesmimi drugih jugoslovanskih narodov ter raznih narodov Evrope in drugih zemljin.

Razvrstitev pesmi v zbirki je v splošnem kronološka in se torej opira na razna obdobja, iz katerih izhaja nastanek oziroma preoblikovanje besedila ali glasbe v posamezni pesemski stvaritvi. Ustrezni čas izvora zajema za Evropo obdobje od francoske revolucije do konca druge svetovne vojne. V daljše preteklost segajo le nekatera preoblikovanja starejših stvaritev, kot so »Puntarska pesem«, »Tam na Pugled gori...« idr.

Vse evropske pesmi so razporejene v tri razdelke: pesmi od francoske do oktorske revolucije, pesmi med obema svetovnima vojnama in pesmi druge svetovne vojne. V posameznem razdelku pa so pesmi razvrščene po času nastanka ali po narodni pripadnosti ali po kakšnem drugem praktičnem vidiku. Seveda pa ni bilo vedno lahko pesmi razporediti glede na ponovna preoblikovanja besedila ali melodije. Takšna je npr. »Puntarska pesem«, ki bi po nastanku večine besedila sodila prej v razdelek pesmi med obema svetovnima vojnama in ne na čelo zbirke. Včasih se pojavljajo tudi nedoslednosti, kar velja za »Himno de Riego«, ki je nastala kmalu po francoski revoluciji, pa je uvrščena v čas pesmi med obema svetovnima vojnama. Temu nasprotno pa je pesem »Konjuh planinom...«, ki je nastala med drugo svetovno vojno, razporejena v čas pred njo.

Zadnji razdelek zbirke obsega večinoma novejše pesmi drugih zemljin, ki izhajajo iz boja proti imperializmu in kolonializmu. Izjemo med njimi tvori pe-

sem »No pasaran«, ki je nastala v Jugoslaviji in ki zato ne sodi med latinsko-ameriške pesmi. Sicer pa so pesmi tega razdelka razvrščene po zemljinah in njih deželah.

Vsa besedila pesmi so objavljena bodisi v slovenskem izvirniku ali slovenskem prevodu razen izvirnikov in prevodov v drugih jugoslovanskih jezikih. Torej so le hrvaške, makedonske in srbske, poleg slovenskih, pesmi objavljene večinoma samo v izvirniku razen izjemnih primerov, ki imajo tudi slovenski prevod (*Crvena zvezda* — Rdeča zvezda, *Lijepa naša domovino* — Lepa naša domovina; *Omladinska* — Mladinska; Matija Gubec; *Rabotniška pesen* — Delavska pesem idr.). V nekaj primerih pa je objavljen celo samo slovenski prevod hrvaških pesmi (Slava delavstvu; Zdravo).

Poleg slovenskih prevodov so drugorodne pesmi objavljene tudi v izvirnem jeziku. Vendar velja to le za pesmi v evropskih jezikih, med katerimi pa manjkajo izvirniki v nordijskih jezikih, to so danske, norveške, švedske in finske pesmi. Prav tako ni izvirnikov grških, holandskih in portugalskih pesmi. Vse te pesmi in one, katerih izvirnik je v neevropskem jeziku so objavljene samo v slovenskem prevodu, ki je nastal po posredovanju prevoda v nekem splošno znanem evropskem jeziku. Le izjemoma so se pojavila odstopanja od tega načela. Kot primer je kitajska pesem »*Sum cin lan*«, pri kateri je poleg slovenskega prevoda »Pesem rdečih vojakov« objavljen tudi posredovalni angleški prevod »*Red Soldiers Song*«.

Poleg tega manjkajo izvirniki v primerih, ko jih ni bilo mogoče pravočasno oskrbeti (npr. Delavski pozdrav, Slava delavstvu, Vzbujenje duhov, Zdravo idr.). Na opustitev izvirnika v izvenevropskih jezikih je vplivalo tudi pomanjkanje ustreznih tiskarskih matric za ustrezne črkopise, kot so arabski, somalijski, indonezijski, vietnamski, kitajski itd. Zaradi podobnih razlogov je bila namesto cirilice v bolgarskih, makedonskih, ruskih in srbskih besedilih uporabljena ustrezna transkribcija v latinici. Na žalost pa tudi v teh primerih ni bilo vedno na razpolago dovolj ustreznih znakov, kar velja tudi za albanska, esperantska, romunska in tudi druga nepopolno odtisnjena besedila.

Večina izvirnikov je bila objavljena v celoti, nekateri pa le deloma (npr. *La Carmagnole*, *Lützows wilde Jagd*, *Kde domov můj*, *Das Blutgericht*, *Borba*, *Komintern*, *Marš veselých rebjat*, *Himno de*

Riego itd.). V nekaterih primerih je del izvirnika objavljen v opombah (npr. *Ča ira, Lijepa naša domovino, L'Internationale, Bolen mi leži, Himna žena* itd.).

Odločitev, da je treba vse pesmi drugorodnega izvora razen jugoslovanskih objaviti tudi v slovenskem prevodu, je zahtevala mnogo prizadevanja. Poleg iskanja ustreznih starejših besedil je bilo treba oskrbeti veliko novih prevodov.

Med starejšimi prevodi so povzročale razne težave predvsem nekatere metrične neskladnosti med izvirnikom in slovenskim prevodom (npr. Marsejeza, *Internacionala* idr.). Zato je bilo treba besedilo ponekod dopolniti ali raznozložnost označiti v notnem zapisu, kar pa ni bilo vselej dosledno niti dovolj enotno izvedeno. Včasih pa je bilo treba oskrbeti celo nov prevod.

Pri uporabi posredovalnih prevodov so v nekaterih primerih nastale včasih precejšnje vsebinske razlike med izvirnikom in slovenskim prevodom. Med ustrezne primere sodi pesem »Bratje, le k soncu, svobodi...«, ki je nastala po posredovanju nemškega prostega prevoda ali bolje rečeno svobodne prepesnitve »*Brüder, zur Sonne, zur Freiheit...*« in ne po ruskem izvirniku »*Smelo, tovariši, v nogu...*« idr.

Prevodi so se oddaljevali od izvirnika ne samo zaradi posredovanja drugorodnega jezika, temveč vsebinsko in metrično tudi iz drugih razlogov. Prevajalci so včasih celo povečali obseg posameznih kitic (npr. *Nie dham jaka spadnie kara...* — Le, sodniki, me sodite...), včasih pa celo spremenili prozodično obliko pesmi (npr. *We shall overcome...* — Blizu naš je dan...). Izjemoma je bilo treba napisati skoro povsem novo besedilo, ker ni bilo mogoče oskrbeti niti izvirnika niti primerne posredovalnega prevoda (npr. *Povej, tovariši...*).

V mnogih primerih niso posamezne pesmi zaradi velikega obsega ali zaradi drugih praktičnih razlogov bile prevedene v celoti. Takšno ravnanje je pogostno glede na izvajalsko prakso pevcev. Prav tako pa nekateri že drugod objavljeni slovenski prevodi niso v zbirki podani v celoti (npr. Licovovi strelci, *Spev mladine* idr.) ali pa so dopolnjeni v opombah (npr. Hej, Slovani; *Lepa naša domovina* idr.).

Nekatere slovenske revolucionarne pesmi so bile prevedene v druge jezike (npr. *Bilečanka, Na juriši* idr.). Brez dvoma bi bilo primerno objaviti jih v pričujoči večjezični zbirki.

Posebno vprašanje predstavljajo tudi naslovi posameznih pesmi bodisi v izvirniku ali prevodu glede na to, da se določena pesem pojavlja v raznih izdajah pod različnimi nazivi. Pri izbiranju naslova se je treba izogibati subjektivnemu mnenju posameznega urednika. Najpogosteje so v zbirki dobile posamezne pesmi tisti naslov, kot jim ga je dal ustvarjalec besedila ali glasbe. V tistih primerih pa, ko ustvarjalec ni znan, kar velja predvsem za pesmi ljudskega izvora, pa glasi kot naslov pesmi prva vrstica besedila. Izjeme so primeri, ko se v ustnem izročilu izoblikuje splošno uporabljn nov naziv (npr. Ob tabornem ognju). Vendar pa se uredniki niso držali tega načela dovolj dosledno in celo kovali nove naslove.

Tako ima v zbirki »Puntarska pesem« naslov samo »Puntarska«, »Topničarska himna« samo »Topničarska« itd. Sploh se zbirka izogiba pri slovenskih partizanskih pesmih označbi »himna«, pa čeprav so bile v partizanih mnoge pesmi v izvirniku tako označene (npr. Himna Gradnikove brigade, Himna Dolomitskega odreda itd.). Prav tako neprimerno je nedosledno krajsanje naslovov, to je prvih vrstic besedila v funkciji naslova: Ko v ranem jutru (ptički so zapeli), Na oknu (glej obrazek bled), Črni vran (Na okno priletel en črn je vran), Bleda luna (mirno plavaš), Goro, goro, (zelenijeh grana), Listaj, goro, (cvjetaj, cvječe), Kraj Sutjeske (hladne vode), Zlatibore, (širi svoje grane), Hej drugovi, (složno, smelo) itd.

Prav tako so pri izvirnih drugorodnih naslovih in pri njih prevodih nastala nekatera nedosledna krajsanja: Na morje (in v vihar) — *Po morjam (po volnam...*, prav v opombah!); Obraz na steklu (je krasan) — *Te ta ruj (syretin ne xhan)*.

Še v večji meri so nastale spremembe naslovov pri prevodih v slovenščino: Tako se naslov pesmi »Nad Tatros se bliška« v prevodu iz slovaškega izvirnika prav glasi »Že Slovaška vstaja« (slovaško: *Už Slovensko vstáva*); »Hej, Slovani« je prevod češkega oziroma slovaškega »*Hej, Slované*«, poleg katerega uporabljajo tudi naziv »*Hej, Slováci*«; »Pesem o delu« nadomešča pravi naslov »*Pesem dela*« (nem.: *Das Lied der Arbeit*); »Žalostinka« je namesto prve vrstice besedila »Izmučen v jetniških zidovih« analogno ruskemu izvirniku (*Zamučen tjaželoj nevolej*); »Ah usoda bridka moja« namesto na kratko »Usoda« (rus.: *Dolja*); »Jetniška« se v prevodu ruskega izvirni-

ka glasi »Sonce vzhaja in zahaja« (rus.: *Solnce vshodit i zahodit*); »O Čapajevu« namesto prve vrstice »Vsevprek po Uralu Čapajev heroj« kot v ruskem izvirniku (*Guljal po Uralu Čapaev-geroj*); »Zapojmo, bratje« namesto prevoda izvirnega naslova »Koračnica veselih otrok« (rus.: *Marš veselyh rebjat*); »Pesem o Karlu Liebknechtu« namesto izvirnega »Naprej, na boj« (nem.: *Auf, auf, zum Kampf*). Odstopanja od čimbolj točnih prevodov v naslovih so upravičena le, kadar v slovenščini ni dovolj ustreznih izrazov in podobno (npr. Jetniki — *Kolodniki*; Novemu dnevu naproti — *Pesnja o vstrečnom* idr.). Temu nasprotno je nedosledno kopičenje naslovov za isto pesem, kot je npr. »*El ejercito del Ebro*« (*Ay Carmela*) — »Rumbala«, kar spada analogno drugim primerom med opombe.

Pri pesmih drugorodnega izvora so poleg slovenskih prevodov navedeni tudi naslovi v izvirniku. Vendar pa to ni izvedeno dosledno in nekateri izvirni naslovi manjkajo na ustreznem mestu tudi v primerih, ki so bili vsem urednikom znani: npr. Marsejeza — *La Marseillaise*; Internacionala — *L'Internationale*; Varšavjan — *Warszawianka*; Komintern — *Komintern* itd.

Večina avtorjev besedila in glasbe je navedena na desni strani pod naslovom, v nekaterih primerih pa le v opombah. Še bolj nedosledne pa so označbe pri pesmih, pri katerih avtor ni znan. V takih primerih je navedeno najpogostejše, da gre za ljudsko pesem. Včasih tej označbi ustreza izraz »narodna« (npr. Katalonska narodna, Asturska narodna idr.) ali pa zgolj »partizanska«. Ponekod ustrezno označbo nadomešča navedba narodnosti oziroma etničnega izvora ali dežele ali pa ni nikake označbe.

Večini besedil je dodana v notah tudi glasba. Brez napeva so ostale tiste stvaritve, katerih besedila pojo na nekoliko preoblikovane melodijske variante (npr. Naglo puške smo zgrabili...; Janez, krajnski Janez...; Omladinska; Pšenica je klasala... idr.). V nekaterih primerih, kot so razna preoblikovanja, predelave, priredbe in tudi nova slovenska besedila, pa so v zbirki objavljene prvotne stvaritve in poznejše predelave v celoti, to je oboje (npr. Naprej in Svobodna Slovenija; Jetniki, Ah, usoda bridka moja..., Godine su duge prošle... in Teče Tara; Morje dobrotno, preljubi Bajkal... in Bratje, le k soncu, svobodi...; Padaj silo... in Kud narodna vojska prode...; Čapajevska in Katjuša; Novemu dnevu naproti in Pesem žena; Povej, kam greš,

črnotaska... in Na oknu itd.). V nekaj primerih velja to za besedila, pa čeprav se je z besedilom vred spremenila tudi melodija, ki jo pogrešamo (npr. Po dolinah in po gorah... in Naglo puške smo zgrabili...; Site Makedonci na noze sme pak... in Svobodna Slovenija; *Krasnoflotcy* in Vsi v partizane; *Vintovočka* in Naša četa v boj; *La cucaracha* in Pika-polonca; Marjane, Marjane... in Janez, krajnski Janez...; Omladinska, Mladinska in Koračnica Levstikovcev idr.). Nekaj primerov prvotnih predhodnic pa pogrešamo v celoti:

To velja za melodijo k pesmi »Hej, Slovani«, ki ima prvotno besedilo »*Jeszcze Polska nie zginęła...*« (*Dąbrowski-mazurek*) in ki je današnja poljska državna himna. Melodija k pesmi »Nabrusimo kose« izhaja iz poljske revolucionarne »Majske koračnice«, ki je prvotno imela besedilo »*Gdy naród do boju wystąpił z orężem...*«. Melodija pesmi »Diži se, narode radni...« izhaja iz zelo znane ruske revolucionarne pesmi »*Smelo, družja, ne terjajte...*«. Tako besedilo kakor tudi melodija »Mitrovčanke« sta nastala iz poljske revolucionarne pesmi »*Mazur kajdaniarski*«. Melodija k pesmi »Konjuh planinom« izhaja iz ruske revolucionarne pesmi »*V dali za rekoj...*« po zelo znanem romanu »Kako se je kafililo jeklo«. Melodija k pesmi »Iz temnih gor« je preoblikovana iz ruskega »Marša tankistov«. Pesem »Vojvođanska brigada« izhaja iz ruske vojaške pesmi »*My krasnye soldaty...*«. Melodijo k pesmi »Komandant Sava« je prispevala ruska revolucionarna »*Pesnja o Šorse*«. K pesmi »Poljuško, polje« pa je objavljena partizanska preoblikovana verzija namesto izvirne melodije idr.

Najpogostejše je glasba podana kot enoglasna melodija. Večkrat se pojavlja tudi dvoglasje ali troglasje v enem notnem sistemu. V nekaj primerih pa je objavljeno četverglasje v dveh notnih sistemih z akolado tako, kot je skladno v izvirniku napisal sam skladatelj (npr. Vzbujenje duhov, Slava delu, Slava delavstvu, Obroč, Zvezdica, Teloh, Pomladna idr.). Vendar pa bi bilo treba upoštevati izvirno večglasno skladbo tudi še v nekaj drugih primerih (npr. J. B. Blobner, Delavski pozdrav; St. Premrl, Zdravljica; E. Adamič, Naša pesem; M. Kozina, Naša pesem; D. Stefanović, Zdravo idr.).

V primerih, ko je glasba podana samo enoglasno, so nad črtovjem dodane označbe akordov, ki omogočajo tudi večglasno vokalno ali vokalno-instrumentalno izvajanje. V mnogih primerih te

označbe akordov manjkajo. Ako gre za melodijo pesmi, ki naj se izvajajo zgolj enoglasno, je tako ravnanje primerno, sicer pa ne. Treba pa bi bilo to navesti vsaj v opombah, kar je bilo storjeno le v nekaterih posameznih primerih.

V večini pesmi je glasba podana le k prvi kitici besedila. Pri tem so pogosto označene okrajšave, kadar gre za ponavljanje enakih delov skladbe in včasih tudi besedila. Vendar to ni bilo opravljeno dosledno, tako da so objave nekaterih pesmi preobsežne. Tako bi bilo npr. notni stavek z besedilom pesmi »Kuba da, jenki ne...« mogoče skrajšati kar za polovico. Za nekatere druge pesmi velja to v manjši meri. V splošnem so navodila, povezana z okrajšavami, izvedena neenotno in včasih nedosledno, bodisi v notnem stavku ali pod črto ali v opombah.

Največ težav pri usklajevanju notnega stavka z besedilom se je pojavljalo v zvezi s tako imenovano heterosilabičnostjo ali raznozložnostjo. Le-ta nastaja, ako se od kitice do kitice spreminja besedilo glede na število zlogov. To velja tako za izvirnike kakor tudi za prevode, zlasti pa za raznozložne odnose med izvirnikom in prevodom. Te težave nastanejo, kadar je objavljena glasba samo k prvi kitici raznozložnega besedila, kar velja za mnoge pesmi v pričujoči zbirki. V raznozložnih primerih se namreč v naslednjih kiticah z besedilom vred spremeni tudi ritem v melodiji. Te ritmične spremembe skušajo izdajatelji pesmi označiti na razne načine že pri objavi melodije zgolj k prvi kitici besedila. V pričujoči zbirki so ritmične spremembe v melodiji pri raznozložnih besedilih označene na razne načine, torej neenotno, bodisi v notaciji sami in v raznih pripombah ali pa v nekaterih primerih sploh niso označene.

*

Za pesemsko glavnino zbirke je za vsako posamezno pesem posebej dodana posebna opomba. Vsaka opomba ima na čelu številko, ki označuje stran, na kateri je objavljena ustrezna pesem v zbirki. To pojasnilo bi moralo biti objavljeno na vrhu 525. strani. Prav tako bi moralo biti na tem mestu pojasnjeno avtorstvo piscev opomb. Medtem ko je sicer razumljivo, kateri urednik je napisal opombe nad šifro »H.«, pa ni pojasnjeno, da je opombe s šifro »A.« napisal Rafael Ajlec.

Glede na različna avtorja se načini pisanja opomb med seboj precej razlikujejo. Nekatere so pisane kot za leksikon, druge bolj obsežno in poljudno, nekatere

celo navajajo historiat zbiranja gradiva, čemur bi se bilo treba izogibati. V večini opomb je navedena literatura, včasih pa tudi drugi viri. Vendar je navajanje izvedeno neenotno. Posamezni naslovi literature so večinoma navedeni v izvirniku, včasih pa le v prevodu, včasih so ustrezno skrajšani, včasih pa po nepotrebnem navedeni v vsej dolžini po večkrat v neposredno si sledečih opombah (npr. Pesni borby i osvoboždenija narodov Azii, Afriki i Latinskoj Ameriki, 1961). Včasih ustrezne navedbe literature sploh manjkajo, tako da ponekod ni dovolj jasno, ali gre za podatke iz literature ali pa za nove ugotovitve piscev opomb.

V posamezni opombi je treba spremeniti ali dodati naslednje podatke:

Puntarska pesem je prvi pesmi dal naslov sam avtor, kar bi bilo treba pri objavi upoštevati. Na gesla slovenskih puntarjev so opozarjali najprej že drugorodni pisci, med njimi tudi Friedrich Engels v svoji knjigi »Nemška kmečka vojna« leta 1850.

Bo že šlo in Karmanjola: Kombinirana verzija združuje obeh teh pesmi iz pesmarice španskih borcev je v priredbi R. Ajleca in v prevodu B. Šomna bila objavljena v »Priročniku za mlade aktiviste«, 1957, str. 603. Uvajanje 9/8-skega takta med prevladujoče 6/8-ske takte v pesmi »Karmanjola« ni v skladu s plesnim značajem melodije.

Kljub vsemu: Napev te pesmi je objavljen tudi v pesmarici »Internationale Arbeiterlieder«, 1953, str. 36.

Licovovi strelci: Nastanek slovenskega prevoda je treba dopolniti. Po dognanjih prof. dr. Antona Slodnjaka je namreč Prešeren prvi v našem slovstvu izrazil prepričanje, da je mogoče doseči svobodo samo »s smrtnimi žrtvami«. Poleg objavljenih štirih kitic besedila imata tako izvirnik kakor tudi prevod še po dve kitici, ki se glasijo takole:

3. *Wo die Reben dort glühen, dort braust
der Rhein.
Der Wütrich geborgen sich meinte;
da naht es schnell mit Gewitterschein,
und wirft sich mit rüst'gen Armen hinein,
und springt ans Ufer der Feinde.
Und wenn ihr die schwarzen Schwimmer
fragt:
Das ist Lützows wilde verwegene Jagd.*
5. *Wer scheidet dort röchelnd vom
Sonnenlicht,
unter winselnde Feinde gebettet?
Es zuckt der Tod auf dem Angesicht,
doch die wackern Herzen erzittern nicht;*

das Vaterland ist ja gerettet!
Und wenn ihr die schwarzen Gefallenen
fragt:
Das war Lützows wilde verwegene Jagd.

2. Kdo vidi se temni po hosti dirjoč,
kdo jaha po gori, po griči?
Potuhnjeni pazijo celo noč,
strel'c uka in puša za pušo poč',
francoski padajo b'riči.
In črne strelce če praša kdo,
Licovovi strelci silni, predrzni so to.
3. Kjer grojzde se zori, kjer Rejna šumi,
se ustavi trinog za vodami,
in rešen bit' misli, ko grom prileti,
se vržejo v vodo in plavajo ti
do njega z močnim' rokami.
Če praša črne plavavce kdo,
Licovovi strelci silni, predrzni so to.

Zdravljica: Ta pesem je bila kot skladba za mešani in za moški zbor Stanka Premrla objavljena v glasbenem časopisu »Pevec« leta 1921.

Hej, Slovani — Hej, Slované — Hej, Slováci: Pesem se je širila med različnimi slovanskimi narodi zlasti po Slovanskem kongresu v Pragi 1848. Prvotno je pesem imela naslov »Pieśń Legionów« (Pesem legionarjev) in šele pozneje so jo imenovali »Dąbrowski-mazurek«. Izvirnik in slovenski prevod se glasita takole:

*Jeszcze Polska nie zginęła,
póki my żyjemy.
Co nam obca przemoc wzięła,
szablą odbierzemy.*

*Marsz, marsz, Dąbrowski,
z ziemi włoskiej do Polski!
Za twoim przewodem
złączym się z narodem.*

*Przejdziem Wisłę, przejdziem Wartę,
będziem Polakami.
Dał nam przykład Bonaparte,
jak zwyciężać mamy.*

Marsz, marsz, Dąbrowski...

*Jak Czarniecki do Poznania
wracał się przez morze
dla Ojczyzny ratowania
po szwedzkim zaborze.*

Marsz, marsz, Dąbrowski...

*Już tam ojciec do swej Basi
mówi zapłakany:
Słuchaj jeno, pono nasi
biją w tarabany.*

Marsz, marsz, Dąbrowski...

Poljska še ne bo minila,
dokler mi živimo.
Kar je vzela tuja sila,
z mečem osvojimo.

Pojmo, Dombrovski,
z zemlje laške tja k Poljski!
Ti prvak nam bodi,
k narodu nas vodi!

Šli čez Vislo smo, prek Varte,
bodimo Poljaki.
Vzgleđ nam dal je Bonaparte,
zmagajmo, junaki.
Pojmo, Dombrovski...

Kot Čarnjecki do Poznanja
z morja se vrnimo;
boj za dom se že oznanja,
tujce v beg spodimo.
Pojmo, Dombrovski...

Oče že družini svoji
ganjen v solzah dene:
Poslušajte, ljubi moji,
naših bobnov zvene.
Pojmo, Dombrovski...

Naprej: K nastanku je treba dodati, da je »pri tem pohodu« vznikla melodija te znamenite revolucionarne pesmi, ki ima zato obliko koračnice. Nastanek melodije je opisal sam skladatelj v članku »Davorin Jenko in himna Naprej« (Novi akordi 1910, Gkp. str. 17).

Nad Tatro se bliska: Pravilen prevod prvotnega slovaškega naslova je »Že Slovaška vstaja« (*Už Slovensko vstáva*). Melodija je povzeta po slovaški ljudski pesmi »Kopala studienku...« (Kopala je studenec...).

Krvava rihta: Nemška znanstvena literatura (W. Steinitz, Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters... I, str. 230) in starejše pesmarice navajajo dve tradicionalni melodiji k tej pesmi. Vendar ju pričujoča zbirka ne upošteva, temveč prinaša iz neke novejšje nemške pesmarice nov napev, katerega začetek pa ni v skladu z rastočim ritmom v metriki besedila.

Le, sodniki, me sodite: V poljskem izvirniku imajo posamezne kitice po štiri vrstice besedila, v slovenskem prevodu pa jih je kar po šest (!?).

Internacionala: Prvi slovenski prevod te delavske himne je bil objavljen že 4. I. 1904 v časopisu »Naprej« v Idriji. Slovenske prevode besedila te pesmi je podrobneje obravnaval Mile Klopčič v prispevku »Delavska himna Internacionala« (Ljudska pravica, 29. XI. 1951).

Pesem o delu: Primernejši naslov bi bil bodisi »Pesem dela« (*Das Lied der Arbeit*) ali kot se je glasil prvotni prevod »Himna delu« oziroma temu ustrezno »Pesem delu«.

Žrtvam: Podrobneje je razvoj nastajanja pesmi obravnaval M. Druskin (Ruskaaja revoljucionnaja pesnja, 1954, str. 159).

Varšavjanka: V ustrezni opombi je naveden, da nemške pesmarice objavljajo Varšavjanko tudi z naslovom »*Mattrosen von Kronstadt*«. Toda besedila pod takim naslovom se pojavljajo z melodijo, ki jo prinaša pričujoča zbirka v pesmi »Nabrusimo kose« (Primerjaj Internationale Arbeiterlieder, 1953, str. 86).

Boj: V zbirki je objavljenih samo štirinajst vrstic izvirnega bolgarskega besedila. Ostalo besedilo od 5. do 47. vrstice se glasi takole:

*Na duša ležat spomeni težki,
zlobna gi pamet često povtarja,
v g'rdi ni ljubov, ni kapka vjara,
nito nadežda ot s'n m'rtveški
da možeš svesten čovek s'budi!
Svestnite u nas sčitat za ludi,
glupeca vredom vseki počita:
»Bogat e« kazva, pa go ne pita
kolko e duši izgoril živi,
siroti kolko toj e ograbil
i pred oltara boga izmamil
s molitvi, s kletvi, s dumi l'žlivi,
i na obštestven toja m'čitel
i pop, i čerkva s vjara sluguvat;
nemu se klanja divak učitel
i s vestnikarin vedno m'druvat,
če strah ot boga bilo načalo
na vsjaka m'drost . . . Tuj e kazalo
stado ot v'lci v'v ovči koži,
kam'k osnoven za da položi
na l'ži sveti, a um čoveški
da skove navek v okovi težki!
Solomon, toja tiran razvraten,
otdavna v raja nejde zapraten,
s's svojte pritči meždu svetcite
kazal e glupost meždu glupcite
i neja svet't do dnes povtarja —
»Boj se ot boga, počitaj carja!
Sveštena glupost! Vekove celi
razum i s'vest s neja se borjat;
borci sa v m'ki, v nevoli mreli,
no kaži, što sa mogli da storjat!
Svet't, priviknal homot da vlačī,
tiranstvo i zlo i do dnes tači;
težka željazna r'ka celuva,
l'žlivi usta sluša s's vjara:
M'lči, moli se, koga te bijat,
kožata da ti odere zvjara
i kr'vta da ti zmii izpijat, —
na boga samo ti se nadjavaj:
»Bože pomiluj — grešen s'm azi,
dušaj, moli se i tv'rdo vjarvaj —
bog ne nakazva kogoto mrazi . . .*

Rabotničeska pesen: Prvotno je slovenski prevod, ki je nastal že v času med obema svetovnima vojnama, imel naslov »Pesem bolgarskih delavcev«. (Primerjaj rokopisno pesmarico KUD »Jože Hermarko« v Mariboru, št. 14.). V opombi pa je izražena domneva, da gre prvotno za makedonsko revolucionarno pesem. Takšno neskladje je mogoče pojasniti s tem, da v času vladavine velikosrbske buržoazije ni bila priznana samostojna makedonska narodnost. Zato so delavci verjetno namesto označbe »makedonski« uporabili označbo »bolgarski«.

Koračnica socialistov: Omenjena publikacija I. Lammel 1973 je prva izdaja razprave in zbirke pesmi z naslovom »Das Arbeiterlied«, ki jo je napisala ta nemška znanstvenica.

Osemurni delavnik: Svoje priredbe in ustrezne podatke k tej pesmi je objavil S. Vukosavljev v zbirki pesmi z naslovom »Borbena pesma slobode«, 1971, str. 23—28 in 164, kjer je kot avtor izvirnika pomotoma naveden A. Hilveri namesto prav L. Hylbert.

Bratje, le k soncu, svobodi: V najnovejših raziskavah je sovjetski znanstvenik E. V. Hippius dognal, da izhaja melodija k tej stvaritvi iz napeva neke priljubljene študentske pesmi. Prvotni slovenski prevod pesnika Mileta Klopčiča leta 1924 se je glasil takole:

Bratje, le k soncu, svobodi,
bratje, le k luči naprej!
S temne preteklosti svetle
vzide bodočnost brez mej!

Glejte, iz žrela temine
vre mil(i)jonov sprevod,
dokler se čvrsta njih volja
jim ne zvrši vsepovsod.

Bratje, podajmo si roke,
bratje, proč smrti trepet!
Konec tlačanstva za vselej,
boj naš poslednji bo svet!

Padaj silo: Več o Matiju Ivaniću podaja dr. Jaroslav Šidak (EJ IV., 1960, str. 402).

Na barikade: Razpravo o tej pesmi je napisala poljska znanstvenica Dionizja Wawrzykowska-Wierciochowa (Polska pieśń rewolucyjna, 1970, str. 278).

Mlada garda: Melodija k tej pesmi, katere prvotni naslov je bil »Lied der Jugend«, je povzeta iz šolske pesmarice »Liederbuch für die Mittelschulen . . .«, 1907. Besedilo pesmi je v celoti prevedel

pesnik Mile Klopčič pod naslovom »Spev mladine« leta 1924 in se glasi takole:

1. Naprej k jutranji zarji
pospešimo korak.
Potem bo zmaga naša
in poteptan sovrag.
Kot veletok sleherni v boj!
Ti, mlada garda, trdno stoj!
Mi, mi smo mlada garda,
smo proletarijat!
2. Izkusili smo sami,
kaj to je: proletar!
Saj že v mladosti bedo
smo uživali vsekdar.
Le čujte, kak povsod rožlja
veriga, ki nas sili v tla.
Mi, mi smo mlada garda,
smo proletarijat!
3. Učilo nas je delo,
učila nas je moč,
ki bogatinu služi,
ki dan pretvarja v noč.
Sedaj bo moč, sveta obok,
orožje naših lastnih rok.
Mi, mi smo mlada garda,
smo proletarijat!
4. Podajamo vam roke,
sodrugí, vsi v naš vod.
Tedaj bo konec boja,
ko bode vsepovsod
zavladala le dela moč,
(sovražna sila pa bo proč.)
Naprej, mi mlada garda,
v boj, proletarijat!

Slava delavstvu: Besedilo je prevod hrvaške pesmi »Radnička davorija« (Radimo složno...), ki jo je uglasbil Ivan Zajc kot op. 920 leta 1899.

Rdeča zastava: Melodija k tej stvaritvi je varianta napeva italijanske vojaške pesmi »*Ed il cappello che noi portiamo...*«. Italijanski, furlanski in slovenski delavci na Primorskem pojo posebno varianto ustrezne delavske pesmi, ki se glasi takole:

Avanti, popolo, alla riscossa!
Bandiera rossa, bandiera rossa!
Avanti, popolo, alla riscossa!
Bandiera rossa trionferà.
Bandiera rossa la trionferà.
Evviva 'l comunismo e l' libertà!

Vogliamo fabbriche, vogliamo terra,
ma senza guerra, ma senza guerra!
Vogliamo fabbriche, vogliamo terra,
ma senza guerra vogliamo star.
Ma senza guerra noi vogliamo star.
Evviva 'l comunismo e l' libertà!

John Henry: Razpravo o tej pesmi je pod istim naslovom napisal Lewis W. Chappell v Jeni 1933.

Kevin Barry: Podoben ritem ima mnogo pesmi z metrom besedila, v katerem se pojavlja distih, sestavljen iz osmerca in sedmerca. Tako strukturo kaže v pričujoči zbirki slovenska ljudska partizanska pesem »Partizanova žena« (Za vasjo je čredo pasla / vsa vesela dan na dan...).

Nabrusimo kose: Besedilo »*Gdy naród do boju wystąpił z orężem...*«, poljske predhodnice k naši pesmi na prvotno verzijo melodije, je nastalo šele leta 1836. Ko se je pesem priljubila, so na to melodijo nastala nova poljska besedila. Tako je v letih 1905-6 nastala nova pesem »*W zieloność i kwiaty wiosenne odziany...*« (V zelenje in cvetje pomladansko odeti) pod naslovom »*Marsz majowy*« (Majska koračnica), ki je bila prevedena v esperanto kot »*Maja Marŝo*« (Per verdo kaj floroj printempaj...). Pri širjenju v druge dežele je nastala tudi nova verzija melodije. Le-ta se je uveljavila zlasti potem, ko je na pobudo Komsomola leta 1922 napisal ruski pesnik A. Bezymenskij nanjo novo besedilo »*Nizvergnuta noč, podymaetsja solnce...*« (Po strmoglavljeni noči se dviga sonce) pod naslovom »*Komsoflotskaja*«. Ta sovjetska pesem je spodbudila v drugih deželah nastanek prevodov in sorodnih besedil kot »Rdeči mornarji«, »Mornarji iz Kronstadta« idr. na isto verzijo melodije.

Nadaljevanje prihodnjič

Florjan Laimiš

Nemir pred viharjem v Rodeziji

Več kot 10 let je minilo od 11. novembra 1965, ko je britanska kolonija v Afriki Rodezija enostransko razglasila neodvisnost in odkar je osvobodilni boj zajel Zimbabve, deželo, katere ljudstvo se bojuje proti rasističnemu režimu Iana Smitha. Skoraj 6 milijonov Afričanov je v tej državi podrejenih 250.000 belcem. Vmes je bilo nekaj pogajanj za sožitje Afričanov in kolonizatorjev, po zmagi v Angoli pa se je boj za osvoboditev afriškega juga močno razvnel.

V intervjuju za zahodnonemški časopis Der Spiegel je zambijski predsednik Kaunda (Zambija je bila prej britanska kolonija Severna Rodezija) izjavil, da se bo najkasneje čez 15 let afriški jug spremenil v prizorišče strahotnega prelivanja krvi. Rasisti na afriškem jugu se zavedajo resnosti tega opozorila, zato so sklenili žrtvovati Iana Smitha, da bi za nekaj časa še zadržali vihar v Južnoafriški republiki in v Namibiji. Toda ženevska pogajanja, na katera je moral Smith pristati, ker so med drugim belci že začeli bežati iz njegove »republike«, najemnikov za obrambo pred srdom borcev za svobodo pa ni bilo nikoli dovolj na voljo, so potrdila spoznanje, da gre predvsem za zaščito ameriških interesov na afriškem jugu.

Tanzanijski predsednik Julius Nierere (tudi to je bila nekdaj britanska kolonija v Afriki Tanganjika) je prek šefa britanske delegacije v Ženevi Ivorja Richardsa obtožil Veliko Britanijo, da je glavni krivec za počasen napredek na pogajanjih o roku, v katerem naj bi Rodezija dobila neodvisnost. Spletkarjenje je doseglo že takšen obseg, da je Nierere čutil dolžnost resno opozoriti druge dejavnike v procesu na afriškem jugu: »Opozarjam, da bodo tanzanijske čete posegle povsod, kjer bo ogrožena neodvisnost Zambije, Mozambika ali kakšne druge države v naši sosesčini,« je poudaril ta afriški voditelj.

Rasisti v Južni Afriki zanesljivo niso računali s tem, da bo njihov vek v Rodeziji tako kratek. Komaj 11 let po nastanku fašistične države je že jasno, da v imperialističnem taboru na svetu ni nikogar več, ki bi javno podpiral Smithov režim. Njegova opora je le razred veleposestnikov, britanskih farmarjev, ki imajo v lasti velikanska posestva na rodovitnih visokih planotah. Minili so časi, ko je bila Rodezija kolonija z zelo konkretno politično nalogo — preprečiti je morala — v prid britanskemu imperializmu — naklepe portugalskega imperializma, najstarejšega v Afriki, da bi prek Rodezije in Zambije povezal Angolo na zahodni atlantski obali z Mozambikom na obali Indijskega oceana ter tako prerezal britanske afriške kolonije.

Rasističnemu afriškemu jugu je v njegovem odporu osvobodilnim gibanjem prišel na pomoč ameriški zunanji minister Kissinger. S popuščanjem zahtevam osvobodilnih gibanj naj bi se po Kissingerjevem načrtu režima v Južni Afriki in Rodeziji rešila pred hudournikom osvobodilnega boja, svoje pa naj bi prispevala tudi razcepljenost gibanja, plemenska razdrobljenost Afričanov in razdor, ki bi ga neokapitalisti vneto sejali med predstavniki borcev za svobodo.

Manj važen je odgovor na vprašanje, kdo se bojuje na afriškem jugu, kot je pomembno dejstvo, da je boj tako ogorčen in širok, da se morajo kolonialne sile umikati. Od leta 1975 je Afriški narodni kongres (ANC) razcepljen. Afriška nacionalna unija Zimbabwe (ZANU) in Afriška narodna unija Zimbabwe (ZAPU) ter njuna voditelja Joshua Nkomo ter baptistični škof Abel Muzorewa po mnenju številnih afriških voditeljev nimata velikega vpliva na osvobodilni boj Zimbabwe. Na zasedanju Osvobodilnega komiteja organizacije afriške enotnosti v Dar es Salamu so Muzorewi in Nkomeju še dali možnost, da se priključita upornikom, se začneta urediti v gverilskem vojskovanju in popravita tisto, čemur se izogibata že leta dolgo, so dejali tisti v organizaciji, ki se zavzemajo za prekinitev frakcijskih bojev znotraj ANC. Radikalnejše afriške države in celo sami pripadniki osvobodilnih gibanj pravijo, da sta Nkomo in Muzorewa »jet-set«¹ osvoboditelja, da namreč kot predstavnika »civilne struje«² v ANC samo potujeta po svetu, kjer imata ganljive govore, ničesar pa ne prispevata k osvobodilnemu boju na domačih tleh.

Oba sta bila v Ženevi, tako Muzorewa kot Nkomo. S tem ni rečeno, da sta edina voditelja, sposobna za pogajanja z rasisti in tudi ne voditelja, ki ju je osvobodilno gibanje vrglo v krepplje rasistom, da bi morda ohranilo perspektivnejše kadre. V vsaki revoluciji, v vsakem osvobodilnem boju prihajajo na mesta padlih novi, prav tako ali še bolj srčni, kot so bili njihovi predhodniki. Pojavila se je tako imenovana »Tretja sila«, oborožene sile Zimbabwe (ZIPA) z vrhovnim poveljstvom 18 borcev, v katerem so enakopravno zastopani predstavniki borbenih kril ZANU in ZAPU. Morda so to ljudje jutrišnje svobodne države Zimbabwe Solomon »Rex«³ Nhongo Dzinashe Machingura, Elias Hondo (šef vseh vojaških operacij), James Nyikadzinashe (šef obveščevalne službe), Alfred Mangena Clement Nunyanyi in drugi. Po sklepu Osvobodilnega komiteja Organizacije afriške enotnosti se vsa vojaška in materialna pomoč boju Zimbabwe koordinira prek tega vrhovnega poveljstva.

Joshua Nkomo in Abel Muzorewa sta bila, tako kakor tudi Mugabe, o katerem je bilo precej slišati med ženevskimi pogajanja, pogosto tarča radikalnejših Afričanov. Muzorewa se je poleti nerodno pritoževal, da mu ne dovolijo vstopa v taborišča ANC, kjer se urijo gverilci. (Slišal je odgovor, da nobenemu borcu, ki je vreden tega imena, ni mogoče preprečiti sodelovanja.) Na splošno velja prepričanje, da letijo očitki na te ljudi predvsem zato, ker želi svobodna Afrika preprečiti vpliv velikih sil v Zimbabwe, to je prihodnji svobodni Rodeziji. Še to je bilo slišati, da »svobodna Afrika ne bo dovolila, da bi se v Rodeziji ponovil angolski primer«⁴.

Na drugi strani pa krožijo glasovi, da ima »nori škof«⁵ Abel Muzorewa — nekaj časa se je sam predstavljal kot združitelj nasprotujočih si struj deset let raztrganega gibanja — široko podporo ljudstva, afriških množic, ki so že utrjene zaradi preprirov, plemenskih razprtij in osebnega rivalstva. Vendar, na vse pritiske te vrste je vrhovno poveljstvo osvobodilne vojske odgovorilo, da ljudstvo Zimbabwe ne priznava »nobenega od tako imenovanih zgodovinskih voditeljev«, s katerimi pa so tako Britanci kot Američani in južnoafriški rasisti tako zanesljivo računali. Res je Kissinger bil in odšel, da sta Voerster in Smith ostala, toda ostalo je tudi ljudstvo Zimbabwe, prav nič malodušno, temveč trdno odločeno, da si bo izbojevalo neodvisnost in svobodo. Njegovo je, da se odloči, kakšno pot bo ubralo do tedaj in potem, v svobodi.

Ne majo se le Rodezija. Tudi v Namibiji, jugozahodnem delu Afrike, kjer je Južnoafriška republika vsilila svoj jarem, potem ko je iztekel mandat ZN, je osvobodilno gibanje SWAPO pod vodstvom Sama Nujome izpričalo nov polet. Celo južnoafriški tisk poroča, da se je nemogoče ubraniti, kajti v Namibiji, predvsem pa njenem severnem delu Owambo, moli puška iz vsakega grma. Boj sicer nima tolikšnega obsega, kakor v Rodeziji, vendar so beli farmarji, od katerih so številni nemškega rodu (to je bila včasih nemška kolonija — Jugozahodna Afrika), že začeli postavljati obzidja okoli svojih kmetij.

Namibija je velika kot ZR Nemčija, Nizozemska in Francija skupaj, silno razseljeno prebivalstvo pa ne dosega niti milijona. Zaradi te demografske okoliščine je osvobodilni boj zelo težak in skoraj ne omogoča stalne kontrole nad osvobojenim ozemljem. V takšnih razmerah ima veliko prednost tehnološka premoč rasističnega južnoafriškega aparata. Zaradi tega so voditelji SWAPO v novi fazi bitke postavili težišče ne le na vojaško, temveč tudi diplomatsko in politično polje. Doma je treba začeti široko akcijo razgaljanja kolonialističnih naklepov in razbijanja Voersterjeve strategije, strnjene v geslu »Naj ljudstvo odloča v svoji usodi«. Milijonska vojska

rasistov strahuje manj kot milijon namibijskega prebivalstva, pri tem pa Voerster trdi, da so odprte vse možnosti, vključno ustava, neodvisnost in celo demokracija. Polnih šest mesecev je trajala ta »ustavna« konferenca, na katero so pripeljali plemenske poglavarje, za katere v nobenem pomenu besede ni mogoče trditi, da so predstavniki namibijskega ljudstva in da so kvalificirani pristati na Voersterjevo »politiko ločenega razvoja«, kakršno uveljavljajo že v Južnoafriški republiki. Bistvo te politike je ustanavljanje naselbin na etnično-plemenskih načelih. Takšne naselbine bi povezali v federacijo, vojaško in gospodarsko kontrolo nad njimi pa bi imela Pretorija.

Tako kot v Rodezijskem primeru gre tudi glede Namibije samo za to, da bi Voerster zmagal v bitki s časom in da bi spravil v isto kolibo s plemenskimi voditelji tudi Sama Nujomo. Voditelju SWAPO še na misel ne pride, da bi se pogajal o ustavnih načelih, temelječih na etničnih razlikah, ki obetajo ljudstvu »spletkarsko obliko odvisnosti, ki naj zagotovi učinkovito kontrolo Južne Afrike nad Namibijo in prikrije kritični položaj na afriškem jugu«.

Južnoafriška vlada še ni z ničemer pokazala, da je pripravljena sprejeti pogoje SWAPO za sodelovanje na pogajanjih. Ti pogoji so: popoln umik južnoafriške policije in vojske iz Namibije, Južna Afrika mora omogočiti razglasitev namibijske neodvisnosti kot enotne države ter svobodne volitve pod nadzorstvom ZN. Da bi doseglo te cilje, je gibanje SWAPO začelo široko diplomatsko, politično in vojaško-strateško akcijo, ki naj bi pripeljala Južno Afriko ne le v oborožen spopad z osvobodilnim gibanjem — ta se že sicer nezadržno širi — temveč tudi s kakšno mednarodno silo še pred koncem leta 1986.

Ta »internacionalizacija« spora v Namibiji ima svoj zgodovinsko-zakoniti temelj v sporu med vlado v Pretoriji in Združenimi narodi. Na diplomatskem področju je neposreden cilj SWAPO, da ga Združeni narodi priznajo kot zakonito in pravno vlado Namibije ter sprejmejo za enakopravnega člana. V tej zvezi se SWAPO opira na pomemben datum, na Dan Namibije, ki so ga proslavili na sedežu ZN 26. avgusta 1976., ko je generalni sekretar ZN dr. Kurt Waldheim odločno kritiziral predloge Južne Afrike.

Na organizacijskem in notranjem področju pripravljajo kongres osvobodilnega gibanja SWAPO, na katerem bodo dopolnili vodstvo gibanja, kajti pred borci za svobodo so nove naloge, vsaka od njih pa je takšna, da jo je treba brez odlaganja izpolniti. Vendar, imperializem je zelo aktiven in si tudi na tem področju prizadeva razcepiti gibanja, približno tako, kot mu je to uspelo v Angoli.

Južna Afrika poskuša z aktivno pomočjo nekaterih evropskih držav, med katerimi je tudi ZR Nemčija, država, ki ima precejšnjo vlogo pri tako imenovanem vprašanju jugozahodne Afrike, zasejati razdor v vrstah SWAPO in ustvariti — podobno, kot se je že zgodilo v Rodeziji — ustanoviti posebno »notranje« in posebno »zunanje« krilo gibanja.

Kaže, da so vsi ti neokolonialistični naklepi prišli že nekoliko pozno za njihove avtorje. Osvobodilno gibanje je že pognalo močne korenine po vsej velikanski državi. Čeprav je Voersterjeva politika z neokolonialističnega stališča treznejša in daljnovidnejša kot politika njegovega prejšnjega varovanca Iana Smitha v Rodeziji, je njegovo »popuščanje« v Namibiji že zamudilo. Osvobodilno gibanje je zaznamovalo nezadržni prodor. Po padcu portugalskega 50-letnega kolonialnega imperija so se na afriškem jugu dvignile sile, katerih moči še ni mogoče prav oceniti.

Dr. Miro Stiplovšek

Lado Ambrožič-Novljan: Dvanajsta brigada

Dvanajsta brigada je ena od številnih enot, ki so nastale v obdobju silovitega razmaha NOB na Slovenskem po italijanski kapitulaciji. Glavni štab NOV in POS jo je ustanovil iz jedra Šlandrove brigade, iz katere sta se po akcijah ob kapitulaciji Italije vrnila na območje IV. štajerske operativne cone le štab in en bataljon. Zato so novoustanovljeno brigado splošno večkrat imenovali kar Štajerska brigada. Ob slovesni ustanovitvi 24. septembra 1943 v Mokronogu je imela Dvanajsta brigada v petih bataljoni okoli 1500 borcev in je bila številčno najmočnejša enota XV. divizije NOV in POJ. V sestavi te divizije sta bili dve »stari« brigadi, Gubčeva in Cankarjeva, vanjo pa je glavni štab NOV in POS vključil poleg Dvanajste brigade še Petnajsto brigado, ki je bila prav tako ustanovljena konec septembra 1943. Poudarimo naj, da je bila XV. divizija po številu borcev in oborožitvi najmočnejša divizija narodnoosvobodilne vojske Slovenije.

Lado Ambrožič-Novljan je bojno pot Dvanajste udarne brigade opisal v dvanajstih poglavjih, pri čemer je že z njihovimi naslovi jasno opredelil oblike oziroma območja njene dejavnosti v posameznem obdobju. Znal je dobro poiskati vse pomembne ločnice v delovanju brigade in njen razvoj je smotno periodiziral, prav tako pa je ustrezno razdelil tudi vsako obdobje na podpoglavja, kar vse prispeva k preglednosti monografije.

Ena pglavitnih značilnosti Dvanajste brigade je razmeroma zelo ozko operativno območje, ki je obsegalo v glavnem Dolenj-

sko, kratek čas pa je delovala tudi čez nemško-italijansko demarkacijsko črto do Save, onkraj Kolpe pa je sodelovala tudi s hrvaškimi narodnoosvobodilnimi enotami. Dvanajsta brigada je skupaj z drugimi enotami XV. divizije oziroma VII. korpusa izbojevala veliko sijajnih zmag in izvedla številne pomembne akcije (npr. sredi oktobra 1943 pri zavzetju Boštanja in akcijah ob Savi, od novembra 1943 do februarja 1944 se je nenehno borila pred Novim mestom, konec marca 1944 je likvidirala postojanko Lavrica na pragu Ljubljane, mesec dni kasneje je sodelovala v zmagoviti akciji proti ustašem in Nemcem v Bosiljevu, sredi novembra 1944 se je uspešno bojevala z nemškimi in domobranskimi enotami ob njihovem vdoru v Belo krajino, sodelovala je v hudih obrambnih bojih na dolenskih komunikacijah, v Suhi krajini in drugod, v zadnjih dneh vojne se je udeležila bojnega pohoda za osvoboditev Ljubljane, v katero je vkorakala 9. maja, nato pa je najprej na domačem območju, nato pa v Velenju razoroževala nemške in kvistlinške enote). Kot tudi številne narodnoosvobodilne enote je Dvanajsta brigada doživela velik osip zlasti v veliki nemški ofenzivi oktobra—novembra 1943, nato pa se je njeno številčno stanje kmalu ustalilo na okoli 500 borcev. Ena njenih pomembnih značilnosti je tudi dejstvo, da nato ni doživela poraza, ki bi pomembneje okrnil njeno številčno moč, prav tako pa ni nikoli zašla v kritični položaj glede oborožitve. Pisec monografije je ob sklepu prikazal bojno pot in zmogljivost brigade tudi v nazorni grafični obliki, prav

tako pa je pomembne operacije brigade ilustriral tudi s skicami.

Glede prikaza razvoja in dejavnosti brigade se je Ambrožič odločil za zelo zanimivo metodo. V posameznih poglavjih je opisal le najpomembnejše akcije in boje ter vso problematiko brigade, na koncu vsakega poglavja pa je v obliki kronike prikazal tudi vso drobno aktivnost. V uvodni besedi je poudaril, da so ga k temu napotile dosežane izkušnje pri pisanju monografij o narodnoosvobodilnih enotah. Opisi manjših akcij in spopadov, ki so sicer tudi pomembni za zgodovino brigade, neposredno v tekstu, »v svoji podrobnosti in pogostnosti zamaglujejo podobo o bistvenih vprašanih partizanske enote«. Ta metoda mu je torej omogočila, da je posebno pozornost v glavnem tekstu posvetil opisu večjih bojov in dosegel veliko preglednost. Seveda pa ta metoda vodi tudi do določenih ponavljanj, ki pa se jim je pisec uspešno izognil do najmanjše možne mere. V monografiji so opisane vse pomembne samostojne akcije brigade, prav tako pa tudi večje operacije, v katerih je imela osrednjo ali tudi le pomožno vlogo. Sproti so na ustreznih mestih tudi vsi drugi nujni podatki o brigadi (številčno stanje, oborožitev, posebne enote in službe) ter posebne dejavnosti (politična, posebej partije in SKOJ, kulturnoprosvetna aktivnost itd.). Tako vsebuje monografija vse poglavitne elemente del iz Knjižnice NOV in POS. Morda bi lahko mestoma posvetil nekoliko več pozornosti poimenski navedbi posebno hrabrih borcev in starešin ter dopolnil imena padlih in ranjenih borcev.

Iz opomb se vidi, da temelji Ambrožičev opis bojne poti in razvoja Dvanajste brigade zlasti na podatkih iz dokumentacije v arhivih Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in CK ZKS, oziroma iz objav dokumentov v šestem delu Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, iz gradiva, ki ga je prizadevno zbral odbor Dvanajste brigade, iz nekaterih ustnih pričevanj piscu, precej podatkov pa je povzel iz že objavljenih monografij v Knjižnici NOV in POS.

Z obsežno monografijo o Dvanajsti brigadi, ki obsega 602 strani, je napisana zgodovina še četrte brigade XV. divizije NOV in POJ. Ob tem naj poudarimo, da je njen pisec v okviru Knjižnice NOV in POS obdelal že zgodovino Cankarjeve in Gubčeve brigade ter je ob tem preučil številne akcije, v katerih je sodelovala tudi Dvanajsta brigada, prav tako pa je raziskal tudi splošne vojaške in politične razmere na operativnem področju XV. divizije. To dejstvo, in izid še nekaterih drugih monografij, zlasti Pavlinovega dela o Petnajsti brigadi in Peskarjevega o Dolenjskem odredu, je Ambrožiču omogočilo, da je dobro prikazal dejavnost in vlogo Dvanajste brigade v širokem okviru in jo primerjal z drugimi narodnoosvobodilnimi enotami, ki so delovale pod poveljstvom VII. korpusa. General Lado Ambrožič-Novljan je kot priznan vojaški zgodovinar posvetil tudi v monografiji o Dvanajsti brigadi še posebno pozornost vojaški analizi akcij. To dejstvo in prikaz razvoja ter dejavnosti brigade v širokem okviru XV. divizije oziroma VII. korpusa, sta posebni odliki novega Ambrožičevega dela.

V oceno smo prejeli

Ivo ANDRIČ: *Omerpaša Latas*. Roman. Zbrano delo 16. knjiga. Spremno študijo napisal Petar Džadžić. Prevedel Janko Moder. Založila Državna založba Slovenije v sodelovanju z založbami: Mladost Zagreb, Prosveta Beograd, Svjetlost Sarajevo in Misla Skopje. Ljubljana 1976.

Konstantin SIMONOV: *Poslednje poletje*. Roman. Prevedel Branko Avsenak. Opremila ing. arh. Nadja Furlan. Izdala in založila založba Borec. Ljubljana 1975.

Lojze UDE: *Koroško vprašanje*. Spremno besedo napisal Drago Druškovič. Opremila Nadja Furlan. Založila v nakladi 2000 izvodov Državna založba Slovenije. Ljubljana 1976.

Prešernova družba je za leto 1977 izdala naslednjo redno knjižno zbirko:

»Prešernov koledar« za leto 1977. Uredilo ga je posebno uredništvo: Tone Fajfar (glavni urednik), Milan Filipčič, Milan Meden, dr. Ivan Sedej, dr. France Zadavec in tajnik uredništva Franc Stele.

Ivan CANKAR: *Martin Kačur*. Življenje pis idealista. Opremil Rudi Španzel.

Manica LOBNIK: *Mrtvi odred*. Roman. Spremno besedo o pisateljici in knjigi je prispeval Ivan Potrč. Opremila Mojca Čer nič-Vipotnik in Miha Vipotnik.

Smiljan ROZMAN: *Leteči krožnik*. Fantastično humoristična povest.

Nevil SHUTE: *Čarobni piskač*. Prevedel Mart Ogen.

Vladimira MARCON: *Moda s pletilko, kvačko in iglo*. Priročnik s številnimi praktičnimi navodili, skicami in barvnimi prilogami.

Celotna zbirka, ki jo naročniki dobe za borih 80 dinarjev, je izšla ob finančni pod-

pori Kulturne skupnosti za Slovenijo in Ljubljanske banke.

Charles DOUGLAS-HOME: *Rommel*. Prevedel Bogdan Gradišnik. Opremila Jelka Novak. Izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1976.

Svetovna zgodovina od začetkov do danes. Prirejena in predelana izdaja po »Die Weltgeschichte« iz zbirke »Wiessen im Überblick«, ki je izšla pri zahodnonemški založbi Herder leta 1971. Pri slovenski izdaji so s strokovnimi pregledi, spremembami in novimi besedili sodelovali: dr. Bogo GRAFENAUER, dr. Jože KASTELIC, dr. Marko KERSEVAN, Leo MATES, dr. Metod MIKUŽ, Janez PERŠIČ, mag. Janko PRUNK, mag. Franc ROZMAN, Marko URBANIJA, Peter VODOPIVEC, dr. Ignacij VOJE, dr. Radovan VUKADINOVIČ. S strokovnimi nasveti so pomagali tudi dr. Zlata DOLINAR-OSOLE, dr. Slavko KREMENSEK in dr. Franc OSOLE. Iz izvirnika prevedel Janez GRADIŠNIK, iz hrvaščine Roman ZUPAN. Kartografijo izdelala v sodelovanju z mag. Jankom PRUNKOM Marko ŽEROVNIK in Milena HRIBAR. Opremil Julijan MIKLAVČIČ, oblikoval Cveto JURAŠA, uredil Marjan KRUSIČ. V sodelovanju z založbo Naprijed v Zagrebu, izdala in založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

William CRAIG: *Bitka za Stalingrad*. Prevedel Boris Tomič. Opremila Nadja Furlan. Založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Robert CONQUEST: *Izobčeni, izbrisani*. Prevedel Vilko Novak. Opremila Cveta Stepančič. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1972.